प्रकरण-१

प्राथमिक

१. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबत निवडणूक कायदा व कार्यपध्दती:-

महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम १९६५ मध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबत दुरुस्त्या करण्यात आलेल्या आहेत. त्यासंदर्भातील सविस्तर कार्यपध्दती ठरवून देणारे निवडणूक नियम अद्याप तयार करण्यात आलेले नसल्याने राज्य निवडणूक आयोगाने भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ के व २४३ झेडए तसेच महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगरपंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, १९६५ च्या कलम १० अ (४) अन्वये राज्य निवडणूक आयोगास प्राप्त झालेल्या अधिकारांचा वापर करुन इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्यासाठी नगर परिषद व नगर पंचायतींच्याबाबतीत दिनांक १३/०४/२००४ रोजी आदेश पारित केले असून,त्यांच्या प्रती सर्व संबंधितांना पाठविण्यात आल्या आहेत. तसेच सदर आदेश या निदेश पुस्तिकेतही देण्यात आले आहेत. **(जोडपत्र १२)**

२. निवडणूक निर्णय अधिकारी यांची भूमिका:-

(१) तुम्ही जर ज्या निवडणुकांमध्ये मतदान यंत्राद्वारे मतदान करावयाचे आहे त्या निवडणुकीसाठी निवडणूक निर्णय अधिकारी असाल तर तुम्ही निवडणूक कायदा, नियम तसेच त्यासंदर्भातील राज्य निवडणूक आयोगाचे आदेश यांची सविस्तर माहिती करुन घेणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय, मतदान यंत्रांची कार्यपध्दती बारकाईने समजून घेणे आवश्यक आहे.

(२) सदरची सूचना पुस्तिका तुम्हाला इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याच्या दृष्टीने उपयोगी व्हावी यासाठी तयार करण्यात आली असून, ही पुस्तिका म्हणजे निवडणूक कायद्याविषयी सर्वसमावेशक माहिती असलेली पुस्तिका नसून, याबरोबरच तुम्हाला वेळोवेळी भारतीय संविधानातील, संबंधित अधिनियमांतील, निवडणूक नियमातील तसेच आयोगाकडून वेळोवेळी काढण्यात आलेल्या आदेशातील तरतुदींची माहिती असणे आवश्यक आहे.

३. मतदान यंत्राची थोडक्यात ओळख:-

(१) निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना मतदान यंत्राची सखोल कार्यपध्दती माहिती असणे अनिवार्य आहे. मतदान यंत्राचे दोन भाग असून, एका भागास **"कंट्रोल युनिट"** तर दुसऱ्या भागास **"बॅलेट युनिट"** असे म्हटले जाते. सदरचे दोन भाग एका केबलव्‌द्रारे एकमेकांस जोडले जातात. या केबलचा एक भाग बॅलेट युनिटला कायमचा जोडलेला असतो व दुस-या टोकाचा मोकळा भाग हा कंट्रोल युनिटला जोडावयाचा असतो.

(२) एक बॅलेट युनिट जास्तीत जास्त १५ उमेदवारांसाठी उपयोगात आणता येते. बॅलेट युनिटमध्ये **"डिस्प्ले"** हा एक भाग असून, त्यामध्ये मतपत्रिका ठेवण्याची तरतूद असून, मतपत्रिकेवर मतपत्रिकेचा अनुक्रमांक निवडणूक कोणत्या स्थानिक स्वराज्य संस्थेची व प्रभागांची आहे त्याविषयीची माहिती आणि निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची नावे, अनुक्रमांक व त्यांची चिन्हे दर्शविलेली असतात. प्रत्येक उमेदवाराच्या नावासमोर एक बटन असून, ते बटन दाबून मतदार आपले मत संबंधित उमेदवारास देऊ शकतो. सदर बटणाशेजारी एक लाल रंगाचा दिवा (बल्ब) असून,मत देण्यासाठी बटन दाबल्यानंतर सदर दिवा पेटतो. बॅलेट युनिटच्या शेवटी असलेले १६ वे बटन हे **'END'** अक्षरे लिहिलेले असून, त्याचा वापर राज्य निवडणूक आयोग निर्देश देईल केवळ त्याचवेळी करण्यात येईल. चार बॅलट युनिट एकमेकांशी जोडल्यानंतर सुमारे ६० उमेदवार जरी निवडणूक रिंगणात असले तरी केवळ एका कंट्रोल युनिटच्या सहाय्याने मतदान प्रक्रिया पार पाडता येते.

(३) कंट्रोल युनिटच्या अगदी वरच्या भागात वेगवेगळी माहिती दर्शविणा-या तरतुदी आहेत. या माहितीमध्ये निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या, एकुण नोंदविलेली मते, प्रत्येक उमेदवारास मिळालेली मते इत्यादी माहिती दर्शविण्याची तरतूद असते. या भागास कंट्रोल युनिटचा **"डिस्प्ले सेक्शन"** असे म्हटले जाते. डिस्प्ले सेक्शनच्या खालच्या बाजूस एक बॅटरी ठेवण्यासाठी कप्पा असून, बॅटरीवर मतदान यंत्र चालते. सदर कप्प्याच्या बाजूला एक दुसरा कप्पा असून त्या ठिकाणी काढता येणारी मेमरी असून, त्याखाली **"Cand. Set"** नावाचे एक बटन आहे, त्याद्वारे कंट्रोल युनिटमध्ये कोणत्याही विशिष्ट निवडणुकीसाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या निश्चित करता येते. या बटणास **"कॅन्ड सेट बटन"** असे म्हटले जाते. या बटणाच्या वर काढता येणारी मेमरी खोचून लावण्यात आलेली असते. मतमोजणीनंतर सदर मेमरी उपस्थित मतमोजणी प्रतिनिधीसमोर काढून सील करावयाची आहे. या भागास कंट्रोल युनिटचा **"कॅन्ड सेट सेक्शन"** असे म्हटले जाते. कॅन्ड सेट सेक्शनच्या खालच्या भागास कंट्रोल युनिटचा **"रिझल्ट सेक्शन"** असे म्हटले जाते. या भागात **"Close"** हे बटन असून, ते मतदान बंद करताना वापरले जाते. दुसरे **"RESULT I"** हे बटन असून ते मतमोजणीसाठी वापरले जाते (**"RESULT II"**) हे बटन काढता येणा-या मेमरी चीप निकाल पडताळणीसाठी असून त्याचा वापर सध्या होणार नाही) तिसरे **"Clear"** हे बटन असून, त्याद्वारे मतदान यंत्रात नोंदविण्यात आलेली माहिती (डाटा) पुसण्यासाठी उपयोगात आणले जाते. कंट्रोल युनिटच्या सर्वात खालच्या बाजूस दोन बटन असून, एकावर **"Ballot"** असे बटन आहे. ते दाबल्यानंतर **"बॅलेट युनिट"** मत नोंदविण्यासाठी तयार होते आणि दुसरे बटन **"Total"** हे बटन असून, ते दाबल्यानतर त्या टप्प्यापर्यंत किती मते नोंदविण्यात आलेली आहेत, याची आकडेवारी मिळते. येथे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, हे बटन दाबल्यानंतर मिळणारे आकडे हे बॅलेट युनिटमध्ये नोंदविलेली एकूण मते असून, ती उमेदवारनिहाय मते नसतील. या भागास कंट्रोल युनिटचे **"बॅलेट सेक्शन"** असे म्हटले जाते.

(४) मतदान यंत्रामध्ये एक आधुनिक सूक्ष्म संगणक (मायक्रो कॉम्प्युटर) असून अन्य मोठया प्रमाणावरील इंटिग्रेशन चिप्स असतात, ज्या बॅटरीवर चालतात आणि कोणत्याही ठिकाणी कोणत्याही परिस्थितीत बॅटरीवर चालू शकतात. मतदान यंत्रात कोणत्याही प्रकारे घोटाळे अथवा चुका (टॅम्परिंग) करता येत नाही व ती वापरण्यासाठी सुलभ आहेत. मतदान यंत्रांचे दोन्ही भाग दोन वेगवेगळया बॅगांमध्ये कोठेही नेता येतात व एकदा नोंदविलेल्या मतांची माहिती बॅटरी काढल्यानंतरदेखील पुसली जात नाही.

(५) मतदान यंत्र विशेषत: बॅलेट युनिट हे अशारितीने तयार करण्यात आले आहे की, सध्याच्या मतदान पध्दतीचे सर्व आवश्यक घटक त्यामध्ये जसेच्या तसे ठेवण्यात आले आहेत. केवळ बदल इतकाच आहे की, मतदारास मतपत्रिकेवर आपल्याला ज्या उमेदवारास मत द्यावयाचे आहे त्या उमेदवाराच्या नावासमोर शिक्का मारण्याऐवजी केवळ त्याच्या नावासमोरील बटन दाबावयाचे आहे. मतदान प्रक्रियेची गुप्तता तसेच मतपेटया ताब्यात घेणे यासारख्या पारंपारिक पदध्तीमध्ये असलेली धोक्याचीदेखील जाणीव ठेवून त्याविषयी उपाययोजना करण्यात आली आहे. या पध्दतीद्वारे मतदान करणे अत्यंत सुलभ व गतीमान असून, लोकसभा / विधानसभा निवडणुकीमध्ये मतदान यंत्रे वापरल्यानंतर असा अनभव आला आहे की, अशिक्षित मतदारसुध्दा कोणत्याही अडचणीविना मतदान यंत्राद्वारे मतदान करु शकतात. मतदान प्रक्रियेमध्ये नेमण्यात येणारे अधिकारी / कर्मचारीसुध्दा मतदान यंत्र वापरणे व त्याची कार्यपध्दती सहजपणे समजावून घेऊ शकतात. मतदानाची गती जास्त असून, पारंपारिक पध्दतीने मतदान करताना लागणा-या वेळेपेक्षा कमी वेळेत मतदान प्रक्रिया मतदान यंत्राद्वारे पार पाडत येते. विशेषत: मतमोजणी व निकाल जाहीर करणे या बाबी अत्यंत सुलभ होत असून, त्यामध्ये शंका अथवा वादावादी जी प्रामुख्याने एखादी मतपत्रिका वैध की अवैध आहे या कारणास्तव होऊ शकते, ती पूर्णपणे मतदान यंत्रामध्ये टाळली जाते व केवळ कंट्रोल युनिटचे एक बटन दाबल्यानंतर मतदानाचा निकाल हाती येतो.

(६) राज्य निवडणूक आयोगाकडून वापरण्यात येणारी यंत्रे ही इलेक्ट्रॉनिक कार्पोरेशन ऑफ इंडिया लि., हैद्राबाद या कंपनीने तयार केलेली आहेत.

४. निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी पार पाडावयाच्या कामाची थोडक्यात माहिती:-

निवडणूक निर्णय अधिकारी या नात्याने तुम्हाला खालील कामाची माहिती करुन घेणे आवश्यक आहे :-

(१) मतदानाच्या कार्यपध्दतीचा सविस्तर कार्यक्रम आखणे.

(२) निवडणुकीसाठी वापरण्यात येणारे साहित्य व मतदान यंत्रे पुरेशा संख्येने उपलब्ध आहेत किंवा कसे ?.

(३) नामनिर्देशनपत्रे स्वीकारणे, त्यांची छाननी, उमेदवारी मागे घेणे, निवडणूक चिन्हांचे वाटप व निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची यादी जाहीर करणे इत्यादी कामे निवडणूक नियमानुसार पार पाडणे.

(४) (अ) बॅलेट युनिटसाठी आवश्यक तितक्या मतपत्रिकांची छपाई करुन घेणे.

(ब) निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमलेल्या अधिकारी / कर्मचारी यांच्यासाठी टपाली मतपत्रिका छापून घेणे.

(क) प्रदत्त मतपत्रिका छापून घेणे.

(५) मतदान व मतमोजणी प्रक्रियेमध्ये नेमण्यात येणारे सर्व अधिकारी / कर्मचारी यांना मतदान यंत्रांच्या कार्यपध्दतीची नीट माहिती करुन देणे व त्यांना आत्मविश्वास जोपर्यंत येत नाही तोपर्यंत प्रशिक्षण देणे.

(६) मतदान यंत्रे मतदानाच्या तारखेच्या एक आठवडा आधी तयार **(Set & Seal)** करुन ठेवता येतील.

(७) मतदानाच्या आदल्या दिवशी मतदान अधिकारी /कर्मचारी मतदान यंत्रांसह प्रदत्त मतपत्रिका व अन्य साहित्यासह मतदान केंद्रावर पोहोचतील, असे पाहणे.

(८) मतदान प्रक्रियेचे प्रभावी पर्यवेक्षण करणे.

(९) मतदान प्रक्रिया पार पडल्यानंतर मतदान यंत्रांची वाहतूक व ती सुरक्षित ठेवणे.

(१०) मतमोजणीची तारीख, वेळ व जागा विचारात घेऊन मतमोजणी व निकाल जाहीर करणे.

(११) मतमोजणी पार पडल्यानंतर सर्व मतदान यंत्रे व निवडणुकीसंबंधीची सर्व कागदपत्रे निकाल जाहीर झाल्यानंतर जिल्हाधिकारी यांच्या सूचनांनुसार सुरक्षित ठेवणे.

(१२) निवडणुकीच्या कामाचे संपूर्ण प्रभावी पर्यवेक्षण करणे.

५. मतदानाची रंगीत तालीम व मतदान अधिकारी / कर्मचारी यांना मतदान यंत्राचा वापर करण्याबाबतचे प्रशिक्षण देणे:-

(१) यापूर्वी आपण पारंपारिक पध्दतीने अनेकवेळा मतदान प्रक्रिया पार पाडली असेल. तरी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान घेणे ही तुलनेने नवी संकल्पना असून, त्यामध्ये अत्यावश्यक भाग म्हणजे निवडणूक प्रक्रियेत सहभागी असलेले अधिकारी/कर्मचारी यांना सखोल प्रशिक्षण देणे. मतदान यंत्राच्या वापराबाबतचे यश हे प्रामुख्याने मतदान अधिकारी/कर्मचारी यांना दिलेल्या प्रशिक्षणावर अवलंबून आहे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे. मतदान अधिकारी/ कर्मचारी यांना मतदान यंत्रे वापरता येतील, याबाबत त्यांना आत्मविश्वास येईपर्यंत मतदान यंत्रांची माहिती देणे आवश्यक आहे. प्रत्येक मतदान केंद्राध्यक्ष व सहाय्यक मतदान केंद्राध्यक्ष यांनी किमान दोन ते तीन प्रशिक्षण कार्यक्रमास हजर राहिले पाहिजे.

(२) मतदान अधिकारी/कर्मचारी यांच्यासाठी प्रशिक्षणवर्ग घेण्याआधी निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी स्वतः मतदान यंत्रांची माहिती करुने घेणे आवश्यक असून, त्यासाठी आपल्या सर्व शंकांचे निराकरण आवश्यक वाटल्यास राज्य निवडणूक आयोग किंवा इसीआयएल या कंपनीच्या अधिका-यांकडून करुन घेता येईल.

(३) इलेक्ट्रॉनिक कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड या कंपनीने/राज्य निवडणूक आयोगाने मतदार यंत्र हाताळण्याकरिता तयार केलेली पुस्तिका सर्व मतदान केंद्रावरील मतदान केंद्राध्यक्षांना प्रशिक्षणाच्यावेळी देण्यात येईल, हे पाहणे आवश्यक आहे. तसेच मतदान केंद्राध्यक्ष यांनी स्वतः यंत्रे हाताळून पाहणे आवश्यक आहे, जेणेकरुन त्या मतदान यंत्रांच्या सर्व कार्याची सविस्तर माहिती होईल.

(४) निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी आपल्या कार्यालयाजवळ एका खोलीत एक मतदान यंत्र कायम ठेवावे.जेणेकरुन कोणताही मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा मतदान अधिकारी ज्याला अधिक प्रशिक्षणाची आवश्यकता आहे तो त्या ठिकाणी येऊन आपल्या कोणत्याही शंकेचे समाधान करुन घेऊ शकेल व त्यास यशस्वीरित्या मतदान यंत्र हाताळण्याबाबतचा आत्मविश्वास प्राप्त होईल.

६. मतदान यंत्राच्या प्रशिक्षण वर्गाच्यावेळी खालील बाबी ठळकपणे संबंधितांच्या निदर्शनास आणण्यात याव्यात:-

(१) सर्व संबंधितांनी मतदान यंत्रे अत्यंत काळजीपूर्वक हाताळणे आवश्यक आहे.

(२) जेव्हा मतदान यंत्र उपयोगात नसेल तेव्हा कंट्रोल युनिट व बॅलट युनिट या संबंधित बॅगमध्ये सुरक्षित ठेवणे आवश्यक आहे.

(३) कंट्रोल युनिटमध्ये असलेल्या बॅटरीचे बटन बंद करणे आवश्यक आहे, जेणेकरुन बॅटरी अनावश्यकरित्या सुरु राहून ती ऐनवेळी निकामी होणार नाही.

(४) जेव्हा यंत्र उपयोगात आणावयाचे असेल तेव्हा कंट्रोल युनिट आणि बॅलट युनिट त्यासाठी असलेल्या केबलद्वारे जोडणे आवश्यक आहे. केबलचे एक टोक बॅलट युनिटला कायम जोडलेले असेल व कितीही प्रयत्न केला तरी ते बॅलट युनिटपासून वेगळे करता येणार नाही. तसेच केबलच्या दुस-या टोकाला कंट्रोल युनिटशी जोडण्यासाठी जो **"कनेक्टर"** ठेवण्यात आलेला आहे तो विशिष्ट पध्दतीने कंट्रोल युनिटशी जोडता येतो. तो कसा जोडावा याची माहिती करुन घेणे आवश्यक आहे. प्रत्येक मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी यांना सदरचे **"कनेक्टर"** कंट्रोल युनिटमध्ये कसे जोडावे व कसे वेगळे करावे याची नीट माहिती देणे आवश्यक आहे, जेणेकरुन **"कनेक्टर"** जोडताना अथवा वेगळा करताना त्यास इजा होऊन तो निकामी होणार नाही.

(५) कंट्रोल युनिट आणि बॅलट युनिट यावर देण्यात आलेली वेगवेगळी बटने दाबण्यासाठी जास्त ताकद लावण्याची आवश्यकता नाही. अनावश्यक ताकद वापरल्यास ती बटने निकामी होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

(६) कंट्रोल युनिटच्या **"Result"** आणि **"Clear"** ही बटणे समाविष्ट असणा-या कप्प्याच्या आतल्या झाकणास पेपर सील लावण्याची तरतूद आहे. इसीआयएल या कंपनीने तयार केलेल्या यंत्रास एक पेपर सील लावण्याची तरतूद आहे. मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी यांना पेपर सील कसे लावावे, याची योग्य ती माहिती देणे आवश्यक आहे. हे पेपर सील अत्यंत महत्वाचे असून, ते जोपर्यंत सुरक्षित आहे तोपर्यंत कंट्रोल युनिटला कोणीही धक्का लावलेला नाही अथवा गैरप्रकार केलेला नाही, याची खात्री करुन घेता येईल. मतदान सुरु झाल्यापासून ते निकाल जाहीर होईपर्यंतच्या कालावधीत अशी खात्री कोणत्याही व्यक्तीस करुन घेण्याच्यादृष्टीने पेपर सील अत्यंत महत्वाचे आहे.

७) मतदान संपतेवेळी मतदान अधिका-यांनी आपल्या मतदान केंद्रावर नोंदविण्यात आलेल्या मतांचा हिशेब नमुना-व्हीएम-३ या नमुन्यात तयार करुन त्याची प्रत उपस्थित असलेल्या सर्व मतदान प्रतिनिधींना देणे आवश्यक आहे. यासाठी मतदान केंद्राध्यक्षास नमुना-व्हीएम-३ मध्ये सदरचा हिशोब योग्यरित्या तयार करण्याची माहिती देण्यात यावी, जेणेकरुन त्याबाबत कोणतीही चूक त्यांच्याकडून होणार नाही व नमुना व्हीएम-३ योग्यरित्या भरला जाईल. त्यासाठी त्यांना व्हीएम-३ हा नमुना माहितीसाठी प्रशिक्षण वर्गास पुरवून तो योग्यरित्या भरता येतो किंवा कसे, याचे प्रात्यक्षिक करुन घ्यावे.

(८) मतदान संपल्यानंतर मतदान केंद्राध्यक्षांनी बॅलट युनिट व कंट्रोल युनिट सीलबंद करणे आवश्यक आहे व त्यासाठी असलेल्या बॅगमध्ये ठेवणे आवश्यक आहे. मतदान केंद्राध्यक्षांनी संबंधित मतदान प्रतिनिधींना देखील अशा सीलवर आपली स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविण्याची संधी दिली पाहिजे.त्याबाबतच्या कार्यपध्दतीची सविस्तर माहिती, प्रशिक्षण वर्गाच्या वेळी मतदान केंद्राध्यक्षांना देण्यात यावी व अशाप्रकारे हे सील यंत्राला तसेच त्यासाठी वापरावयाच्या बॅगला लावण्यात येतात. **हे सील एकदा लवल्यानंतर त्याचा कोणत्याही प्रकारे थेट उष्णतेशी अथवा ज्वाळाशी संबंध येणार नाही, याची काळजी घेणे अत्यंत आवश्यक आहे.**

७. मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणे:-

जेव्हा मतदान यंत्रे वापरात नसतील तेव्हा ती गोडाऊनमध्ये अथवा अन्य ठिकाणी सुरक्षित ठेवण्यात यावीत. तसेच मतदान व मतमोजणीची प्रक्रिया पार पडल्यानंतर ती जिल्हा कोषागारात अथवा राज्य निवडणूक आयोग निदेश देईल अशा योग्य त्या ठिकाणी सुरक्षित ठेवणे आवश्यक आहे. निवडणुकीमध्ये होणा-या निवडणूक याचिका इत्यादीसाठी अथवा त्या ठिकाणी निवडणूक याचिका होणार नाही, त्या ठिकाणी राज्य निवडणूक आयोग ठरवील तितक्या कालावधीसाठी यंत्रे सुरक्षितपणे ठेवणे आवश्यक आहे. मतदान यंत्रे दुस-या कोणत्याही निवडणुकीमध्ये वापरण्यासाठी राज्य निवडणूक आयोग सूचना देईल तेव्हा ती हलविण्यात यावीत. मतदान यंत्रे हलविताना ती सुरक्षितपणे हलविली जावीत व त्यांची वाहतूक योग्यरित्या व्हावी यासाठी इलेक्ट्रॉनिक कार्पोरेशन ऑफ इंडिया लि. या कंपनीने दिलेल्या सूचना राज्य निवडणूक आयोगाकडून कळविण्यात येतील, त्यानुसार त्याची वाहतूक करण्यात यावी.

प्रकरण - दोन

मतपत्रिका आणि मतदान यंत्रे

उमेदवारांना चिन्ह वाटप करण्यात आल्यानंतर मतपत्रिका छपाई हे अत्यंत महत्वाचे काम निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना करावे लागते. उमेदवारांना चिन्ह वाटप करणे आणि मतदानाचा दिवस यामध्ये असलेल्या कालावधी विचारात घेऊन त्यासाठी किती वेळ उपलब्ध आहे याचा अंदाज निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी घेऊन त्यानुसार आपल्याला किती दिवस उपलब्ध आहेत, याचा आढावा घ्यावा व त्यानुसार आवश्यक ती कार्यवाही करावी.

१. टपाली मतपत्रिकांची छपाई :- उमेदवारांना चिन्ह वाटप केल्यानंतर व निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची यादी प्रसिध्द केल्यानंतर टपाली मतपत्रिकांची छपाई हे अत्यंत महत्वाचे काम आहे. राज्य निवडणूक आयोगाकडील टपाली मतपत्रिका आदेश, दि.१६/०१/२००१ मध्ये दिल्यानुसार टपाली मतपत्रिकांची छपाई करावयाची आहे. राज्य निवडणूक आयोगाने टपाली मतपत्रिका आदेश हे निवडणूक कर्तव्यार्थ नियुक्त करण्यात येणा-या अधिकारी/कर्मचा-यांपुरतेच मर्यादित ठेवलेले असून, आवश्यक तितक्याच टपाली मतपत्रिका छापण्यात याव्यात. टपाली मतपत्रिकेच्या नमुन्याचा तपशील खाली नमूद केला आहे :-

(१) प्रत्येक टपाली मतपत्रिकेस स्थळप्रत (काऊन्टर फॉईल) जोडलेली असावी. ही स्थळप्रत मतपत्रिकेच्या अगदी वरच्या बाजूस असावी.

(२) स्थळप्रतीवर तसेच मतपत्रिकेच्या भागावर ज्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांची निवडणूक /पोट निवडणूक आहे तिचे नाव, प्रभाग तसेच जागा क्रमांक त्याबाबतचा तपशील छापण्यात यावा.

(३) टपाली मतपत्रिकेवर उमेदवाराचे नाव व नावाच्या खाली कंसामध्ये उमेदवाराचा पक्ष/आघाडी/फ्रंट अथवा अपक्ष असल्यास तसे नमूद करण्यात यावे. तथापि, टपाली मतपत्रिकेवर उमेदवाराचे चिन्ह छापण्यात येणार नाही.

(४) मतपत्रिकेच्या स्थळप्रतीवर प्रभाग क्रमांक तसेच संबंधित प्रभागाच्या मतदार यादीतील मतदाराचा अनुक्रमांक हा तपशील छापण्यात यावा. टपाली मतपत्रिकेचा नमुना (**जोडपत्र एक**) येथे दिला आहे.

२. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे व मतपत्रिका - प्रकरण-१ मध्ये नमूद केल्यानुसार प्रत्येक मतदान यंत्रास एक कंट्रोल युनिट व बॅलेट युनिट असे दोन भाग असतील व ही मतदान यंत्रे इलेक्ट्रॉनिक कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लि. या कंपनीने तयार केलेली असतील. हे दोन भाग एकमेकांस जोडल्यानंतर सदर मतदान यंत्र कार्यरत होऊ शकते. एका बॅलेट युनिटवर १५ उमेदवारांसाठी मतदान करण्याची तरतूद आहे. एकास एक असे ४ बॅलेट युनिट जोडून ६० उमेदवारांच्या निवडणुकीचे मतदान घेता येते.

३. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या बॅलट युनिटसाठी आवश्यक असणा-या मतपत्रिका-

(१) प्रत्येक बॅलेट युनिटसाठी एक मतपत्रिका त्यासाठी राखून ठेवलेल्या जागेमध्ये घट्ट चिकटवली जाईल.

(२) सदर मतपत्रिकेचा तपशील खालीलप्रमाणे असेल:-

(अ) मतपत्रिकेची एकूण लांबी ४६० मि.मी. तर रुंदी १४० मि.मी. इतकी राहील.

(ब) मतपत्रिकेच्या अगदी वरच्या बाजूस निवडणुकीचा तपशील लिहिण्यासाठी जागा ठरविण्यात येईल व या जागेची लांबी १२.७ मि.मी. व रुंदी १४० मि.मी.इतकी राहील.

(क) सदर ठरविलेल्या जागेत अगदी वरच्या बाजूस डाव्या कोप-यात मतपत्रिकेचा अनुक्रमांक छापला जाईल.

(ड) सदर ठरविलेल्या जागेत अगदी वरच्या बाजूस उजव्या कोप-यात स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे नाव, प्रभाग/जागा क्रमांक व सार्वत्रिक/पोट निवडणुकीचे वर्ष याबाबतचा तपशील छापला जाईल.

(इ) सदर मजकूर छापल्यानंतर त्याच्या खाली २.१ मि.मी. जाडीची एक काळी रेषा आखण्यात येईल.

(फ) उपरोक्त नमूद रेषेखाली निवडणूक लढविणा-या उमेदवाराचे नाव आणि त्याला देण्यात आलेले चिन्ह चौकोनात छापण्यात येईल. प्रत्येक उमेदवारासाठी वेगळा चौकोन राहील.

(ग) प्रत्येक उमेदवारासाठी असलेला प्रत्येक उपरोक्त नमूद चौकोन २५.४ मि.मी. लांबीचा व १४० मि.मी. रुंदीचा राहील. याप्रमाणे एका मतपत्रिकेवर जास्तीत जास्त १५ उमेदवार राहतील व शेवटच्या बटनासमोरील **("END'' बटन)** चौकटीमध्ये कोणत्याही उमेदवाराचे नाव येणार नाही. शेवटच्या बॅलेट युनिट वरील शेवटच्या बटनासमोरील **("END'' बटन)** चौकटीमध्ये राज्य निवडणूक आयोग आवश्यक तेथे निदेश देईल त्यानुसार मजकूर छापण्यात येईल.या चौकटीनंतर ५.२ मि.मी. जागा रिकामी राहील.

(ह) प्रत्येक उमेदवाराच्या तपशीलाचा चौकोन वेगळा करणारी जाड काळी रेषा २.१ मि.मी. इतक्या जाडीची राहील.

(य) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांच्या यादीमध्ये ज्या क्रमाने उमेदवारांची नावे छापण्यात येतात त्याच क्रमाने मतपत्रिकेवर उमेदवाराची नावे छापण्यात येतील.

(ज) प्रत्येक उमेदवारासंबंधीच्या चौकोनात मतपत्रिकांवर उमेदवाराचा अनुक्रमांक व नाव डाव्या बाजूला तर त्याचे चिन्ह उजव्या बाजूला छापण्यात यावे.

(ल) मतपत्रिकांचे रंग राज्य निवडणूक आयोगाने विहित केल्यानुसार राहतील. (दिनांक २०/०९/२०११ चे आदेश)

नगरपरिषद / नगर पंचायत **"अ''** जागेची मतपत्रिका	-	पांढरा रंग
नगरपरिषद / नगर पंचायत **"ब''** जागेची मतपत्रिका	-	फिका गुलाबी रंग
नगरपरिषद / नगर पंचायत **"क''** जागेची मतपत्रिका	-	फिका पिवळा रंग
नगरपरिषद / नगर पंचायत **"ड''** जागेची मतपत्रिका	-	फिका नीळा रंग
नगरपरिषद / नगर पंचायत **"इ''** जागेची मतपत्रिका	-	फिका हिरवा रंग

(३) नमुना मतपत्रिका **जोडपत्र- दोन** मध्ये दिल्याप्रमाणे असेल.

४. मतपत्रिका छापताना घ्यावयाची दक्षता:-

(१) मतपत्रिका छापताना ती अशारितीने छापणे आवश्यक आहे की जेणेकरुन मतपत्रिका बॅलेटिंग युनिटमध्ये घट्ट चिकटविल्यानंतर उमेदवाराचे नाव नमूद केलेला चौकोन हा बॅलेटिंग युनिटवरील रेषेशी बरोबर जुळला पाहिजे. त्यासाठी मतपत्रिका छापताना अत्यंत काळजी घेणे आवश्यक आहे. मतपत्रिका योग्यरित्या छापल्या जातील यासाठी आवश्यक वाटल्यास मुद्रणालयाच्या तंत्रज्ञांना बॅलेटिंग युनिट दाखविण्यात यावे व त्यांना त्यानुसार आवश्यक ती मोजमापे घेण्यास सांगावे जेणेकरुन निवडणुकीचा तपशील छापावयाची जागा व उमेदवारांची नावे व चिन्हे नमूद केलेले चौकोन यांच्या मधल्या रेषा व त्यांची जाडी याबाबत बॅलेटिंग युनिटवर त्यासाठी ठेवलेल्या जागेशी बरोबर जुळतील.बॅलेटिंग युनिटवर वापरण्यासाठी घ्यावयाच्या मतपत्रिकांना स्थळप्रतीची आवश्यकता नसून त्यांचे बंडल देखील शिवून घेण्याची आवश्यकता नाही. मतपत्रिका सुट्टयाच ठेवण्यात याव्यात.

५. प्रदत्त मतपत्रिका:- (१) एखादी व्यक्ति आपण स्वत: मतदार असल्याचा दावा करुन संबंधित मतदान केंद्रात उपस्थित झाल्यास व त्या व्यक्तिच्या नावावर त्या आधीच मतदान झाल्याचे निदर्शनास आल्यास संबंधित व्यक्तिस आपल्या ओळखीचा पुरावा सादर करण्याची संधी देऊन तीच व्यक्ती खरा मतदार आहे याची ओळख पटल्यास मतदान केंद्राध्यक्षांनी अशा व्यक्तिस प्रदत्त मतपत्रिका देण्याची तरतूद आहे. यासंदर्भात इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील परिच्छेद क्रमांक १८ नुसार कार्यवाही करावी.

(२) प्रदत्त मतपत्रिका कोणत्या आकाराची असावी असा प्रश्न उपस्थित होणार असल्यामुळे असे नमूद करण्यात येते की, बॅलटिंग युनिटवर घटट चिकटविण्यासाठी ज्याप्रकारची मतपत्रिका छापली जाणार आहे. त्याचप्रकारची मतपत्रिका प्रदत्त मतपत्रिका म्हणून वापरण्यात यावी म्हणजेच बॅलटिंग युनिटवर लावलेली मतपत्रिका व प्रदत्त मतपत्रिका या एकच असतील. म्हणजेच प्रदत्त मतपत्रिका देखील वरील परिच्छेद ४ येथे विहित केल्याप्रमाणे राहील. मात्र प्रत्येक प्रदत्त मतपत्रिकेच्या पाठीमागे **"प्रदत्त मतपत्रिका''** असा शिक्का मारलेला असेल.

६. मतपत्रिका किती छापाव्यात याचा अंदाज घेणे:-

मतपत्रिका किती छापाव्यात ही बाब किती मतदान केंद्रे उभारण्यात येणार आहेत यावर तसेच किती मतदान यंत्रे वापरण्यात येणार आहेत (त्यामध्ये राखीव मतदान यंत्रांचा देखील समावेश असेल) यावर अवलंबून राहील. तसेच प्रत्येक मतदान केंद्रावर किती प्रदत्त मतपत्रिका पुरवायच्या आहे यावर देखील अवलंबून राहील. त्यासाठी खालील बाबी विचारात घेण्याची आवश्यकता आहे:-

(१) प्रत्येक बॅलेटिंग युनिटवर एक मतपत्रिका आवश्यक राहील. यास्तव जितकी मतदान यंत्रे वापरावयाची आहेत (राखीव मतदान यंत्रासह) तितक्या मतपत्रिका आवश्यक राहतील.

(२) प्रत्येक मतदान केंद्रावर सुमारे २० प्रदत्त मतपत्रिका पुरविण्यात येतील अशारीतीने जितकी मतदान केंद्रे असतील गुणिले २० याप्रमाणे प्रदत्त मतपत्रिकांची संख्या काढण्यात यावी.

(३) वर नमूद केल्याप्रमाणे मतपत्रिकांची संख्या काढल्यानंतर मतदान यंत्रावर वापरावयाच्या मतपत्रिका अधिक प्रदत्त मतपत्रिका यांची संख्या काढल्यानंतर त्यामध्ये जितकी मतदान केंद्रे असतील गुणिले ५ अतिरिक्त मतपत्रिका ज्या आणीबाणीची वेळ पडल्यास वापरता येतील अथवा एखाद्या मतदान केंद्रावर अतिरिक्त प्रदत्त मतपत्रिका लागल्यास वापरता येतील अशा रितीने एकूण छापावयाच्या मतपत्रिकांची संख्या काढण्यात यावी.

७. मतपत्रिका छापावयाची व्यवस्था:-

(१) मतपत्रिकांची छपाई शक्यतोवर शासकीय मुद्रणालयात करण्यात यावी कारण लोकसभा/विधानसभा निवडणुकीसाठी मतदान यंत्रे वापरण्यात आली असल्यामुळे सदर मतदान यंत्रांसाठी आवश्यक असणारी मतपत्रिका छपाई करण्याचा त्यांना अनुभव आहे. शिवाय, छापाव्या लागणा-या मतपत्रिकांची संख्या अगदी कमी आहे. यास्तव, शक्यतोवर शासकीय मुद्रणालयात मतपत्रिका छापून घेण्याची व्यवस्था निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी करावयाची आहे. मतपत्रिका छापून घेतल्यानंतर त्या सुरक्षितपणे ठेवण्याची जबाबदारी निवडणूक निर्णय अधिका-याची आहे.

(२) मतपत्रिका छापून प्राप्त झाल्यानंतर त्यांची काळजीपूर्वक तपासणी करावी जेणेकरुन कोणत्याही निवडणूक लढविणा-या उमेदवाराचे नाव व चिन्ह वगळले गेले नाही अथवा चुकीने छापले गेले नसल्यास ते लक्षात येईल.

(३) मतपत्रिका छापून मुद्रणालयाकडून प्राप्त झाल्यानंतर जितक्या मतपत्रिका छापण्याचे आदेश मुद्रणालयास दिले आहेत तितक्या छापल्या आहे किंवा कसे हे तपासणे आवश्यक आहे. तसेच काही मतपत्रिका खराब असल्याचे निदर्शनास आल्यास अथवा मतपत्रिकांच्या अनुक्रमांकाची द्विरुक्ती झाली असल्यास ते लक्षात येईल.

८. न वापरलेल्या मतपत्रिकांची उपलब्धता:-

मतदान यंत्रावर मतपत्रिका लावून झाल्यानंतर तसेच प्रदत्त मतपत्रिका संबंधित मतदान केंद्रावर पुरविण्यात आल्यानंतर काही मतपत्रिका निवडणूक निर्णय अधिका-याकडे शिल्लक राहण्याची शक्यता आहे. अशा मतपत्रिका एखाद्या मुख्य ठिकाणी मतदानाचे दिवशी उपलब्ध होतील अशारितीने ठेवण्यात याव्यात.जेणेकरुन एखाद्या मतदान केंद्रावर त्यांची आवश्यकता पडल्यास त्या तात्काळ उपलब्ध होतील.तथापि, अशा शिल्लक मतपत्रिकांचा ताबा निवडणूक निर्णय अधिकारी अथवा सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचेकडेच राहील याची दक्षता घेण्यात यावी व त्या अनधिकृत व्यक्तिच्या हातात पडणार नाहीत याची काळजी घेण्यात यावी. निवडणूक पूर्ण झाल्यानंतर अशा अतिरिक्त मतपत्रिका एखाद्या लोखंडी पेटीत ठेवून जिल्हाधिकारी यांच्या आदेशानुसार कोषागारात अथवा अन्य ठिकाणी सुरक्षितरित्या ठेवण्यात याव्यात व नंतर आयोगाच्या आदेशानुसार त्या योग्य वेळी नष्ट करण्यात याव्यात.

प्रकरण - तीन

मतदानाची तयारी

१) मतदानाच्या तयारीबाबतची अंतिम कार्यवाही:-

(१) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची यादी प्रसिध्द झाल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी मतदानाची अंतिम तयारी करण्याच्यादृष्टीने अन्य सर्व संबंधित बाबी तपासून पाहणे आवश्यक आहे.

(२) तुम्ही तुमच्या मतदान संघात आवश्यक असलेल्या मतदान यंत्रांची संख्या आतापर्यंत राखीव मतदान यंत्रांसह निश्चित केली असेल. सदर संख्या राज्य निवडणूक आयोगास तात्काळ कळवून ती जेथे ठेवलेली असतील त्या ठिकाणाहून घेऊन जाण्याची तयारी करण्यात यावी व आवश्यक तितकी मतदान यंत्रे आपल्या ताब्यात घ्यावीत. प्रत्येक मतदान यंत्र काळजीपूर्वक तपासून ते १०० टक्के कार्यक्षम असून, त्यामध्ये कोणत्याही प्रकारचा दोष नाही, हे तपासून पाहणे आवश्यक आहे.

(३) निवडणूक नियमातील तरतुदीनुसार मतदानाचे अन्य साहित्य वैधानिक तसेच वैधानिक नसलेले नमुने व अन्य स्टेशनरी जी मतदानासाठी आवश्यक आहे ती तयार ठेवण्यात यावी.

(४) मतदानासाठी आवश्यक असलेल्या साहित्याची यादी तयार करावी व त्यामधील बाबी पूर्ण झाल्या किंवा कसे याचा सतत आढावा घ्यावा. सदर यादी खाली दिली आहे. ती उदाहरणार्थ असून, सर्व समावेशक नाही हे कृपया ध्यानात घ्यावे.
आवश्यक तितक्या मतदान यंत्रांची संख्या निश्चित करुन तितकी मतदान यंत्रे मिळविणे व ती तपासणे.

(१) टपाली मतपत्रिकांची तसेच बॅलेट युनिटवर वापरावयाच्या आणि प्रदत्त मतपत्रिका म्हणून वापरावयाच्या मतपत्रिकांची छपाई करुन घेणे.

(२) मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी / कर्मचारी यांच्या नेमणुकीचे आदेश काढले आहेत किंवा कसे, हे पाहणे. (सर्वसाधारणपणे मतदान केंद्रांवर नगरपरिषदा यांच्या कर्मचा-यांची नेमणूक करता येत नाही. मात्र एखाद्या/ नगरपरिषदेस निवडणुकीकरीता पुरेसा कर्मचारीवर्ग बाहेरुन उपलब्ध होत नसेल तर मतदान केंद्राध्यक्ष व पहिला मतदान अधिकारी ही पदे वगळता मतदान केंद्रावरील उर्वरित पदांवर नगरपरिषदेच्या कर्मचा-यांची नेमणूक करता येईल.)

(३) निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमलेल्या अधिकारी / कर्मचारी यांना मागणी केल्यानंतर त्यांना टपाली मतपत्रिका देण्याबाबतचे योग्य ते नमुना-पीबी-२ अथवा पीबी-३ देणे. यामध्ये बंदोबस्तासाठी असलेल्या पोलिस कर्मचा-यांचाही समावेश असेल.

(४) मतदान प्रक्रियेसाठी आवश्यक तितकी वाहने अधिग्रहित करणे जेणेकरुन मतदान अधिकारी / कर्मचारी व मतदान साहित्याची ने-आण करणे सुलभ होईल.

(५) मतदान कर्मचारी व मतदान साहित्य यांच्या वाहतुकीची व्यवस्था अंतिम करणे.

(६) पोलिस बंदोबस्त व त्यांच्या हालचाली यांची मतदान कर्मचा-यांच्या हालचालींशी सांगड घालणे.

(७) निवडणूक कर्तव्यार्थ नियुक्त केलेल्या अधिकारी/कर्मचा-यांनी योग्य त्या नमुन्यात अर्ज केल्यानंतर त्यांना टपाली मतपत्रिका देणे.

(८) मतदान साहित्य तसेच वैधानिक तसेच वैधानिक नसलेले नमुने यांची पुरेशी उपलब्धता आहे किंवा कसे, हे तपासणे. हे करताना प्रत्यक्ष निवडणूक लढविणारे उमेदवार व मतदान केंद्रांची संख्या विचारात घेऊन ही कार्यवाही करावी.

(९) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांच्या बैठका घेणे जेणेकरुन त्यांच्याकडून सहकार्य मिळेल व त्यांच्या मनातील भीती नाहीशी होईल. निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांना (१) मतदान केंद्रांची यादी व त्यामध्ये समाविष्ठ असलेला भाग तसेच (२) मतदान प्रतिनिधी व मतमोजणी प्रतिनिधी नियुक्त करण्याबाबतच्या अर्जाचे नमुने देणे.

(१०) चिन्हांकित मतदार याद्यांच्या आवश्यक तितक्या प्रती मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी बनवून घेणे.

(११) मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी मतदान कक्ष (व्होटींग कम्पार्टमेंट) तयार करुन घेणे,जेथे मतदान पूर्ण गुप्ततेची खात्री बाळगून मतदान करु शकेल.

(१२) मतदान अधिकारी / कर्मचा-यांसाठी प्रशिक्षणवर्ग आयोजित करणे.

(१३) मतदान केंद्रांच्या स्थळांना प्रसिध्दी देणे.

(१४) मतदान कर्मचा-यांना मतदान साहित्याचे वाटप करणे.

(१५) मतदान यंत्राद्वारे मतदान कसे करावे, याबाबत मतदारांना सूचना देणारे पॅम्पलेट इत्यादीचे वाटप राजकीय पक्ष/उमेदवारांच्या सहाय्याने करणे.

(१६) मतदान पार पडल्यानंतर मतदान अधिकारी/कर्मचारी व मतदान साहित्य तसेच अन्य कागदपत्रे ताब्यात घेण्याची व्यवस्था करणे.

(१७) मतदान यंत्रे व अन्य निवडणूक कागदपत्रे सुरक्षित ठेवण्याची व्यवस्था करणे.

(१८) निवडणूक लढविणारे उमेदवार जितके वेळा आपणास भेटतील त्या-त्यावेळी मतदानाच्या पूर्वतयारीबाबत त्यांना माहिती देण्यात यावी. त्यांचे सहकार्य मिळाल्यास मतदानाच्या दरम्यान कायदा व सुव्यवस्थेची कार्यवाही करणे आपणांस सुलभ जाईल.

(१९) आचारसंहितेचे सर्व संबंधितांकडून पालन केले जात आहे, याची दक्षता घेण्यात यावी. खाजगी व सरकारी मालमत्ता विद्रुपन कायद्याच्या तरतुदींचे योग्यरितीने पालन होत आहे, याबाबत दक्षता घेण्यात यावी. आवश्यक तेथे भारतीय दंड संहितेच्या योग्य त्या कलमांखाली गुन्हे दाखल करणे.

२) मतदानाची तालीमः- यापूर्वी झालेल्या प्रशिक्षणवर्गाच वेळी सर्व कर्मचा-यांना योग्यरितीने प्रशिक्षण मिळून त्यांना आत्मविश्वास आला असेल, तरीसुध्दा आवश्यकतेनुसार काही प्रशिक्षण वर्ग (तालीम) आयोजित करावेत.

३) नकली (डमी) मतपत्रिकाः- उमेदवारांनी **नकली (डमी)** मतपत्रिका आपल्या मतदारांना माहिती देण्यासाठी छापण्यास हरकत नाही. तथापि, सदर मतपत्रिकेवर त्यांनी स्वतःचे नाव, अनुक्रमांक आणि चिन्ह, इतकीच माहिती त्यावर छापावी. अन्य कोणत्याही उमेदवाराचे नाव, अनुक्रमांक आणि चिन्ह नकली मतपत्रिकेवर छापू नये. अशी दुस-या उमेदवाराचे नाव छापलेली मतपत्रिका आढळून आल्यास त्या जप्त करुन संबंधिताविरुध्द कडक कारवाई करण्यात यावी. तसेच ज्या रंगाची मतपत्रिका संबंधित मतदान केंद्रांवर वापरण्यात येणार आहे त्याऐवजी दुस-या रंगाची नकली मतपत्रिका छापण्याची परवानगी द्यावी. तसेच सदर मतपत्रिका मतदान केंद्रावर वापरण्यात येणा-या मतपत्रिकेपेक्षा वेगळया आकाराची असावी,जेणेकरुन त्यामधील फरक त्वरित लक्षात येईल.

४) नकली (डमी) बॅलेटिंग युनिटः- उमेदवार तसेच राजकीय पक्षांनी **नकली (डमी)** बॅलेटिंग युनिट तयार करुन घेण्यास हरकत नाही. त्याद्वारे मतदारांना त्याची माहिती देणे सुलभ होईल. मात्र, अशी नकली बॅलेटिंग युनिट लाकडी, प्लास्टिक अथवा प्लायवुडची असावीत व ती अधिकृत बॅलेटिंग युनिटच्या अर्ध्या आकाराची असावीत व त्यास अधिकृत बॅलेटिंग युनिटला असलेला रंग वगळून अन्य रंगामध्ये ती तयार करण्याची अनुमती द्यावी.

५) अनधिकृत ओळखपत्र चिठठीः- राजकीय पक्ष तथा उमेदवारांनी मतदारांना मतदान केंद्र तसेच त्यांचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक सापडणे सुलभ व्हावे यासाठी अनधिकृत ओळखपत्र चिठठी देण्यास हरकत नाही. त्यावर मतदाराचे नाव, प्रभाग क्रमांक, मतदान केंद्राचा क्रमांक, मतदाराचा अनुक्रमांक इत्यादी माहिती छापण्यास हरकत नाही. सदरची चिठठी पांढ-या कागदावर असावी. मात्र त्यावर कोणत्याही राजकीय पक्ष, उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक चिन्ह छापता कामा नये. तसेच त्यावर कोणतीही घोषणा अथवा कोणत्या उमेदवारास मत देण्याबाबतचे आवाहन छापता कामा नये.अशी उमेदवाराचे/पक्षाचे निवडणूक चिन्ह यांची छपाई केलेली ओळखचिठठी मतदान केंद्रापासून १०० मीटर अंतराच्या आत कोणतीही व्यक्ती वाटताना आढळून आल्यास सदर व्यक्तीवर योग्य ती कार्यवाही करावी.

प्रकरण-चार
मतदानाची तयारी- इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे कार्यान्वित करणे

१. प्राथमिकः-

निवडणूक निर्णय अधिकारी म्हणून तुम्हाला आवश्यक तितकी मतदान यंत्रे मिळाली असतील. ज्या ठिकाणी मतदान यंत्रे वापरावयाची आहेत. त्या मतदार संघात निवडणूक लढविणारे उमेदवार किती आहेत, १५ पेक्षा कमी आहेत की जास्त आहेत, याचा विचार करुन तुम्हाला मतदान यंत्रे कार्यान्वित करावी लागणार आहेत. यापूर्वीच्या प्रकरणात नमूद केल्यानुसार एका मतदान यंत्रावर १५ उमेदवारांसाठी मतदान घेता येते, हे आपण ध्यानी घेतले असेलच. त्यानुसार १५ च्या पटीत जेवढे उमेदवार असतील तितकी मतदान यंत्रे म्हणजेच जास्तीत जास्त ६० उमेदवारांसाठी ४ बॅलटिंग युनिट अशा प्रकारे बॅलटिंग युनिटची संख्या निश्चित करावी लागेल.६० पेक्षा जास्त उमेदवार रिंगणात असल्यास पारंपारिक पध्दतीने मतदान घ्यावे लागेल.

२. अतिरिक्त मतदान यंत्रांची संख्याः-

वरील परिच्छेदात नमूद केल्यानुसार बॅलटिंग युनिटची संख्या तसेच कंट्रोल युनिटची संख्या लक्षात घेऊन राखीव १० टक्के अधिक मतदान यंत्रे आवश्यक राहतील.

३. मतदान यंत्राची सखोल तपासणीः-

प्रत्येक मतदान यंत्र १०० टक्के निर्दोष आहे यासाठी सखोल तपासणी करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी आपण कार्यक्रम आखून सर्व यंत्रे सुस्थितीत व १०० टक्के निर्दोष आहेत, याची खातरजमा करुन घ्यावी.

४. मतदान यंत्रे कार्यान्वित करणेः-

लोकसभा व विधानसभा निवडणुकांकरिता निवडणूक निर्णय अधिका-याला त्याच्या अधिपत्त्याखालील सर्व मतदान यंत्रावर साधारणपणे ठराविक उमेदवारच सेट करावयाचे असतात. उदा.तेथील मतदार संघात आठ उमेदवार निवडणूक लढवित असतील तर सर्व मतदान यंत्रे आठ उमेदवारांकरिता सेट करावी लागतील. स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांकरिता एका निवडणूक निर्णय अधिका-याच्या अधिपत्याखालील वेगवेगळे प्रभाग येत असल्यामुळे त्याला त्या-त्या प्रभागातील उमेदवारांच्या संख्येनुसार मतदान यंत्रे सेट करणे आवश्यक आहे. याकरिता मतदान यंत्रे सेट करताना अतिशय काळजी घेणे आवश्यक आहे. **एकावेळी एका प्रभागात असलेल्या मतदान केंद्रांवर आवश्यक असलेली मतदान यंत्रे सेट करण्याकरिता घ्यावी व ती या प्रकरणात यापुढे दिलेल्या प्रक्रियेनुसार सेट व सील करावीत. एका प्रभागात आवश्यक असलेली मतदान यंत्रे सेट/सील करुन झाल्यानंतरच दुस-या प्रभागातील मतदान यंत्रे सेट करण्याकरिता घ्यावीत.** एकाच वेळी दोन प्रभागातील मतदान यंत्रे एकाच टेबलावर सेट/सील करण्याकरिता घेतल्यास त्यात गोंधळ होण्याची शक्यता आहे. तरी या सूचनेचे काटेकोरपणे पालन करावे.

मतदान केंद्राध्यक्षांना मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी कोणतेही मतदान यंत्र देण्यापूर्वी निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या स्तरावर काही तयारी करणे आवश्यक असते. त्याचा सविस्तर तपशील खाली नमूद केलेल्या परिच्छेदात स्पष्ट केला आहे. ही तयारी उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी यांच्या उपस्थितीत करावयाची आहे. मतदान यंत्रे केव्हा कार्यान्वित करावीत, ही बाब आपणाकडे मतपत्रिका केव्हा छापून येतात यावर तसेच अन्य काही बाबींवर अवलंबून राहील व त्यानुसार आपण मतदान यंत्रे केव्हा तयार करावीत याचा कार्यक्रम आखावयाचा आहे.

५. मतदान यंत्रे मतदानासाठी केव्हा (तारीख व वेळ) तयार करण्यात येणार आहेत, याबाबत उमेदवारांना सूचना देणेः- (१) मतदानाच्या तारखेपूर्वी एक आठवडा अगोदर मतदान यंत्रे तयार **(Set & Seal)** करता येतील. मतदान यंत्रे मतदानासाठी तयार करण्याच्या तारखेपूर्वी उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी यांना मतदान यंत्रे

मतदानासाठी किती तारखेस कोणत्या वेळी व कोणत्या ठिकाणी तयार करण्यात येणार आहेत, याबाबतची लेखी सूचना देणे आवश्यक आहे. उमेदवारांना अथवा त्यांच्या निवडणूक प्रतिनिधींना याविषयी सूचना देताना प्रत्येक उमेदवारास किती प्रतिनिधी अनुज्ञेय राहतील, हे नमूद करणे आवश्यक आहे. प्रतिनिधींची संख्या किती मतदान यंत्रे तयार करावयाची आहेत, यावर अवलंबून राहील.

(२) कोणत्याही कारणामुळे कोणताही उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी मतदान यंत्रे मतदानासाठी तयार करण्याच्यावेळी अनुपस्थित राहिल्यास तुम्ही कोणत्याही परिस्थितीत मतदान यंत्रे मतदानासाठी तयार करण्याचे काम पुढे ढकलता कामा नये. उमेदवार अथवा त्यांचे प्रतिनिधी हजर असल्यास अथवा कोणीही हजर नसल्यास तुमचे काम तुम्ही सुरु ठेवणे आवश्यक आहे.

(३) उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी उपस्थित राहिल्यास मतदान यंत्रे मतदानासाठी कशाप्रकारे तयार करण्यात येतात हे त्यांना समजावून सांगावे. तसेच त्यांना कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट तयार करतेवेळी त्याचे निरीक्षण करण्याची संधी द्यावी.

६. बॅलेट युनिटवर मतपत्रिका बसविण्याची पध्दत:- (१) बॅलटिंग युनिटवर एक पारदर्शक अॅक्रेलिकची काच (बॅलट पेपर स्क्रीन) असून, त्यात मतपत्रिका घट्ट बसते.अशी मतपत्रिका घटट बसविण्यापूर्वी मतपत्रिकेच्या पाठीमागे निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी स्वाक्षरी करावी अथवा सहीचा रबरी शिक्का उमटवावा.

(२) बॅलेट पेपर घट्ट चिकटविण्यासाठी तुम्हाला बॅलटिंग युनिटचे वरचे झाकण उघडले पाहिजे. हे करण्यासाठी तुम्हाला उजव्या बाजूला असलेले वरच्या व खालच्या टोकाचे लॅचेस एकाचवेळी दाबून झाकण उघडावे लागेल, म्हणजे वरचे आणि खालचे कव्हर एखाद्या पुस्तकाप्रमाणे उघडेल. त्यासाठी तुम्ही बॅलट पेपर स्क्रीन जो अगदी डाव्या बाजूच्या वरच्या कोप-यात फिक्स केलेला असतो तो उघडला पाहिजे. हे उघडण्यासाठी स्क्रीनचे लॅचेस अगदी वरच्या बाजूला असलेल्या झाकणाच्या आत असतील. हे लॅचेस एकाचवेळी सुरुवातीला थोडेसे उजव्या बाजूस व नंतर खालच्या बाजूस दाबल्यानंतर बॅलट पेपर स्क्रीन मोकळा हाईल व तो अगदी वरच्या बाजूस उघडेल. तो उघडताना ही काळजी घेणे आवश्यक आहे की, त्यास कोणताही धक्का लागून इजा होणार नाही. बॅलट पेपर स्क्रीन उघडल्यानंतर मतपत्रिका ती ठेवण्यासाठी पुरविलेल्या जागेवर बॅलटिंग युनिटच्या वरच्या झाकणाच्या बाजूला ठेवावी.मतपत्रिका अशारितीने ठेवावी जेणेकरुन प्रत्येक उमेदवाराचे नाव व त्याचे चिन्ह त्याच्यासमोरील बटण आणि दिवा यांच्यासमोर येईल व दोन्ही उमेदवारांच्या चौकोनावरील जाड रेषा बॅलटिंग युनिटमधील रेषांशी जुळतील. बॅलट पेपरची अलाईटमेंट जुळणे हा अत्यंत महत्वाचा टप्पा आहे. सदर अलाईनमेंट न जुळल्यास उमेदवारांची नावे व त्यांच्यासमोरील बटण तसेच दिवा हे समोरासमोर न आल्यास मतदाराच्या मनात मत देण्यासंदर्भात गोंधळ होईल व त्यातून अत्यंत गंभीर समस्या निर्माण होतील.सदरची मतपत्रिका घट्ट चिकटवून अलाईनमेंट व्यवस्थित जुळल्यानंतर बॅलट पेपर स्क्रीन बंद करावा.

(३) मतपत्रिका बॅलट पेपर स्क्रीनच्या खाली घटट चिकटविल्यानंतर वरच्या बाजूच्या झाकणास सील करण्यासाठी पुरविलेली जागा त्यामध्ये असलेल्या दोन छिद्रातून दोरा ओवून ते सीलबंद करावे. सदरच्या दो-याची गाठ बांधून त्याच्या दो-याच्या टोकाच्या बाजूस पुढील तपशील असलेल्या पत्त्याची खूणचिठ्ठी (अॅड्रेस टॅग) बांधण्यात यावा.

-----------------नगर परिषद/नगर पंचायत
सार्वत्रिक/पोट निवडणूक सन -------------
(तालुका-------------जिल्हा-----------------)
प्रभाग क्रमांक- ---------- मतदान केंद्र क्रमांक------------
बॅलट युनिट अनुक्रमांक--------------------------
मतदानाचा दिनांक -----------------------------

७. बॅलटिंग युनिटवरील निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १५ पेक्षा कमी असल्यास जी बटणे उपयोगात आणली जाणार नाहीत ती झाकणे. (मास्क करणे):-

बॅलटिंग युनिटवरील जी बटणे उपयोगात आणली जाणार आहेत, तीच फक्त दृश्य असली पाहिजेत, याचाच अर्थ असा की, निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या दृश्य असलेल्या बटणांच्या संख्येशी जुळली पाहिजे.उदा. निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या ९ असल्यास पहिली ९ बटणे दृश्य असली पाहिजे व उरलेली ६ बटणे झाकलेली (मास्क केलेली) असली पाहिजेत. ही प्रक्रिया करण्याकरिता बॅलटिंग युनिटमधील पांढरे मास्किंग टॅब उमेदवारांच्या बटणावर ठेवून ती झाकली जातात व त्यासाठी बॅलटिंग युनिट उघडणे आवश्यक आहे. बॅलटिंग युनिटवरील शेवटचे **'End'** बटन उघडे **(UNMASKED)** राहील.

८. स्लाईड स्वीच सेट करणे:-

(१) बॅलटिंग युनिटच्या आतल्या बाजूस उजव्या कोप-यात वरील बाजूला एक स्लाईड स्वीच असून, तो चार जागी ठेवता येतो. उदा. १,२,३,४. ही कार्यवाही एखाद्या मतदान केंद्रावर किती बॅलटिंग युनिट वापरावयाची आहेत, यावर अवलंबून असून, बॅलटींग युनिटवर असलेल्या स्लाईड स्विचच्या अनुक्रमानुसार ती कंट्रोल युनिटशी जोडावी लागतील. १५ पेक्षा जास्त उमेदवार असल्यास स्लाईड स्वीच योग्य त्या ठिकाणी म्हणजेच जितकी बॅलटींग युनिट वापरावयाची आहेत त्यानुसार ठेवणे. उदा.४ बॅलेटिंग युनिट जोडली असल्यास कंट्रोल युनिटला पहिल्या जोडलेल्या बॅलेटिंग युनिटचा स्लाईड स्वीच १ वर राहील व त्यापुढे जोडलेल्या बॅलेटिंग युनिटचे स्लाईड स्वीच अनुक्रमे २, ३ व ४ वर राहतील.

(२) जेव्हा निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १५ पर्यंत असेल तेव्हा एकच बॅलटिंग युनिट वापरावे लागेल व त्यावेळी आतल्या बाजूचा स्लाईड स्वीच १ वर ठेवावा लागेल. जेव्हा निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १५ आणि ३० यामध्ये असेल तेव्हा २ बॅलटिंग युनिट वापरावे लागतील, तेव्हा पहिल्या बॅलटिंग युनिटमध्ये १ ते १५ उमेदवार असल्यामुळे त्या युनिटमधील स्लाईड स्वीच १ वर ठेवावा लागेल तर दुस-या बॅलटिंग युनिटमधील स्लाईड स्वीच उमेदवार १६ ते ३० पर्यंत असल्यामुळे २ वर ठेवावा लागेल. अशा त-हेने जर तीन बॅलटिंग युनिट वापरावयाची असतील व उमेदवारांची संख्या ३१ ते ४५ च्या मध्ये असेल तर पहिल्या बॅलटिंग युनिटमधील स्लाईड स्वीच १ वर ठेवावा लागेल, दुस-या बॅलटिंग युनिटमधील स्लाईड स्वीच २ वर ठेवावा लागेल तर तिस-या बॅलटिंग युनिटमधील स्लाईड स्वीच ३ वर ठेवावा लागेल.अशारितीने उमेदवारांची संख्या ४६ ते ६० च्या दरम्यान असल्यास व ४ बॅलटिंग युनिट वापरावयाची असल्यास चौथ्या व शेवटच्या बॅलटिंग युनिटवरील स्लाईड स्वीच ४ वर ठेवावा लागेल.

टीप:- वरील परिच्छेदात नमूद केलेली स्लाईड स्वीच सेट करण्याची बाब योग्यरितीने न केल्यास संपूर्ण मतदान यंत्र निरुपयोगी ठरेल. यास्तव बॅलटिंग युनिटमधील स्लाईड स्वीच सेट करणे ही बाब अत्यंत महत्वाची आहे, हे ध्यानी घ्यावे.

९. बॅलटिंग युनिट सील करणे:-

बॅलेटिंग युनिटमध्ये बॅलेट पेपर घट्ट चिकटविल्यानंतर आणि बॅलट पेपर स्क्रीन खाली ठेवून नंतर सील केल्यानंतर उमेदवारांची बटणे जी उपयोगात आणली जाणार नाहीत, ती बटणे झाकण्यात येतील तसेच **END** बटन एकापेक्षा जास्त मते द्यावयाची असल्यास सुरू राहील. वरील परिच्छेदात नमूद केल्याप्रमाणे स्लाईड स्वीच योग्य त्या जागी सेट करावे लागतील व त्यानंतर बॅलटिंग युनिट त्याच्या वरील बाजूचे झाकण त्याच्या मूळ जागी घट्ट बसवावे लागेल. त्यानंतर बॅलटिंग युनिट सील करावे लागेल. त्यासाठी वरील बाजूच्या तीन छिद्रांमधून एक दोरा ओवून आणि खालच्या बाजूच्या तीन छिद्रांतून दुसरा दोरा ओवून त्याची घट्ट गाठ मारावी. त्यानंतर एक स्पेस गाठ मारावी, त्यानंतर अॅड्रेस टॅग दो-यामध्ये घालावा व पुन्हा एक गाठ मारावी व त्यानंतर अजून एक गाठ मारुन उरलेला दोरा कापून टाकावा. सर्वात शेवटी मारलेली गाठ अॅड्रेस टॅगवर सिल करावी.अॅड्रेस टॅगवर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी सही करुन विभेदक चिन्हाचा शिक्का मारावा. ही कार्यवाही करताना उमेदवारांचे प्रतिनिधी उपस्थित असल्यास त्यांनाही त्यावर आपली स्वाक्षरी करण्याची संधी द्यावी.

अशारितीने बॅलटिंग युनिट तयार करुन सील केल्यानंतर ते पुन्हा त्यासाठी पुरविलेल्या बॅगमध्ये ठेवावे व बॅगच्या हॅण्डलला पत्याची खूणचिठ्ठी पुन्हा लावावी.

१०. बॅलटिंग युनिट आणि कंट्रोल युनिट एकमेकांस जोडणे:-

(१) जेव्हा निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १५ पेक्षा कमी असेल व एकच बॅलेटिंग युनिट उपयोगात आले असेल तेव्हा बॅलटिंग युनिट हेच फक्त कंट्रोल युनिटशी जोडण्यात यावे.

(२) बॅलटिंग युनिट जेव्हा एकापेक्षा जास्त असतील तेव्हा ती एकमेकांस जोडताना अशी सर्व बॅलटिंग युनिट जी मतदान केंद्रावर वापरावयाची आहेत, त्यापैकी पहिल्या क्रमांकाचे बॅलटिंग युनिट हेच फक्त कंट्रोल युनिटशी जोडण्यात यावे व त्या बॅलटिंग युनिटचे स्लाईड स्वीच १ वर ठेवावे व त्याच्याशी स्लाईड स्वीच २ क्रमांकावर ठेवलेले बॅलटिंग युनिट जोडणे आवश्यक आहे. जेव्हा ३ बॅलटिंग युनिट वापरावयाचे असतील तेव्हा अनुक्रमे स्लाईड स्वीच ३ वर ठेवलेले बॅलटिंग युनिट हे स्लाईड स्वीच २ वर ठेवलेल्या बॅलटिंग युनिटशी जोडले पाहिजे व अशारितीने ४ चे बॅलटिंग युनिट क्रमांक-३ च्या बॅलटिंग युनिटशी जोडले पाहिजे.

(३) एक बॅलटिंग युनिट दुस-या बॅलटिंग युनिटशी जोडताना बॅलटिंग युनिटच्या खालच्या बाजूस एक कप्पा असून, त्यामध्ये एका सॉकेटची तरतूद आहे.या सॉकेटला दुस-या युनिटमधून निघालेली केबल पहिल्या बॅलटिंग युनिटमधील सॉकेटशी जोडली पाहिजे. अशारितीने तिस-या बॅलटिंग युनिटची केबल दुस-या युनिटच्या सॉकेटशी जोडली पाहिजे व चौथ्या युनिटची केबल तिस-या युनिटच्या सॉकेटशी जोडली पाहिजे.

(४) वर नमूद केल्यानुसार फक्त पहिले बॅलटिंग युनिट हेच कंट्रोल युनिटशी जोडले पाहिजे. बॅलटिंग युनिटमधून निघालेली केबल ही कंट्रोल युनिटच्या पाठीमागे असलेल्या कप्प्यातील सॉकेटशी जोडली पाहिजे.

(५) कंट्रोल युनिटच्या पाठीमागच्या कप्प्यामध्ये **"Power"** हे बटन असून ते बटन **"On"** या पोझिशनला ठेवल्यास मतदान यंत्राची बॅटरी कार्यान्वित होते व कंट्रोल युनिट तसेच सर्व बॅलटिंग युनिटला ती ऊर्जा पुरविते.

टीप:-

(१) एकापेक्षा जास्त बॅलटिंग युनिट वापरावयाचे असतील तेव्हा ती एकमेकांशी त्याच्या अनुक्रमानुसार जोडली पाहिजे. यामध्ये चूक झाल्यास मतदान यंत्र निरुपयोगी होईल आणि कंट्रोल युनिटवरील **Cand. Set** बटन दाबल्यास **"LE" (लिंकिंग एरर)** असे चिन्ह कंट्रोल युनिटच्या डिस्प्ले पॅनलवर दिसू लागेल. याचाच अर्थ बॅलटिंग युनिट एकमेकांशी अनुक्रमानुसार जोडण्यामध्ये काही तरी चूक झालेली आहे. ही चूक दुरुस्त केल्यानंतर **"LE"** हा मेसेज बंद होईल.

(२) बॅलटिंग युनिटच्या केबलच्या दुस-या टोकाच्या कनेक्टरमध्ये अनेक पिन असतात. हा कनेक्टर दुस-या बॅलटिंग युनिटच्या अथवा कंट्रोल युनिटच्या सॉकेटमध्ये योग्यरितीने बसतो. हा कनेक्टर बसविताना योग्य पोसिशनमध्ये बसविणे

आवश्यक आहे. ही पोझिशन ओळखणे फार सोपे असून, याकरीता कनेक्टरवर **TOP** अशी अक्षरे लिहीण्यात आली आहेत. ही अक्षरे कंट्रोल युनिट/बॅलट युनिटच्या बाजूला येतील अशाप्रकारे **BU Connector** अशी अक्षरे लिहिलेल्या सॉकेटमध्ये खोचून बसवावा. पिनची संख्या व कनेक्टरचा आकार पाहूनदेखील कनेक्टर कशाप्रकारे सॉकेटमध्ये बसविणे आवश्यक आहे हे समजू शकेल. या कनेक्टरच्या पीन अत्यंत नाजूक असून, या कनेक्टर सॉकेटमध्ये बसविताना जास्त ताकद वापरल्यास सदर पीनला इजा होऊ शकेल किंवा त्या वाकू शकतील. यास्तव कनेक्टर सॉकेटमध्ये बसविताना ते योग्य रितीने बसविणे आवश्यक आहे. त्याची खालची व वरची बाजू नीट पाहून जुळणारी योग्य बाजू सॉकेटमध्ये बसविली पाहिजे. कनेक्टर योग्यरितीने बसविल्यास मतदान यंत्र योग्यरितीने काम करील हे ध्यानात घ्यावे.

(३) एका कंट्रोल युनिटशी अथवा बॅलटिंग युनिटशी जोडलेला कनेक्टर वेगळा करावयाचा असल्यास कनेक्टरच्या दोन्ही बाजूस असलेले लॅचेस दाबून त्यानंतर कनेक्टर बाहेर ओढावा.

(४) बॅलटिंग युनिट एकमेकांशी जोडणे अथवा ते कंट्रोल युनिटशी जोडणे अथवा वेगळे करणे यासाठी थोडा सराव करणे आवश्यक असून, तसे न केल्यास मतदान यंत्रास इजा होऊ शकते. ही बाब जे जे अधिकारी यंत्र हाताळतील अशा सर्व निवडणूक /मतदान अधिकारी व मतदान केंद्राध्यक्ष यांच्या मनावर ठसविणे आवश्यक आहे.

११. कंट्रोल युनिट तयार करणे:-

(१) बॅलटिंग युनिट प्रमाणेच कंट्रोल युनिटच्या संदर्भातदेखील काही पूर्वतयारी निवडणूक निर्णय अधिका-यांच्या स्तरावर करणे आवश्यक आहे. त्याबाबतची कार्यवाही खाली नमूद केल्याप्रमाणे आहे :-

(अ) कंट्रोल युनिटमध्ये बॅटरी बसविणे.

(ब) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट करणे.

(क) कंट्रोल युनिटमधील **“Cand. Set”** सेक्शन सील करणे.

१२. बॅटरी बसविणे :- वर नमूद केल्यानुसार इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र हे कंपनीने तयार केलेल्या विशिष्ट प्रकारच्या बॅटरीवर चालते. प्रत्येक वेळी नवीन निवडणुकीसाठी मतदान यंत्र वापरताना नवीन बॅटरी बसविणे आवश्यक आहे.कंट्रोल युनिटच्या वरच्या बाजूस जे **“कॅन्डिडेट सेट सेक्शन”** आहे त्यामध्ये बॅटरी बसविण्यासाठी जागा आहे.**“कॅन्डिडेट सेट सेक्शन”** मध्ये बॅटरीसाठी पुरविलेल्या कप्प्याचे झाकण सुरुवातीस थोडेसे आत दाबून त्यासाठी डाव्या बाजूला पुरविलेल्या लॅचद्वारे उघडता येते. सदर बॅटरीसाठी एक सॉकेट असून, **“कॅन्डिडेट सेट सेक्शन”** मधील बॅटरीच्या कप्प्यात असलेल्या प्लगमध्ये ते बसते. बॅटरीचे सॉकेट एका चिकट पट्टीने चिकटविलेले असते. ही चिकटपट्टी काढून बॅटरी योग्य जागी असलेल्या प्लगमध्ये बॅटरीचे सॉकेट असेल अशारितीने घट्ट बसविण्यात यावी.

१३. यंत्रामधील माहिती क्लिअर करणे:-

कंट्रोल युनिटमध्ये वर नमूद केल्यानुसार निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची नावे सेट करण्याकरिता प्रथम मतदान यंत्रात पूर्वी रेकॉर्ड केलेली सर्व माहिती क्लिअर करणे आवश्यक आहे. यासाठी कंट्रोल युनिटच्या रिझल्ट सेक्शनमधील “Clear” असे नाव दिलेले बटन दाबावे. हे बटन दाबताच मतदान यंत्रातील सर्व माहिती शून्यावर सेट होईल आणि कंट्रोल युनिटमधील डिस्प्ले पॅनेलवर प्रत्येक उमेदवारासमोर नोंदविलेली मते शून्य इतकी दर्शविली जातील. जर क्लीयर बटन दाबल्यावर no हा मेसेज डिस्प्ले होत असेल तर, “Close” बटन दाबावे व त्याचा संपूर्ण डिस्प्ले पहावा. त्यानंतर डिस्प्ले थांबल्यावर “Result-I” हे बटन दाबावे व त्याचा संपूर्ण डिस्प्ले End अक्षरे येईपर्यंत पहावा.तो डिस्प्ले थांबल्यावर “Clear” बटन दाबावे व त्याचा संपूर्ण डिस्प्ले End अक्षरे येईपर्यंत पहावा.

१४. निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट करणे:-

(१) मतदान यंत्राचे कंट्रोल युनिट हे जास्तीत जास्त ६० पर्यंत उमेदवारांच्या निवडणुकीसाठी उपयोगात आणता येते, यास्तव प्रत्येक वेळी जेव्हा मतदान यंत्र वापरले जाईल तेव्हा कंट्रोल युनिटमध्ये त्या निवडणुकीत जितके उमेदवार आहेत त्यांची संख्या सेट करणे आवश्यक आहे.

(२) **उमेदवारांची संख्या सेट करण्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी :-**

(१) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या ही कंट्रोल युनिट आणि निवडणुकीमध्ये जितके बॅलटिंग युनिट वापरावयाचे आहत ते सर्व एकमेकांशी जोडल्यानंतरच सेट करता येईल. बॅलटिंग युनिट व कंट्रोल युनिट एकमेकांशी कसे जोडावेत, हे वरील परिच्छेदात यापूर्वीच स्पष्ट करण्यात आलेले आहे.

(२) कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट एकमेकांशी जोडल्यानंतर (बॅलटिंग युनिट जितके निवडणुकीत वापरावयाचे आहेत तितकेच) कंट्रोल युनिटवरील पॉवर हे बटन **ऑन** (सुरु) करावे, जेणेकरुन कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिटला आवश्यक ती ऊर्जा मिळणे सुरु होईल व ती कार्यान्वित होतील.

(३) निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी प्रथम बॅलेट युनिटची काच वर करुन त्याखाली मतपत्रिका लावावी. मतपत्रिका लावताना शेवटचे (१६ वे) बटन **'End'** बटन असल्यामुळे त्यापुढे कोणत्याही उमेदवाराचे नाव लावू नये. एकापेक्षा जास्त मते द्यावयाची असल्यास बॅलेट युनिटचे End बटन हे शेवटचे (एकच असल्यास पहिले) बॅलटींग युनिट सोडून इतर सर्व बॅलटींग युनिटवर झाकलेले (मास्क) असावे.

अ) बहुसदस्यीय प्रभाग पध्दतीसाठी निवडणूक अधिकारी स्तरावर मतदानाकरिता मतदान यंत्र तयार करणे (Candset)

१५. एका प्रभागातील चार जागांकरीता निवडणूक निर्णय अधिकारी स्तरावर Candset करण्याची पध्दत:-

उदा. एका प्रभागात दोन जागांसाठी मतदान असेल आणि सर्व जागांसाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १४ पेक्षा जास्त नसेल तर अशावेळी एकाच बॅलेट युनिटच्या सहाय्याने मतदान प्रक्रिया करणे शक्य आहे. पहिल्या जागेकरीता ४ उमेदवार, दुस-या जागेकरिता ३ उमेदवार असतील तर खालील आकृतीत दर्शविल्याप्रमाणे बॅलेट युनिटवर चारही जागांच्या मतपत्रिका वरुन खाली कशाप्रकारे ठेवण्यात याव्यात हे स्पष्ट केले असून वरील उदाहरणात नमूद केलेल्या बहुसदस्यीय प्रभाग पध्दतीत ४ जागांसाठी Candset करण्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

Ballot Unit

१) बॅलेट युनिटवरील पहिला उमेदवार पहिल्या बटणापासून सुरुवात करा आणि पहिल्या जागेसाठी एकूण चार उमेदवार निवडणूक लढवीत असल्याने प्रथमतः बॅलेट युनिटवर काचेच्या कप्प्यात मतपत्रिका व्यवस्थितपणे ठेवल्यानंतर चारही उमेदवारांच्या निवडणूक चिन्हासमोरील मतदानाची बटणे **Unmasked** करा.

२) दुस-या जागेसाठी तीन उमेदवार निवडणूक लढवीत असल्याने पहिल्या जागेची मतपत्रिका बसविल्यानंतर त्याखाली दुस-या जागेसाठीच्या निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची मतपत्रिका अशारितीने ठेवा की, दुस-या जागेसाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांपैकी मतपत्रिकेवरील पहिला उमेदवार बॅलेट युनिटवरील वरुन अ.क्र.६ व्या बटणासमोर असेल. (म्हणजेच पहिल्या जागेची मतपत्रिका संपल्यानंतर पाचवे बटण **Masked** करुन) आणि बॅलेट युनिटवरील शेवटचे **END** हे लाल रंगाचे बटण Unmasked करुन ठेवावे लागेल.

एकच बॅलेट युनिट वापरावयाचे असल्याने बॅलेट युनिटवरील स्लाईड स्वीच **एक** या स्थानावर ठेवावा लागेल.

Masked End Button

Unmasked End Button

विशेष टीप:- १) एक सदस्यीय प्रभाग पध्दतीत मतदानात **END** या बटनाचा वापर करावयाचा नसल्याने ते **Masked** ठेवावे लागते. तर बहुसदस्यीत प्रभाग पध्दतीत एका प्रभागात एकापेक्षा अधिक जागांकरीता मतदान होत असल्याने **END** या बटनाचा वापर करणे काहीवेळेस आवश्यक ठरते. सबब, बहुसदस्यीय प्रभाग पध्दतीच्या मतदानासाठी मतदान यंत्र तयार करताना **(Candset) END** हे बटन **UNMASKED** करणे आवश्यक आहे.

टीपः२) प्रभाग क्र.अथवा मतदान केंद्र क्र.कंट्रोल युनिटमध्ये समाविष्ठ **(ENTER)** करण्यासाठी **०** (शून्य) या अंकाकरीता अ.क्र.१० हे बटन वापरावे.**उदा.** प्रभाग क्रमांक १० करीता अ.क्र.१ व १० अनुक्रमांकाची बटणे दाबणे आवश्यक आहे. तर प्रभाग क्रमांक २०७ करीता २, १० व ७ अनुक्रमांकाची बटणे दाबणे आवश्यक आहे.

सर्व जागांच्या मतपत्रिका काचेच्या कप्यात वरीलप्रमाणे ठेवल्यानंतर काचेचा कप्पा बंद करा. मतदान यंत्र नंतर सदरच्या कप्प्यास बॅलेट युनिटच्या आतील बाजूस वर आणि खाली दोन्हीकडे खूणचिठ्ठीसह दो-याच्या सहाय्याने सीलबंद करा. प्रत्येक जागेसाठी जितके उमेदवार निवडणूक लढवीत आहेत तेव्हढ्याच उमेदवारांच्या नावासमोरील बटणे **UNMASKED** करा आणि मुख्य कप्पा बंद करा. मुख्य कप्प्याच्या वर आणि खाली बाहेरून दोन्ही बाजूस असलेल्या क्लॅम्पना खूणचिठ्ठीसह दो-याच्या सहाय्याने सीलबंद करा.

१) वरील उदाहरणात नमूद केल्यानुसार सर्व जागांच्या मतपत्रिका बॅलेट युनिटमध्ये सेट केल्यानंतर बॅलेट युनिट,कनेक्टरच्या सहाय्याने Top ही अक्षरे कंट्रोल युनिटच्या आतील बाजूस रहातील अशारितीने जोडा.

२) DMM काढता येणारी मेमरी Candset सेक्शनमध्ये Candset बटनाच्या वर असलेल्या DMM सॉकेटमध्ये घट्ट बसवा.

३) बॅटरीसाठी विहित असलेल्या कप्प्यात नवीन बॅटरी बसवा.

कंट्रोल युनिट मागील बाजूने स्वीच On करा. त्यानंतर दर्शक पट्टीवर खालीलप्रमाणे तपशील क्रमाक्रमाने दिसेल.

SEC MAHARASHTRA

DTE TME

SL NO. --
DMM ---

WARD NO.--
BOOTH NO.--

NUMBER OF BALLOTS

BATTERY STATUS (HIGH/ MEDIUM/LOW)

वरीलप्रमाणे प्राप्त होणारी सूचना क्रमाक्रमाने येणे पूर्णता बंद झाल्यानंतर पुढील कृती करावी.

आता Candset हे बटण दाबा. म्हणजे दर्शकपट्टीवर खालिलप्रमाणे तपशील दिसेल.

ENTER WARD NO. ……

अशावेळी प्रभागाचा अनुक्रमांक भरणे आवश्यक असल्याने ज्या क्रमांकाचा प्रभाग असेल ती संख्या ENTER करण्यासाठी बॅलेट युनिटवरील उमेदवारांच्या बटणांचा वापर करावयाचा आहे. यासाठी समजा प्रभाग क्रमांक १ असेल तर बॅलेट युनिटवरील उमेदवारांच्या बटणांवरील वरुन पहिले बटण दाबावे. मात्र, प्रभागाचा क्रमांक दोन अंकी असेल तर ती संख्या **ENTER** करताना उदा. १० क्रमांकाच्या प्रभागासाठी अ.क्र. १ व अ.क्र.१० ही बटणे अनुक्रमे दाबावीत. अ.क्र.१० चे बटण शून्य अंक **ENTER** करण्यासाठी वापरावे.अशात-हेने प्रभाग क्र.१०० साठी अ.क्र.१,अ.क्र.१०,व पुन्हा अ.क्र.१० अशाक्रमाने बटणे वापरावी लागतील.

वर नमूद केल्याप्रमाणे कार्यपध्दती अनुसरुन प्रभाग क्रमांक कंट्रोल युनिटमध्ये नोंदविल्यानंतर बॅलेट युनिटवरील **END** हे बटण **Beep** आवाज बंद होईपर्यंत दाबून ठेवा. त्यानंतर खालील सूचना प्राप्त होईल.

ENTER BOOTH NO. …

आता मतदान केंद्राचा अनुक्रमांक देखील कंट्रोल युनिटमध्ये **ENTER** करावयाचा असून त्यासाठी देखील प्रभाग क्रमांक **ENTER** करावयाच्या कार्यपध्दतीचा पुन्हा अवलंब करा आणि योग्य तो मतदान केंद्राचा अनुक्रमांक कंट्रोल युनिटमध्ये नोंदविल्यानंतर पुन्हा **END** हे बटण **Beep** आवाज बंद होईपर्यंत दाबून ठेवावे. तद्नंतर पुढीलप्रमाणे सूचना प्राप्त होईल.

NUMBER OF BALLOTS

याचा अर्थ किती जागांसाठी मतदान होणार आहे त्याची नोंद कंट्रोल युनिटमध्ये करावी. यासाठी अर्थातच या उदाहरणात आपण दोन मतपत्रिका (जागांसाठी) **Candset** करत असल्याने असा निर्देश प्राप्त झाल्यानंतर बॅलेट युनिटवरील बॅलेटची संख्या (मतपत्रिका) निश्चित करावी.उमेदवारांच्या बटणामधील वरुन दुस-या क्रमांकाचे बटण दाबावे. त्यानंतर खालीलप्रमाणे सूचना प्राप्त होईल.

BALLOT 1
1st CAND

याचा अर्थ पहिल्या जागेसाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांपैकी पहिला उमेदवार बॅलेट युनिटवर ज्या स्थानावर आहे ते बटण दाबावे. अर्थात, पहिल्या जागेकरीता बॅलेट युनिटवर बसविलेल्या मतपत्रिकेनुसार पहिला उमेदवार हा पहिल्या बटणासमोर आहे म्हणून अ.क्र.१ चे बटण दाबा. म्हणजे पुढील सूचना दर्शक पट्टीवर येईल.

BALLOT 1
LAST CAND

यानुसार पहिल्या जागेसाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांपैकी शेवटचा उमेदवार कितव्या स्थानावर आहे ती देखील नोंद करावी. अर्थातच, चार उमेदवार निवडणूक लढवीत असल्याने शेवटच्या म्हणजेच चौथ्या उमेदवारासमोरील बटण दाबावे. त्यानंतर खालीलप्रमाणे सूचना दर्शकपट्टीवर येईल.

B 1 CAND 4
SEATS……

याचा अर्थ पहिल्या जागेसाठी चार उमेदवार आहेत आणि त्यामधून किती उमेदवार निवडून द्यावयाचे आहेत ती संख्या निश्चित करणे. त्यासाठी या चार उमेदवारांमधून एकाची निवड अभिप्रेत असल्याने SEAT साठी पुन्हा अ.क्र. १ चे बटण दाबावे. त्यानंतर खालील सूचना प्राप्त होईल.

BALLOT 2
1ST CAND…..

दुस-या जागेकरीता निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांपैकी पहिला उमेदवार ज्या स्थानावर असेल त्यासमोरील बटण दाबावे.

BALLOT 2
LAST CAND…

अर्थातच दुस-या जागेकरीता निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांच्या मतपत्रिकेतील शेवटच्या उमेदवारासमोरील बटण दाबावे. नंतर पुढील सूचना मिळेल.

B 2 CAND 3
SEATS ……

म्हणजेच दुस-या जागेकरीता तीन उमेदवार असून त्यातील एक निवडून द्यावयाचा असल्याने पुन्हा एक ही संख्या **ENTER** करण्यासाठी दुस-या जागेकरीता बॅलेट युनिटवर सेट केलेल्या मतपत्रिकेतील पहिले बटण दाबा. याठिकाणी (१ हा अंक **ENTER** करण्यासाठी बॅलेट युनिटवरील अनुक्रमांक १ चे बटण निष्क्रिय असेल. कारण दुस-या जागेसाठी देखील तेच बॅलेट युनिट वापरले जात असेल तरीही त्यातील पहिल्या उमेदवारासमोरील बटण दाबणे जरुरीचे आहे. जरी ते बॅलेट युनिटवरील प्रत्यक्षात सहावे बटण असेल तरीही ते पहिले बटण म्हणूनच वापरावे लागेल.

Canset येणे प्रक्रिया पूर्ण झाल्यानंतर कंट्रोल युनिटच्या **Display Section** वर आपण केलेल्या **Candset** विषयी खालिलप्रमाणे सविस्तर तपशील क्रमाक्रमाने दिसेल.

Sr.No.	Display	Meaning
1	WARD NO – 10 BOOTH NO – 27	Ward Number is 10 Booth Number is 27
2	NUMBER OF BALLOTS 2	Number of Ballot Papers are 2 i.e. one for Seat-A and another for Seat-B
3	BALLOT 1	Ballot Paper 1
4	CANDS 4 SEATS 1	Total No. of Candidates 4 Number of Candidates to be elected 1
5	BALLOT 2	Ballot Paper 2
6	CANDS 3 SEATS 1	Total No. of Candidates 3 Number of Candidates to be elected 1

१) चार बॅलेट युनिट परस्परांना जोडून जास्तीत जास्त ६० उमेदवारांसाठी **Candset** करण्याची व्यवस्था करता येईल.
२) **Candset** बटणाचा छोटा कप्पा बंद करा. दो-याच्या सहाय्याने ॲड्रेस टॅगसह सील करा. (मतदान केंद्राचा अनुक्रमांक / प्रभागाचा अनुक्रमांक दर्शविणा-या खूणचिठ्ठीसह)
३) बॅटरी सेक्शनचा बाहेरचा मुख्य कप्पा बंद करुन त्यावर देखील प्रभाग क्रमांक /मतदान केंद्र क्रमांक दर्शविणारी खूणचिठ्ठी लावून दो-याच्या सहाय्याने कप्पा सीलबंद करा.

यानंतर मशीनच्या मागील ऑन/ऑफ बटन "ऑफ"करावे. मात्र बॅटरी तशीच राहून द्यावी.

टीपः-

(१) जर चुकून बॅलटिंग युनिटवरील चुकीची बटणे दाबली गेली उदा. ९ उमेदवार असल्यास ८ व्या क्रमांकाचे बटन दाबले गेले तर अशी चूक दुरुस्त करण्यासाठी पुन्हा **'कॅन्ड सेट'** हे बटन दाबले पाहिजे. त्यानंतर पुन्हा एकदा डिस्प्ले पॅनलवर सीडी अशी अक्षरे चमकू लागतील त्यानंतर वरील क्र.१५(२)अ मध्ये दर्शविल्यानुसार नव्याने योग्य प्रकारे मतदान यंत्र सेट करण्यात यावे.

(२) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट करताना एकच बॅलटिंग युनिट अथवा जितके बॅलटिंग युनिट निवडणुकीत वापरावयाचे आहेत (हे निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्येवर अवलंबून आहे) त्याच्याआधारे कंट्रोल युनिटमध्ये निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट करता येते. चुकीची बटणे दाबली जाऊ नयेत यासाठी निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांपैकी शेवटच्या उमेदवारानंतरची सर्व बटणे झाकण्यात (मास्क करण्यात) यावीत.

(३) **निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या कंट्रोल युनिटमध्ये सेट केल्यानंतर कंट्रोल युनिटचे मागील ऑन/ऑफ बटन बंद करणे आवश्यक आहे.** तसेच बॅलटिंग युनिट कंट्रोल युनिटपासून वेगळे करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी बॅलटिंग युनिटपासून निघालेली केबल व कनेक्टर जो कंट्रोल युनिटच्या सॉकेटमध्ये बसविला असेल तो वेगळा करावा.

१६. "कॅन्डिडेट सेट सेक्शन" सील करणे:-

(१) "कॅन्डिडेट सेट सेक्शन" मध्ये बॅटरी बसविल्यानंतर आणि कंट्रोल युनिटमध्ये निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट केल्यानंतर कॅन्ड सेट सेक्शनमध्ये खोचून बसविलेल्या **काढता येणा-या मेमरीचा अनुक्रमांक मतदार यंत्राच्या नोंदी घेण्याकरिता ठेवलेल्या मुख्य नोंदवहीत (Master Register) मध्ये नोंदविण्यात यावा.** त्यानंतर **"कॅन्डिडेट सेट सेक्शन"** बंद करावा व तो सीलबंद करावा. जेणेकरुन **"कॅन्डिडेट सेट सेक्शन"** मधील बॅटरी आणि कॅन्ड सेट बटन या दोघांना कोणीही धक्का लावू शकणार नाही.

(२) **"कॅन्डिडेट सेट सेक्शन"** बंद करताना त्यावरील झाकण घट्ट बसवून बंद करावा. नंतर तो सीलबंद करण्यासाठी डाव्या बाजूला पुरविलेल्या दोन छिद्रांमधून दोरा ओवून त्याची गाठ बांधावी व दो-याच्या दोन्ही टोकांना पत्त्याची खूणचिठठी डकवावी. त्यामध्ये खालील तपशील नमूद करावा.

--------------------नगर परिषद/ नगर पंचायत
सार्वत्रिक/पोट निवडणूक सन -------------
(तालुका--------------जिल्हा-------------------)
प्रभाग क्रमांक------------------- मतदान केंद्र क्रमांक---------------
कंट्रोल युनिट अनुक्रमांक----------------------
मतदानाचा दिनांक ---------------------------

(३) उमेदवार व त्यांचे प्रतिनिधी उपस्थित असल्यास व त्यांनी तशी इच्छा व्यक्त केल्यास त्यांना पत्त्याच्या खूणचिठ्ठीवर आपली सही करण्याची अनुमती द्यावी. तसेच निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनीही त्यावर सही करणे आवश्यक आहे. त्यानंतर कंट्रोल युनिट त्याच्या बॅगमध्ये ठेवावे, जेणेकरुन ते संबंधित मतदान केंद्राकडे रवाना करता येईल. कंट्रोल युनिटच्या हॅण्डलला देखील पत्त्याची खूणचिठ्ठी डकवावी जेणेकरुन ते कोठे वापरावयाचे आहे, हे त्वरित कळेल.**याकरीता कागदी स्टीकरचा वापर करता येईल मात्र कोणत्याही परिस्थितीत मार्कर पेन इ. चा वापर करू नये व मतदान यंत्र/ मतदान यंत्राची बॅग खराब होणार नाही याची दक्षता घेण्यात यावी.**

१७. मतदान यंत्राची तपासणी:-

निवडणुकांकरिता वापरण्यात येणारी मतदान यंत्रे निर्दोष असल्याबाबतची तपासणी करावी.

१८. मतदानासाठी तयार करण्यात आलेली यंत्रे सुरक्षित ठेवणे:-

(१) मतदानासाठी तयार करण्यात आलेली सर्व मतदान यंत्रे राखीव मतदान यंत्रांसह स्ट्रॉंग रुममध्ये सुरक्षित ठेवावीत. स्ट्रॉंग रुमला जे कुलूप लावण्यात येईल त्यास सील लावून त्यावर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी स्वाक्षरी करावी. उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी यांची इच्छा असल्यास त्यांनाही कुलुपाच्या सीलवर स्वाक्षरी करण्याची अनुमती द्यावी.

(२) मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवलेली खोली (स्ट्रॉंग रुम) मतदान केंद्रावर यंत्रे देण्याच्या दिवशीच उघडण्यात यावी. ही खोली उघडण्याबाबतच्या लेखी सूचना, तारीख व वेळेसह निवडणूक लढविणारे उमेदवार व त्यांचे निवडणूक प्रतिनीधी

यांना पाठविण्यात यावी.स्ट्रॅांग रुम उघडण्या- संबंधीच्या हालचालीची नोंदवही ठेवण्यात यावी व त्यामध्ये खोली केव्हा उघडली व बंद केली याचा तपशील नोंदविण्यात यावा.

(३) काही आकस्मिक व न टाळता येणा-या कारणांमुळे स्ट्रॅांग रुम नियोजित वेळेच्या व तारखेच्या आधी उघडणे भाग पडल्यास तुम्ही, उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी यांच्या उपस्थितीतच सदर खोली उघडावी व ती बंद करताना पुन्हा कुलुप बंद करुन कुलुपावर वर नमूद केल्यानुसार सील लावून निवडणूक निर्णय अधिकारी, उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी यांना सही करण्याची अनुमती द्यावी व हालचाल नोंदवहीमध्ये खोली कोणत्या कारणामुळे उघडली व बंद केली त्याबाबतची तारीख, वेळ इत्यादी नमूद करण्यात यावी.

(४) मतदान यंत्रे ठेवलेली खोली वरिष्ठ पोलिस अधिका-यांच्या निरीक्षणाखाली सतत सुरक्षेत ठेवण्यात यावी. आवश्यक वाटल्यास केंद्रीय राखीव दल किंवा राज्य राखीव दलाचे जवान तैनात करण्यात यावेत.

१९. मतदान यंत्राच्या नोंदी ठेवणे:-

(१) निवडणुकीमध्ये आपण वापरणार असलेली कंट्रोल युनिट आणि बॅलटिंग युनिटच्या संपूर्ण नोंदी तुम्ही ठेवल्या पाहिजे. सदर नोंदीवरुन किंवा कंट्रोल युनिट आणि बॅलटिंग युनिट प्रत्येक मतदान केंद्रावर वापरली जाणार आहेत. तसेच कोणत्या क्रमांकाच्या मतदान केंद्रावर कोणत्या क्रमांकाचे कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट वापरले जाणार आहे, याची नोंद राहील. तसेच या नोंदीमध्ये किती कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट त्यांच्या अनुक्रमांकासह राखीव म्हणून वापरण्यासाठी तयार केली आहेत, याचाही तपशील ठेवण्यात यावा.असे राखीव कंट्रोल युनिट अथवा बॅलटिंग युनिट वापरण्याची वेळ आल्यास कोणते युनिट, कोणत्या मतदान केंद्रावर व कशासाठी वापरले गेले याचा तपशील ठेवणे शक्य होईल.

(२) वर नमूद केलेल्या मतदान यंत्राच्या संपूर्ण नोंदी ठेवण्याच्यादृष्टीने मुख्य नोंदवही (मास्टर रजिस्टर) ठेवण्यात यावी. त्यामध्ये खालील नोंदी राहतील.

(१) निवडणूक निर्णय अधिका-यांच्या नियंत्रणामध्ये एकूण किती कंट्रोल युनिट दिली होती.
(२) एकूण उपलब्ध करुन देण्यात आलेली बॅलटिंग युनिट
(३) प्रभागातील एकूण मतदान केंद्रांची संख्या
(४) मतदान केंद्रावर वापरावयाच्या एकूण कंट्रोल युनिटची संख्या (प्रत्येक मतदान केंद्रासाठी एक याप्रमाणे)
(५) मतदान केंद्रावर वापरावयाच्या एकूण बॅलटिंग युनिटची संख्या (प्रत्येक मतदान केंद्रावर किती बॅलटिंग युनिट वापरावयाची आहेत त्यानुसार)
(६) राखीव कंट्रोल युनिटची संख्या
(७) राखीव बॅलटिंग युनिटची संख्या
(८) प्रत्येक प्रभागातील मतदान केंद्राचे नाव व त्याचा क्रमांक
(९) प्रत्येक मतदान केंद्राचे नाव व क्रमांकासमोर तेथे वापरावयाच्या कंट्रोल युनिटचा अनुक्रमांक
(१०) कंट्रोल युनिटमध्ये खोचून बसविलेल्या काढता येणा-या मेमरीचा अनुक्रमांक
(११) वरील नमूद मतदान केंद्रावर वापरावयाच्या बॅलटिंग युनिटचा अनुक्रमांक
(१२) बॅलटिंग युनिटवर घट्ट चिकटविलेला मतपत्रिकेचा अनुक्रमांक
(१३) राखीव ठेवलेल्या कंट्रोल युनिट, त्यामध्ये बसविलेली काढता येणारी मेमरी व बॅलटिंग युनिटचा अनुक्रमांक

(३) वर नमूद केलेल्या मुख्य नोंदवहीत शेरा या रकान्यामध्ये एखाद्या मतदान केंद्रावर त्याचा क्रमांक व नाव लिहून त्यासमोर जर राखीव कंट्रोल युनिट अथवा बॅलटिंग युनिट वापरावे लागले हे नमूद करावे व त्यासाठीची कारणे नमूद करण्यात यावीत. (उदाहरणादाखल **जोडपत्र नऊ व दहा** येथे नोंदवहीचा नमुना दिला आहे.)

२०. मतदान यंत्रे मतदान अधिकारी/कर्मचारी (पोलिंग पार्टी) यांना पुरविणे:-

(१) मतदान केंद्राध्यक्ष यांना मतदान यंत्रे पुरविताना त्याबाबतची योग्य ती पोच पावती घेण्यात यावी. त्यासाठी आपण एक वेगळी नोंदवही ठेवून मतदान केंद्राध्यक्षांचे नाव, मतदान केंद्राचा क्रमांक व त्याचे नाव व देण्यात आलेल्या कंट्रोल युनिटचा तसेच बॅलटिंग युनिटचा अनुक्रमांक व मतदान केंद्राध्यक्षांची सही त्या नोंदवहीत घ्यावी.

(२) सदर नोंदवहीमध्ये मतदान केंद्राध्यक्षांकडून मतदान यंत्रे परत ताब्यात घेताना त्याबाबतच्या नोंदी ठेवण्याची तरतुददेखील करण्यात यावी. जो अधिकारी अशी मतदान यंत्रे मतदान केंद्राध्यक्षांकडून ताब्यात घेईल, त्यांनी प्राप्त झालेल्या कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिटचा क्रमांक स्पष्टपणे नमूद करावा व त्यावर पूर्ण सही मतदान यंत्रे ताब्यात मिळाल्याबद्दल करावी.

(३) एखादे मतदान यंत्र ताब्यात घेताना ते मोडतोड झालेल्या अवस्थेत असेल तर त्याची संपूर्ण नोंद व मतदान यंत्राचा अनुक्रमांक इत्यादी ठेवण्यात यावा.

(४) मतदानाच्या दिवशी मुख्य ठिकाणी राखीव मतदान यंत्रे ठेवावीत जेणेकरुन कमीत कमी कालावधीत ती आवश्यक मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी उपलब्ध राहतील. ही राखीव मतदान यंत्रे एखाद्या सहाय्यक निवडणूक निर्णय अधिका-याच्या अथवा अन्य वरिष्ठ अधिका-याच्या ताब्यात ठेवावीत.

२१. मतदान यंत्रासाठी मतदान साहित्य पुरविणे:- मतदान यंत्रासह अन्य कोणकोणते साहित्य मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी द्यावे त्याची यादी **जोडपत्र-५** मध्ये दिली आहे. सदर यादीवरुन असे दिसून येईल की, त्यापैकी काही साहित्य पारंपारिक पध्दतीने मतदान घेताना आवश्यक नव्हते. मात्र, ते आता इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान घेण्यासाठी आवश्यक असणार आहे. त्यामधील काही महत्वाच्या बाबी खाली नमूद केल्या आहेत.

२२. मतदार नोंदवही:- (१) प्रत्येक मतदान केंद्रावर इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतच्या आदेशामधील नमुना व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदान नोंदवही ठेवावयाची आहे. मतदान केंद्राध्यक्षांनी या नोंदवहीमध्ये मतदारांचे मतदार यादीतील अनुक्रमांक (चिन्हांकित मतदार यादीत नमूद केल्यानुसार) लिहून संबंधित मतदारांची स्वाक्षरी अथवा त्यांच्या अंगठयाचा ठसा या नोंदवहीत घ्यावयाचा आहे. ही मतदार नोंदवही दुसरे काही नसून पारंपारिक पध्दतीमध्ये मतपत्रिकेस जी स्थळप्रत असते त्यासाठी पर्याय म्हणून वापरली जाणार आहे.

(२) मतदार नोंदवही एखाद्या पुस्तकाच्या स्वरुपात चांगल्या प्रकारच्या कागदावर छापलेली असेल. हा कागद **ए-४** या साईझचा असावा. प्रत्येक नोंदवहीत एक वेगळे मुखपृष्ठ असावे व त्यामध्ये खालील तपशील छापण्यात यावा.

नमुना-व्हीएम-१
(पहा परिच्छेद-१४)
मतदार नोंदवही

-----------------------नगर परिषद/नगर पंचायत
सार्वत्रिक निवडणूक/पोट निवडणूक,
तालुका---------------------जिल्हा------------------
प्रभाग / जागा क्रमांक---------------------
मतदान केंद्राचे नाव व क्रमांक--------------------
मतदानाची तारीख--------------------

(३) सदर नोंदवहीत प्रत्येक पृष्ठावर अनुक्रमांक मतदाराचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक व त्याची स्वाक्षरी घेण्यासाठी व अभिप्रायासाठी जागा असावी. एका पृष्ठावर साधारणपणे १० मतदारांचे अनुक्रमांक व स्वाक्ष-या राहतील अशारितीने नोंदवहीची रचना करावी. (म्हणजे एका पानावर पाठपोठ २० मतदारांचे अनुक्रमांक राहतील)

(४) नोंदवहीच्या प्रत्येक कागदाच्या दोन्ही बाजूला तपशील लिहिता येईल अशारितीने छपाई करावी.

(५) सदर नोंदवही बांधणी (बाईंडिंग) केलेली असावी व सदर नोंदवहीत २५ पाने अथवा ५० पृष्ठे राहतील अशारितीने नोंदवहीची बांधणी करावी. २५ पाने असलेल्या नोंदवहीत सुमारे ५०० मतदारांचे अनुक्रमांक व स्वाक्ष-या घेता येतील तर ५० पाने असलेल्या नोंदवहीत सुमारे १००० मतदारांचे अनुक्रमांक व स्वाक्ष-या घेता येतील. नोंदवहीचा प्रत्येक पृष्ठक्रमांक छपाई यंत्राद्वारे छापलेला असेल. प्रत्येक मतदान यंत्रावर एक किंवा त्यापेक्षा जास्त नोंदवहया (मतदान केंद्रावरील मतदारांची संख्या विचारात घेऊन) पुरविण्यात याव्यात.

(६) आपण आवश्यक तितक्या संख्येने मतदार नोंदवहया वेळीच छपाई करुन घ्याव्यात.

२३. मतदार चिठ्ठी (स्लीप):- (१) मतदान केंद्रावर मत नोंदविण्यासाठी येणा-या प्रत्येक मतदाराची नोंद वर नमूद केल्यानुसार मतदार नोंदवहीत घेण्यात येईल. त्या मतदान केंद्रावर जसे मतदार येतील त्याप्रमाणे त्यांची ओळख पटल्यानंतर त्यांचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक नमूद करुन त्यांची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा नोंदवहीत घेतल्यानंतर त्यांना मतदान करण्याची संधी द्यावी. हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, मतदार नोंदवहीत ज्या क्रमाने मतदारांची नावे व त्यांच्या स्वाक्ष-या अथवा अंगठयाचे ठसे घेतले असतील त्याच क्रमाने प्रत्येक मतदाराने मतदान करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी प्रत्येक मतदारास त्याचा अनुक्रमांक मतदार नोंदवहीत लिहून घेतल्यानंतर व त्याची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा घेतल्यानंतर प्रत्येक मतदारास एक चिठ्ठी (स्लीप) संबंधित मतदारांना अधिका-याने ज्यांच्याकडे मतदार नोंदवहीमध्ये वरील तपशील लिहून घेण्याचे काम नेमून देण्यात आले आहे त्याने द्यावी. सदर स्लीपमध्ये खालील तपशील राहील :-

मतदार स्लीप

मतदाराचा अनुक्रमांक (मतदान नोंदवहीच्या रकाना १ प्रमाणे).....................................
मतदाराच्या मतदार यादीतील अनुक्रमांक..
मतदान अधिका-याची संक्षिप्त सही...

(२) वरीलप्रमाणे देण्यात आलेली मतदार चिठ्ठी घेऊन मतदार मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा कंट्रोल युनिटच्या ज्यांच्याकडे ताबा आहे त्या मतदान अधिका-याकडे जाईल व ती चिठ्ठी त्यास दाखवील. ती चिठ्ठी बघून मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा मतदान अधिकारी त्या क्रमाने (मतदार नोंदवहीत नमूद केलेल्या अनुक्रमांकानुसार) मतदान करण्याची अनुमती देईल.

(३) मतदार चिठ्ठया वेळीच आवश्यक तितक्या प्रमाणात त्या साधारणपणे पोस्टकार्डच्या आकाराच्या छापून घ्याव्यात. सदर चिठ्ठया ५० अथवा १०० च्या बंडलमध्ये शिवून घेतलेल्या असाव्यात, जेणेकरुन त्या प्रत्येक मतदान केंद्रावरील प्रत्येक मतदार संख्येच्या प्रमाणात पुरविणे सोईचे होईल.

२४. खूण चिठ्ठीः- (१) आपण हे लक्षात घेतले असेलच की, खूणचिठ्ठी दोन प्रकारची असून, त्यापैकी एक कंट्रोल युनिटसाठी वापरावयाची आहे तर दुसरी बॅलटिंग युनिटवर वापरावयाची आहे. सदरच्या खूणचिठ्ठीचा नमुना राज्य निवडणूक आयोगाने दिला असून त्यानुसार आपण आवश्यक तितक्या प्रमाणात वेळीच छापून घ्याव्यात व त्या मतदान यंत्रे तयार करताना अथवा मतदान केंद्रावर वापरण्यासाठी उपलब्ध करण्यात याव्यात.

(२) खूणचिठ्ठीस डाव्या बाजूस एक छिद्र असावे. हे छिद्र एका धातूच्या कडीमध्ये झाकलेले असावे जेणेकरुन त्यामध्ये दोरा काढल्यानंतर खूणचिठठी सहजासहजी फाटणार नाही.

प्रकरण-पाच
मतदान

१. प्राथमिक:-

मतदान केंद्रांची यादी वेळीच प्रसिध्द करुन त्यानुसार मतदानाची सर्व व्यवस्था योग्य वेळेपूर्वीच करणे आवश्यक आहे. मतदान केंद्र मतदाराच्या घरापासून जास्तीत जास्त १ कि.मी. पेक्षा जास्त अंतरावर नसावे. मात्र अपवादात्मक परिस्थितीत हे अंतर २ कि.मी. पर्यंत ठेवता येईल.

अपंग मतदाराचे नाव वरच्या मजल्यावरील मतदान केंद्राच्या मतदार यादीत असेल तर ते तेथून कमी करुन तळमजल्यावरील मतदान केंद्राशी संबंधित मतदार यादीमध्ये पुरवणी म्हणून जोडण्यात यावे. तसेच जर एखाद्या मतदान केंद्रावर ५ पेक्षा जास्त अपंग मतदार असतील तर त्या मतदान केंद्रावर चढाव **(Ramp)** पुरविण्यात यावा. यासंदर्भात आयोगाने निर्गमित केलेला आदेश, **(जोडपत्र-क्र.१३)** येथे पहावा. मतदान केंद्रांची यादी आपण सर्व संबंधित उमेदवारांना वितरीत करावी व त्यामध्ये आयत्यावेळी कोणताही बदल करण्यात येऊ नये.

२. मतदान कर्मचारी (पोलिंग पार्टी):-

आपण घेणार आहोत ते मतदान इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या सहाय्याने घेणार असल्यामुळे ब-याचशा मतदान कर्मचा-यांना इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे वापरण्याचा अनुभव नसण्याची शक्यता आहे व त्यामुळे त्यांना सखोल प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. विशेषत: मतदान केंद्राध्यक्ष आणि वरिष्ठ मतदान अधिकारी ज्याला सहाय्यक मतदान केंद्राध्यक्ष म्हणून नेमलेले असते त्या दोघांना सखोल प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे.

३. मतदान साहित्य:-

सर्व मतदान कर्मचा-यांना मतदान साहित्य इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रासह वेळीच प्राप्त होईल याची दक्षता तुम्ही घेणे आवश्यक आहे. मतदान साहित्याची सर्वसाधारण यादी मतदान केंद्राध्यक्ष नियम पुस्तिका **परिशिष्ट-चार** मध्ये दिली आहे. मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान यंत्रांची सर्वतोपरी काळजी घेणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांच्या सुरक्षेची देखील योग्य ती व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. मतदान यंत्रांना मतदान केंद्राध्यक्षांच्या निष्काळजीपणामुळे काही इजा पोहोचल्यास ते त्यास वैयक्तिक जबाबदार राहतील, याची त्यांना जाणीव करण्यात यावी.

४. निवडणुका निर्भय व मुक्त वातावरणात पार पाडण्यासाठी कायदा व सुव्यवस्थेचे नियोजन:-

आपण संबंधित पोलिस अधिका-याशी चर्चा करुन संवेदनशील तसेच अतिसंवेदनशील मतदान केंद्रांची यादी तयार करावी व त्या ठिकाणी योग्य तो पोलिस बंदोबस्त अथवा राज्य राखीव पोलिस दल यांच्या अतिरिक्त तुकडया तैनात कराव्यात. विशेषत्: मतदान साहित्य व इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे यांच्या सुरक्षेची विशेष काळजी घेणे आवश्यक आहे. तसेच मतदान पार पडल्यानंतर मतदान कर्मचारी मतदान साहित्य व मतदान यंत्रे यासह मतमोजणीच्या ठिकाणी पोहोचेपर्यंत त्यांना पोलिस सुरक्षा मिळेल याची काळजी घेण्यात यावी. मतदान केंद्राच्या आसपास कोणताही अनुचित प्रकार घडणार नाही, यादृष्टीने मतदानाच्या दिवशी वापरावयाची वाहने, दारुच्या विक्रीवर बंदी, परवानाधारक शस्त्रे बाळगणा-या व्यक्तींनी आपली शस्त्रे योग्य त्या पोलिस अधिका-याकडे जमा करण्याबाबत आदेश काढणे,विना परवाना शस्त्रे कोणाकडे असल्यास त्याबाबत तात्काळ कार्यवाही करण्याची पोलिसांना सूचना देणे इत्यादी सर्व बाबींची दक्षता घेण्यात यावी.

५. मतदान केंद्रावर मतदान कर्मचा-यांचे (पोलिंग पार्टी) आगमन:-

(१) मतदानाच्या आदल्या दिवशी नेमून दिलेल्या मतदान केंद्रावर मतदान कर्मचारी यांनी पोहोचणे आवश्यक आहे. तेथे पोहोचल्यानंतर मतदान कक्ष **(व्होटिंग कम्पार्टमेंट)** योग्य त्या रितीने एका कोप-यात उभे करावे. जेणेकरुन मतदार आपले मत नोंदविताना ते गोपनीय राहील.

(२) मतदान कक्षामध्ये ज्यामध्ये बॅलटिंग युनिट ठेवलेले असेल व जेथे कंट्रोल युनिट ठेवलेले असेल त्यामधील अंतर ३ मीटरपेक्षा जास्त असता कामा नये. कारण कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट यांना जोडणारी केबल ही जास्तीत जास्त ५ मीटर इतकी लांब असते.

(३) मतदानाच्या दिवशी प्रत्येक मतदान कर्मचा-याने मतदान सुरु होण्यापूर्वी किमान एक तास आपल्या जागेवर उपस्थित असणे आवश्यक आहे.

(४) मतदान सुरु होण्याच्या वेळेपूर्वी मतदान यंत्र बरोबर मतदानास एक तास शिल्लक असताना तयार करण्यास घ्यावे. त्यावेळेपर्यंत मतदान प्रतिनिधी उपस्थित नसल्यास त्यांची वाट न पहाता मतदान यंत्र तयार करण्यास सुरुवात करावी.

६. मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान कर्मचारी यांची कर्तव्ये:-

(१) सर्वसाधारणपणे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे कंट्रोल हे मतदान केंद्राध्यक्षांकडे असणे योग्य ठरेल. तथापि,मतदान केंद्रामध्ये अन्य बाबीकडे उदा.आव्हानित मते, अंध व अपंग मतदारांना सहाय्य करण्याबाबतची कार्यपध्दती अवलंबिणे, प्रदत्त मतपत्रिका देणे यासारख्या बाबीकडे लक्ष देण्यास वेळ मिळावा यासाठी कंट्रोल युनिट एखादया मतदान अधिका-याकडे सोपवावे म्हणजेच मतदान केंद्राध्यक्षांसह तीन मतदान अधिकारी मतदान केंद्रावर राहतील.तसेच एक कर्मचारी (शिपाई) उपलब्ध राहील.

(२) मतदान केंद्रावर पहिल्या मतदान अधिका-याने मतदाराची ओळख पटवावयाची आहे. तसेच त्याच्या ताब्यात चिन्हांकित मतदार यादी राहील. दुस-या मतदान अधिका-याने मतदाराच्या डाव्या हाताच्या तर्जनीस शाई लावावयाची आहे आणि नमुना व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवहीत मतदाराचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक व त्याच्यासमोर मतदाराची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा याची नोंद करावयाची आहे.तसेच तिस-या मतदान अधिका-याच्या ताब्यात कंट्रोल युनिट राहील.

७. मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी यांची बैठक व्यवस्था:-

मतदान केंद्रात मतदान केंद्राध्यक्षांनी अशा जागी बसावे जेथून तो मतदान केंद्रात चाललेल्या सर्व कार्यवाही पाहू शकेल. मतदान अधिकारी यांची जागा अशी असावी जेणेकरुन मतदान केंद्रात एखाद्या मतदाराने प्रवेश करताच तो सरळ पहिल्या मतदान अधिका-याकडे जाईल. त्याच्याकडे मतदाराची ओळख पटविणे हे काम व चिन्हांकित मतदार यादी असेल. त्यानंतर तो दुस-या मतदान अधिका-याकडे जाईल व नंतर तिस-या अशा क्रमाने बैठक व्यवस्था असावी.

८. मतदान प्रतिनिधींचे आगमन:-

प्रत्येक मतदान केंद्रात मतदान सुरु होण्याच्या वेळेपूर्वी किमान एक तास आधी मतदान प्रतिनिधींची उपस्थित असले पाहिजे. कारण या एक तासात मतदान केंद्राध्यक्षांस मतदान यंत्र तयार करणे तसेच प्रतिरुप मत **(मॉक पोल)** मतदान प्रतिनिधींच्या समाधानासाठी करावयाचे असते. तथापि, मतदान प्रतिनिधी वेळेवर मतदान केंद्रात न पोहोचल्यास कोणतीही कार्यवाही करण्यास थांबू नये व ती पूर्ण करावी. तसेच एखादा मतदान प्रतिनिधी केवळ उशीरा आल्यास त्याच्यासाठी प्रतिरुप मतदान **(मॉक पोल)** पुन्हा करु नये.

९. मतदान प्रतिनिधींची बैठक व्यवस्था:-

मतदान प्रतिनिधींना बसण्यासाठी अशी जागा असावी जेथून त्यांना मतदार ओळखता येतील. तसेच मतदान केंद्राध्यक्ष व तिसरा मतदान अधिकारी यांच्या टेबलावरील कंट्रोल युनिट व त्याबाबतची सर्व कार्यवाही पाहता येईल.

१०. मतदानास सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान यंत्राची तयारी करणे:-

निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या स्तरावर जी काही कार्यवाही व मतदान यंत्राची तयारी करण्यात आली असेल त्याव्यतिरिक्त काही तयारी मतदान केंद्रावर मतदान केंद्राध्यक्षांनी करणे आवश्यक असते. ही कार्यवाही उमेद्वार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधी यांच्या उपस्थितीत करावयाची असते. ही कार्यवाही मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान सुरु होण्याच्या

वेळेपूर्वी सुमारे एक तास आधी सुरु करावी.वर नमूद केल्यानुसार एखाद्या अथवा कोणताही प्रतिनिधी वेळेवर उपस्थित राहिला नाही तरीदेखील ठरल्याप्रमाणे सर्व कार्यवाही मतदान केंद्राध्यक्षांनी वेळेवर सुरु करावयाची आहे.

११. बॅलटिंग युनिट तयार करणे:-

(१) निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या स्तरावर बॅलटिंग युनिट पूर्णपणे मतदानासाठी तयार केलेले असते व त्यामध्ये आणखी कोणतीही कार्यवाही मतदान केंद्रात करण्याची आवश्यकता नाही. फक्त बॅलटिंग युनिटला असलेली केबल कंट्रोल युनिटला जोडणे आवश्यक असते.

(२) तथापि, जेथे एकापेक्षा जास्त बॅलटिंग युनिट वापरावी लागणार असतील त्या ठिकाणी सर्व बॅलटिंग युनिट त्यांच्या अचूक क्रमाने एकमेकास जोडणे आवश्यक असते. अशा परिस्थितीत फक्त पहिले मतदान यंत्र कंट्रोल युनिटला जोडले जाईल व पुढील बॅलेट युनिट त्याच्या अलिकडे असलेल्या बॅलेट युनिटला जोडले जाईल.

(३) मतदान केंद्राध्यक्षांनी पुढील बाबी नीट पहाव्यात:-

(१) बॅलटिंग युनिटच्या बॅलटिंग पेपर स्क्रीनवर मतपत्रिका डिस्प्ले पॅनल खाली घट्ट बसविण्यात आलेली आहे.

(२) बॅलटिंग युनिटच्या वरच्या व खालच्या भागास असलेली दोन सील सुस्थितीत आहेत, याची खात्री करावी.

१२. कंट्रोल युनिट तयार करणे:-

(१) मतदान केंद्राध्यक्षांनी निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या स्तरावर **“कॅन्डिडेट सेट सेक्शन”** या भागास जे सील केलेले असते हे सुस्थितीत आहे याची खात्री करावी.

(२) कंट्रोल युनिटच्या बाबतीत खालीलप्रमाणे कार्यवाही मतदान केंद्राध्यक्षांनी करावी.

(१) ज्या ठिकाणी एकच बॅलटिंग युनिट वापरण्यात येणार आहे त्याची केबल कंट्रोल युनिटला जोडावी व त्या ठिकाणी एकापेक्षा जास्त बॅलटिंग युनिट जोडण्यात येणार आहेत ती एकमेकांशी स्लाईड स्वीचचा क्रमांक पाहून जोडावीत.

(२) कंट्रोल युनिटचे **“पॉवर”** हे बटन सुरु **(ऑन)** करावे.

(३) कंट्रोल युनिटच्या पाठीमागचा कप्पा वरील १ व २ येथे नमूद केलेली कार्यवाही केल्यानंतर बंद करावा.

(४)प्रतिरुप मतदान **(मॉक पोल)** पार पाडणे.

(५) कंट्रोल युनिटच्या **“रिझल्ट सेक्शन”** च्या आतल्या कप्प्यामध्ये आयोगाने विहित केलेले पेपर सील बसवावे व सीलबंद करावे.

(६) **“रिझल्ट सेक्शन”** चे वरील झाकण सीलबंद करावे.

(३) ज्या ठिकाणी एक बॅलटिंग युनिट वापरण्यात येणार आहे त्याची केबल कंट्रोल युनिटला त्यासाठी पुरविलेल्या सॉकेटमध्ये बसवावी. तसेच कंट्रोल युनिटवरील **“पॉवर”** बटण सुरु करावे. सदर बटण सुरु करताच **“बीप”** असा आवाज होईल आणि कंट्रोल युनिटच्या डिस्प्ले सेक्शनवरील हिरवा दिवा पेटेल. त्यानंतर कंट्रोल युनिटच्या मागील कप्पा बंद करावा. हा कप्पा घट्ट बंद करण्यासाठी त्यासाठी असलेल्या दोन छिद्रातून एक वायरचा तुकडा घालावा व त्याच्या दोन्ही टोकांना पीळ घालावा म्हणजे तो घट्ट बंद होईल. येथे हे लक्षात घेतले पाहिजे की,कंट्रोल युनिटच्या सदरचा मागील कप्पा सीलबंद करावयाचा नसून, मतदान बंद झाल्यानंतर पॉवर बटन बंद करण्यासाठी व बॅलटिंग युनिटची केबल वेगळी करण्यासाठी तो पुन्हा उघडावा लागणार आहे.

१३. प्रतिरुप मतदान (मॉक पोल) पार पाडणे:-

(१) मतदानास सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान यंत्र सुस्थितीत आहे याबद्दल स्वत:ची तसेच उपस्थित मतदान प्रतिनिधीची खात्री पटावी यासाठी तसेच मतदान यंत्रात कोणतीही मते पूर्वीच नोंदविलेली नाहीत, याबद्दल मतदान प्रतिनिधींची खात्री पटावी यासाठी प्रतिरुप मतदान (मॉक पोल) करुन दाखविणे आवश्यक आहे.यासाठी मतदान केंद्राध्यक्ष सुरुवातीस कंट्रोल युनिटच्या **“रिझल्ट सेक्शन”** मधील **“Clear”** हे बटण दाबेल. ज्यायोगे सर्व

उमेदवारांच्यासमोर **"शून्य"** मते डिस्प्ले पॅनेलवर दिसून येतील. जर **NO** असा मेसेज डिस्प्ले होत असेल तर **"Close"** बटन दाबावे व डिस्प्ले बंद झाल्यावर **"Result-I"** बटन दाबावे व तो डिस्प्ले बंद झाल्यावर **"Clear"** बटन दाबावे.

(२) त्यानंतर मतदान केंद्राध्यक्ष प्रतिरुप मतदान पार पाडण्यासाठी काही उमेदवारांच्या बाबतीत अंदाजे काही मते नोंदवील. त्यासाठी मतदान प्रतिनिधींना कोणत्याही उमेदवाराच्या समोरील बटण दाबण्याची संधी द्यावी. मात्र, कोणत्या उमेदवारास किती मते दिली गेली याची नोंद ठेवावी. जेणेकरुन प्रतिरुप मतदानाचा निकाल पाहताना तो दिलेल्या मतांशी जुळतो किंवा कसे हे त्यातून पाहणे शक्य होईल. प्रतिरुप मतदानाचा निकाल पाहण्यासाठी कंट्रोल युनिटच्या **"रिझल्ट सेक्शन"** वरील **"Result-I"** हे बटण दाबावे. सदर बटण दाबताच डिस्प्ले पॅनलवर **प्रकरण-६ (मतमोजणी)** च्या परिच्छेद १९ मध्ये दर्शविल्यानुसार प्रत्येक उमेदवाराच्यासमोर किती मते नोंदविण्यात आलेली आहेत, याचे आकडे क्रमाने पहिल्या उमेदवारापासून दिसण्यास सुरुवात होईल.प्रतिरुप मतदानाचा निकाल जुळतो आहे याची खात्री झाल्यानंतर मतदान यंत्रावर नोंदविलेली मते पुन्हा शून्यावर आणावीत व त्यासाठी **"Clear"** हे बटण दाबावे.

१४. कंट्रोल युनिट पेपरसीलने सीलबंद करणेः- (१) मतदान यंत्र सील करण्याकरिता सुरुवात करण्यापूर्वी ते मागून **ऑफ (बंद)** करणे अत्यावश्यक आहे. मतदान यंत्र मागून बंद केल्यानंतर सीलींग करण्यास सुरुवात करावी व सील पूर्ण झाल्याशिवाय मतदान यंत्र सुरु करु नये. पारंपारिक मतदान पध्दतीमध्ये जे मतपत्रिका व मतपेटया वापरल्या जात होत्या तेव्हा मतपेटया आयोगाने विहित केलेल्या पेपरसीलद्वारे सीलबंद करण्यात येत असत.अशाच प्रकारची कार्यपध्दती मतदान यंत्राबाबत देखील विहित करण्यात आली आहे. त्यासाठी कंट्रोल युनिटमध्ये खाली नमूद केल्यानुसार आयोगाने विहित केलेले पेपर सील वापरुन ते सीलबंद करावयाचे आहे.

(२) कंट्रोल युनिटच्या **"रिझल्ट सेक्शन"** च्या आतल्या कप्प्याच्या झाकणाच्या आतल्या बाजूस पेपरसील घालण्यासाठी एक चौकट ठेवलेली आहे. **इसीआयएल, हैद्राबाद** या कंपनीने तयार केलेल्या मतदान यंत्राच्या बाबतीत एक पेपर सील वापरण्याची तरतूद केली आहे. सदर सील अशाप्रकारे घट्ट बसवावयाचे आहे. जेणेकरुन त्याचा वरील भाग दिसू शकेल. पेपरसीलचा वरचा भाग दुमडल्यानंतर त्यावरील अनुक्रमांक वरील बाजूस येईल.

(रिझल्ट सेक्शनच्या आतील कप्प्यास असलेल्या खाचेमध्ये पेपरसील व आधारासाठी पुठठा दिलेला असल्यास तो वर दर्शविल्याप्रमाणे घालावा जेणेकरुन रिझल्ट सेक्शनचे दोन्ही कप्पे बंद केल्यावर त्यामधून वरील बाजूने बाहेर येणारा पेपरसीलचा भाग पट्टीसीलच्या दिशेने दुमडल्यावर अनुक्रमांक वरच्या बाजूला दिसेल.)

(३) वर नमूद केल्याप्रमाणे पेपरसील आपल्या जागी घट्ट बसून राहावे व ते आपल्या जागेवरुन हलू नये यासाठी एका पातळ पुठ्ठयाचा आधार पेपरसीलला देण्यात यावा. पेपर सील आपल्या जागेवरुन हलणार नाही, याची खात्री करण्यासाठी ते एका

बाजूने हळूच ओढून ते घट्ट बसल्याची खात्री करावी. तथापि, ते सील खराब होणार नाही, याची दक्षता घेण्यात यावी व ते खराब झाल्यास त्वरित दुसरे पेपरसील वापरण्यात यावे.

(४) पेपरसील घट्ट बसविल्यानंतर कंट्रोल युनिटच्या आतल्या कप्प्याचे झाकण घट्ट दाबून बंद करावे. सदर झाकण अशा रितीने बंद करावे की पेपर सीलच्या दोन्ही बाजूची टोके आतल्या कप्प्याच्या बाहेर राहतील.

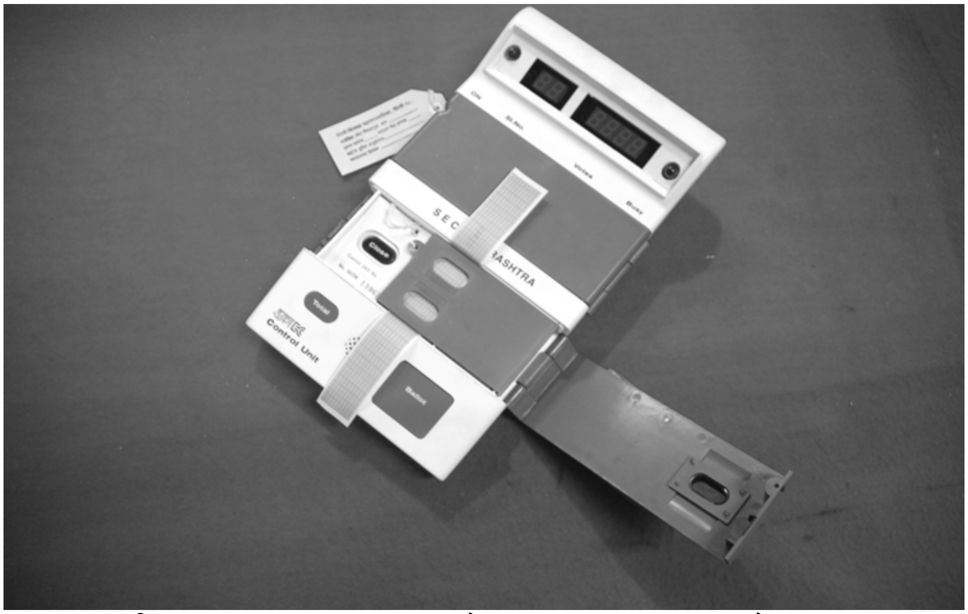

(५) पेपरसील घट्ट बसविल्यानंतर व आतल्या कप्प्याचे झाकण घट्ट दाबून बंद केल्यानंतर मतदान केंद्राध्यक्षांनी आतल्या झाकणाच्या डाव्या बाजूस ठेवण्यात आलेल्या दोन छिद्रांमधून एक दोरा ओवून तो स्पेशल टॅग वापरुन सीलबंद करावा. स्पेशल टॅग लावताना त्याचा धक्का **"Close"** बटनाला लागणार नाही याची विशेष काळजी घ्यावी. **सायंकाळी राज्य निवडणूक आयोगाने विहित केलेल्या वेळेस मतदान संपल्यावर** रिझल्ट सेक्शनला असलेल्या **Close** बटनाच्या खाचेतून बोट घालून **Close** बटन दाबणे शक्य व्हावे याकरीता स्पेशल टॅग एका विशिष्ट आकाराचा बनविण्यात आलेला आहे. याला असलेल्या खाचेमुळे मतदान संपल्यावर रिझल्ट सेक्शन बंद असतानादेखील **Close** बटन दाबणे शक्य होते.

१५. पेपरसीलचा हिशोब ठेवणे:-

(१) मतदान केंद्रावर मतदान केंद्राध्यक्षास पुरविलेल्या पेपरसीलचा हिशोब ठेवणे त्याने आवश्यक आहे. सदर हिशोब नमुना **व्हीएम-३** मध्ये ठेवणे आवश्यक आहे.

(२) मतदान केंद्राध्यक्ष उमेदवार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधी यांना पेपरसीलवरील अनुक्रमांक लिहून घेण्याची अनुमती देईल.

१६. कंट्रोल युनिटचा "रिझल्ट सेक्शन" बंद करुन सीलबंद करणे:-

(१) कंट्रोल युनिटच्या **"रिझल्ट सेक्शन"** च्या आतला कप्पा बंद करुन तो सीलबंद केल्यानंतर **"रिझल्ट सेक्शन"** च्या वरील झाकण बंद करावे.

(२) वरील झाकण बंद केल्यानंतर **"रिझल्ट सेक्शन"** पुढीलप्रमाणे सीलबंद करावे.

(१) वरील झाकणाच्या डाव्या बाजूस पुरविलेल्या दोन छिद्रांमधून दोरा ओवावा.
(२) दो-याची गाठ मारुन त्यास मतदान केंद्राध्यक्षाचे सील लावावे. आणि,

(३) पत्त्याची खूणचिठ्ठी दो-याच्या टोकाला बांधावी. ज्याप्रमाणे **“कॅन्डिडेट सेट सेक्शन”** मध्ये निवडणूक निर्णय अधिका-यांच्या स्तरावर पत्याची खूणचिठ्ठी वर बांधलेली असेल त्याच धर्तीवर ही खूणचिठ्ठी असेल. या पत्त्याच्या खूणचिठ्ठीवर उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधींना त्यांची इच्छा असल्यास स्वाक्षरी करुन द्यावी.

१७. A B C D पट्टीसील वापरुन मतदान यंत्र सीलबंद करणे :-

टप्पा क्र. १ :- रिझल्ट सेक्शनच्या कप्प्याच्या खालील बाजूने पेपरसीलचा जो भाग बाहेर येतो तो खालील प्रमाणे दुमडावा.

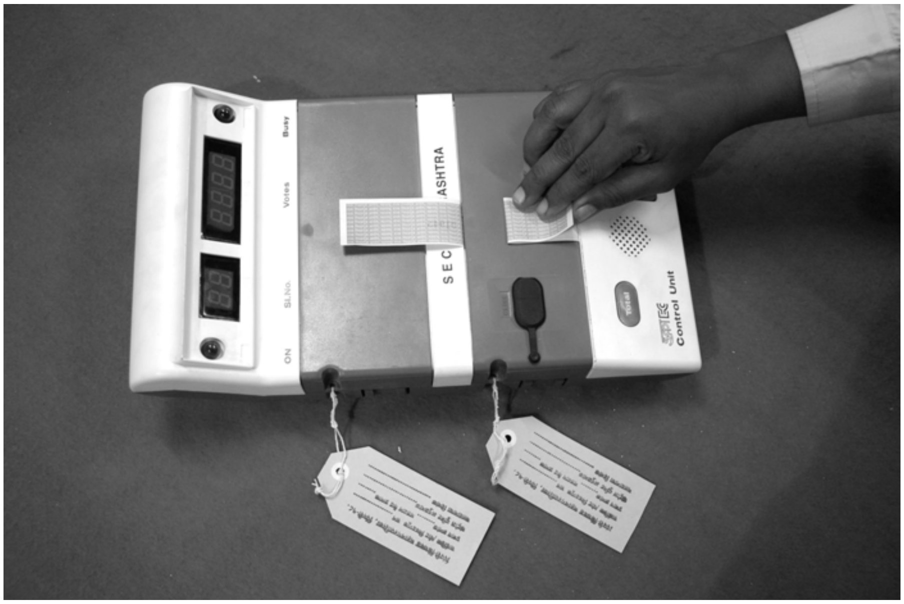

(प्रथम गुलाबी कागदी मोहोरेचा गुलाबी भाग बाहेरच्या बाजूला राहील याची खात्री करुन तिचे आतील टोक मध्यभागी दुहेरी दुमडा)

टप्पा क्र. २ :- त्यानंतर **ABCD** अक्षरे असलेली पट्टी सील वापरुन कंट्रोल युनिट सील करावे.असे करताना **‘A’** भाग रिझल्ट सेक्शनच्या कप्प्याच्या खालील बाजूने पेपरसीलचा जो भाग बाहेर येतो. तेथे खालीलप्रमाणे ठेवावा.

(निकाल विभागाच्या बाहय दरवाजाच्या आतील बाजूने बाहेर आलेल्या गुलाबी कागदी मोहोरेच्या आतील पट्टीच्या तळाजवळ पूर्वीच डिंक लावलेला **“ए”** भाग येईल. अशाप्रकारे पट्टी मोहोर (सील) ठेवा. **“ए”** वरील मेणकागद काढा.)

टप्पा क्र. ३ :- त्यावर पेपरसील‍चा खालील भाग खालील दर्शविल्याप्रमाणे दुमडून चिटकवावा.

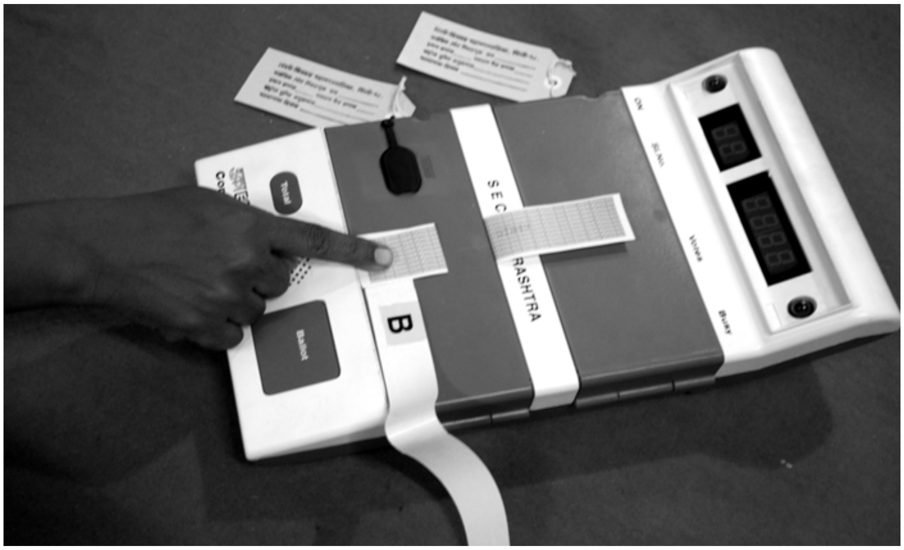

(या डिंक लावलेल्या भागावर गुलाबी कागदी मोहोरेची आतील घडी दाबा आणि चिटकवा)

टप्पा क्र. ४ :- त्यानंतर **'B'** भाग उलट दुमडून पेपरसील वर चिटकवावा.

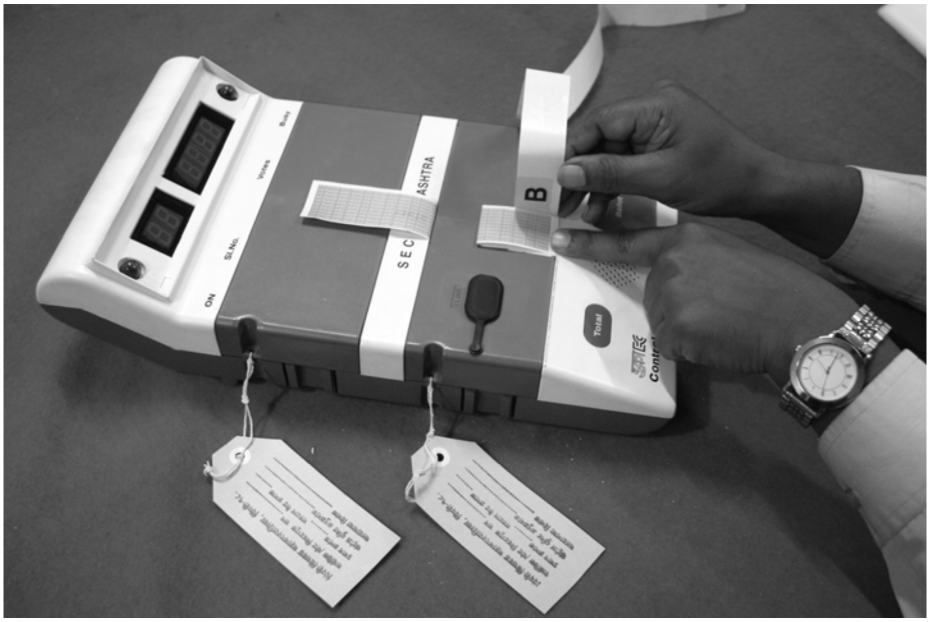

(पूर्वीच डिंक लावलेल्या **"बी"** भागावरील मेणाचा कागद काढा आणि हा डिंक लावलेला भाग गुलाबी कागदी मोहोरेच्या बाहेरील घडीवर दाबा)

टप्पा क्र. ५ :- त्यानंतर **'C'** भागावर पेपरसीलची वरील पट्टी चिटकवावी.

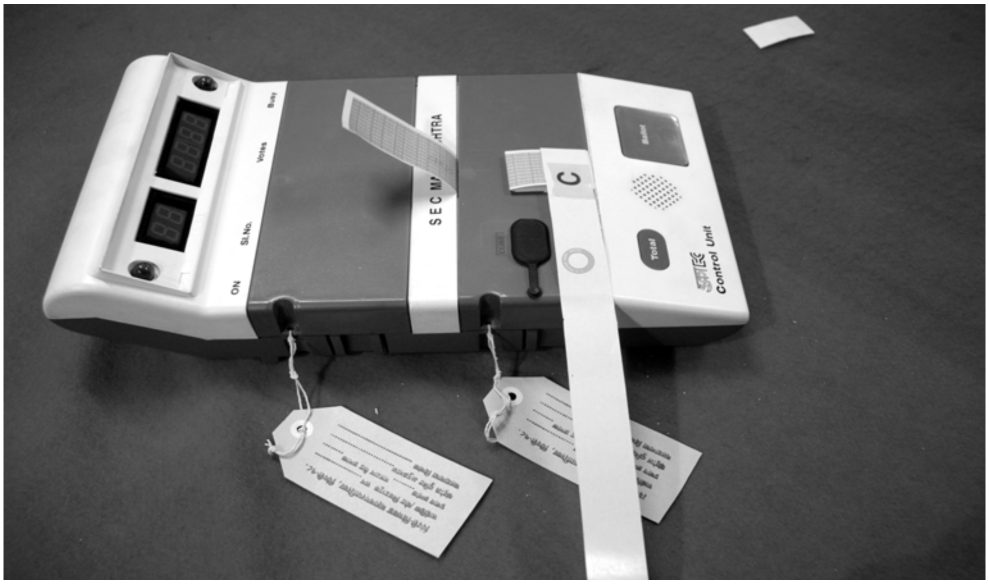

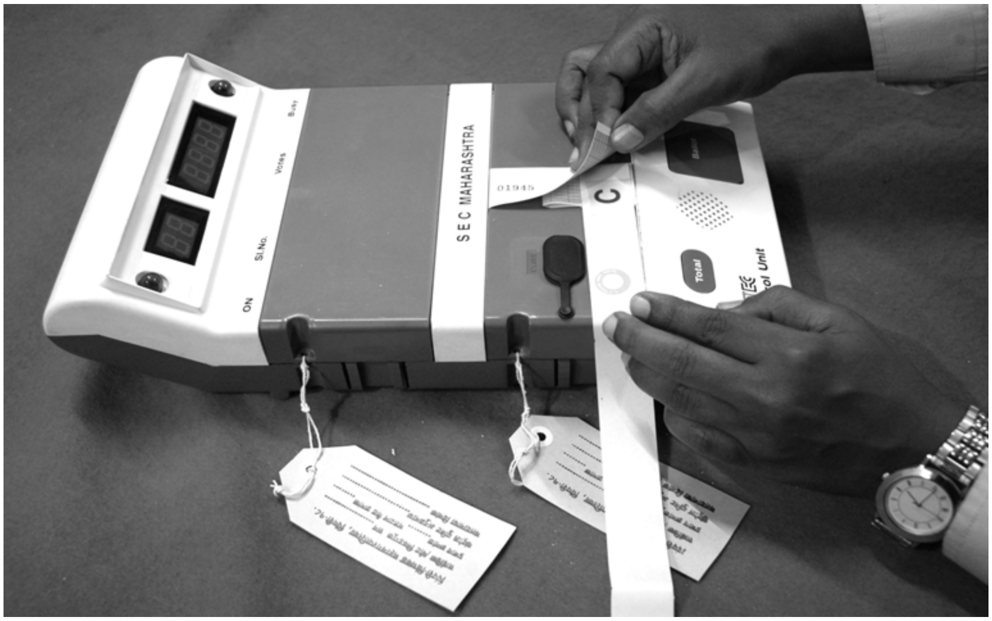

गुलाबी कागदी मोहोरेवर **"बी"** भाग चिटकवल्यावर **"सी"** हा भाग सर्वात वर येईल.**"सी"** भागावरील मेणकागद काढा. बाहय दरवाजाच्या सर्वात वरच्या भागापासून बाहेर आलेल्या गुलाबी कागदी मोहोरेला दाबा. जेणेकरुन गुलाबी कागदी मोहोर सी भागावर घटटपणे चिटकवली जाईल.)

टप्पा क्र. ६ :- त्यानंतर पट्टी सील मतदान यंत्राभोवती गोल फिरवून **‘D’** भाग जेथे **‘A “B” C’** चिटकविलेले आहेत, त्या ठिकाणी आणून चिटकवावा.

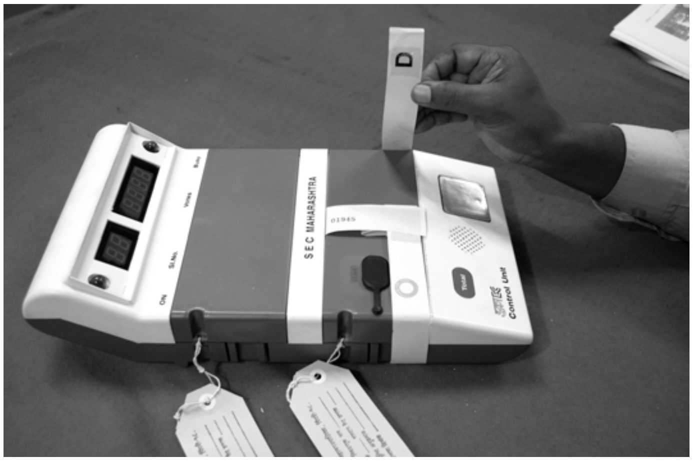

(पट्टी मोहोर **(सील)** क्लोज (बंद) बटनाच्या खालून येईल याची काळजी घेऊन पट्टी सीलचा ऊर्वरित भाग डावीकडून नियंत्रण युनिटच्या भोवताली गुंडाळा. पट्टी सीलचे दुसरे टोक, नियंत्रण युनिटच्या उजव्या बाजूस बाहय दरवाजाच्या सर्वात वरच्या भागात जेथे पूर्वीच डिंक लावलेले **“ए’’ “बी’’ “सी’’** भाग चिटकवलेले आहेत, तेथे आणा, पूर्वीच डिंक लावलेल्या **“डी’’** भागावरील आवरण असलेला मेणकागद काढा आणि दरवाजाच्या सर्वात वरच्या भागातून

बाहेर आलेल्या गुलाबी कागदी मोहोरेवर तो भाग घट्टपणे दाबा. पूर्वीच डिंक लावलेला **"डी"** भाग क्लोज बंद बटनाच्या खाली पट्टी सीलवर चिकटतो. हा चिकटणारा **"डी"** चा भाग पट्टी सीलवर घट्टपणे दाबा.)

वर दर्शविल्यानुसार **A B C D** अक्षरे असलेले पट्टी सील वापरुन मतदान यंत्र सील केल्यानंतर पेपर सीलच्या पांढ-या बाजूवर मतदान केंद्राध्यक्षांनी पेपरसील व पट्टीसीलवर आपली पूर्ण स्वाक्षरी करावी. मतदान केंद्रात उपस्थित असलेले उमेदवार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधी जर पेपरसील व पट्टीसीलवर आपली स्वाक्षरी करु इच्छित असतील तर त्यांनाही तशी अनुमती द्यावी.मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान प्रतिनिधीच्या सहया त्याच्या नेमणूक पत्रावरील सहीशी जुळतात किंवा कसे, याची खात्री करावी.

१८. प्रत्यक्ष मतदानासाठी मतदान यंत्र तयार असणे:-

(१) आता मतदान यंत्र सर्व प्रकारे प्रत्यक्ष मतदानासाठी तयार झाले आहे.

(२) प्रत्यक्ष मतदानास सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष बॅलटिंग युनिट मतदान कक्षात (व्होटिंग कम्पार्टमेंट) नेऊन ठेवील. यापूर्वी नमूद केल्यानुसार बॅलटिंग युनिट व कंट्रोल युनिट यामधील केबलची लांबी अंदाजे ५ मीटर इतकी असल्यामुळे ज्या मतदान अधिका-याच्या ताब्यात कंट्रोल युनिट आहे त्याचे टेबल व मतदान कक्ष यामधील अंतर ३ मीटरपेक्षा जास्त नसावे. तसेच कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट यांना जोडणारी केबल यामुळे मतदाराच्या हालचालीस बाधा येऊ नये अथवा मतदार या केबलला अडखळणार नाही, याची दक्षता घ्यावी.

१९. चिन्हांकित मतदार यादी व व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवही सर्वांना दाखविणे:-

मतदानास सुरुवात होण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष चिन्हांकित मतदार यादी जी मतदान केंद्रावर वापरण्यात येणार आहे त्यामध्ये तसेच व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवही, यामध्ये कोणत्याही खुणा नाहीत हे उपस्थित उमेदवार अथवा निवडणूक प्रतिनिधी यांना दाखवील.

२०. मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान सुरु होण्यापूर्वी करावयाचे घोषणापत्र:-

मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान सुरु होण्यापूर्वी (प्रतिरुप मतदान घेतल्याबाबत) तसेच चिन्हांकित मतदार यादी अथवा मतदार नोंदवही यावर कोणतीही खूण नसल्याबाबत तसेच पेपरसीलवर संबंधितांची स्वाक्षरी घेतल्याबाबत **जोडपत्र-६** मध्ये दिलेल्या नमुन्यातील घोषणापत्र वाचून दाखवून त्यावर उपस्थित मतदान प्रतिनिधीच्या स्वाक्ष-या घ्याव्यात.

२१. मतदान गुप्त ठेवण्याबाबत ताकीद:-

मतदान केंद्राध्यक्षांनी सर्व उपस्थितांना मतदानाबाबतची गोपनीयता पाळण्याबाबत ताकीद द्यावी व गोपनीयतेचा भंग झाल्यास संबंधितांवर कारवाई होईल, याची जाणीव करुन द्यावी.

२२. मतदानास सुरुवात करणे:-

मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदानासाठी ठरवून दिलेल्या वेळेवर अचूक मतदान सुरु करावे. त्यापूर्वी ज्या काही बाबी पार पाडणे आवश्यक आहे त्या वेळीच पार पाडाव्यात. काही न टाळता येणा-या कारणांमुळे मतदान सुरु होण्यास विलंब झाल्यास मतदानाची वेळ वाढवून देण्याचे त्यांना अधिकार नाहीत व मतदान ठरल्यावेळीच बंद झाले पाहिजे. तथापि,मतदान बंद होण्याच्यावेळी जितके मतदार, मतदान केंद्रावर उपस्थित असतील त्या सर्वांना मतदान करु द्यावे.

२३. आव्हानित मते:-

(१) एखाद्या मतदान प्रतिनिधीने मतदाराच्या ओळखीस आव्हान दिल्यास संबंधित प्रतिनिधीकडून नगरपरिषद/ नगरपंचायतीच्या बाबतीत **रोख रु.२** इतकी अनामत रक्कम ठेवून घ्यावी. मतदाराची चौकशी केल्यानंतर सदर मतदार खरा असल्याचे निष्पन्न झाल्यास सदर मतदारास मतदान करु द्यावे. तथापि, मतदार खरा नसल्याचे निष्पन्न झाल्यास व तो बोगस असल्याचे निदर्शनास आल्यास त्यास पोलिसांच्या स्वाधीन करावे व त्याबाबतची लेखी तक्रार पोलिसात द्यावी.

सदर तक्रारीची पोलिसांनी गंभीर दखल घेऊन गुन्हेगाराविरुध्द गुन्हा शाबित होईल, यादृष्टीने आवश्यक ती सर्व कार्यवाही करावी.

(२) मतदान केंद्राध्यक्षांनी आव्हानित मतांची यादी नगरपरिषद निवडणूक नियमातील **नमुना-११ (नियम ३४)** मधील तरतुदीनुसार ठेवावी. **(जोडपत्र-१४)**

२४. बोटांना शाई लावणे:-

प्रत्येक मतदाराच्या डाव्या हाताच्या तर्जनीस शाई लावावी. शाई लावण्याची कार्यवाही सदर मतदाराने पुन्हा दुस-या कोणाच्या नावावर मतदान करु नये, यासाठी करण्यात येते. एखादा मतदार त्याच्या डाव्या हाताची तर्जनी त्यावर शाई लावली आहे किंवा कसे, हे तपासण्यासाठी तपासू देण्यास तयार नसल्यास त्यास मतदान करु देण्यात येणार नाही. एखाद्या मतदाराच्या डाव्या हातास तर्जनी नसल्यास डाव्या हाताच्या अन्य कोणत्याही बोटास शाई लावावी. डाव्या हातास कोणतेही बोट नसल्यास उजव्या हाताच्या तर्जनीस व तर्जनी नसल्यास अन्य कोणत्याही बोटास शाई लावावी. मतदारास दोन्ही हातास बोटे नसल्यास त्याच्या डाव्या किंवा उजव्या हाताच्या भागाच्या टोकास शाई लावण्यात यावी. दुस-या मतदान अधिका-याकडे मतदानाची शाई असेल. तो मतदाराच्या डाव्या हाताची तर्जनी पाहील आणि त्यावर शाईची निशाणी नाही ना याची खातरजमा करील आणि नंतर त्यावर न मिटणा-या शाईच्या मार्कर पेनने चिन्ह करील. त्याकरिता मार्कर पेन दाबून वापरावा तसेच मार्कर पेनचा वापर निशाणीसाठी डाव्या हाताच्या तर्जनीवर तीन-चार वेळा घासून करावा.याबाबत राज्य निवडणूक आयोगाचे निदेश पत्र क्र.रानिआ/मनपा/२०१०/प्र.क्र.१०/का-५, दि.१९/११/२०११ **(जोडपत्र-१९)** कृपया पहावे.

२५. मतदार नोंदवहीत मतदाराचा अनुक्रमांक लिहिणे:-

कोणत्याही मतदारास मतदान करु देण्यापूर्वी मतदार नोंदवहीत त्याचा चिन्हांकित मतदार यादीतील अनुक्रमांक लिहावा व त्यासमोर त्याची स्वाक्षरी घ्यावी अथवा अंगठयाचा ठसा उमटवावा. कोणताही मतदार आपली स्वाक्षरी करण्यास अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविण्यास नकार देत असल्यास त्यास मतदान करु देऊ नये व तसा शेरा मतदार नोंदवहीत लिहिण्यात यावा.

२६. मतदार चिठ्ठी देणे:-

(१) मतदार नोंदवहीत मतदाराचा अनुक्रमांक लिहून त्याची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा घेतल्यानंतर मतदारास प्रकरण-चार मध्ये नमूद केल्यानुसार मतदार चिठ्ठी देण्यात यावी.

(२) त्यानंतर मतदार कंट्रोल युनिट ज्या मतदान अधिका-याकडे आहे त्यांच्याकडे अथवा मतदान केंद्राध्यक्षांच्या ताब्यात असल्यास त्यांच्याकडे जाईल व त्यास मतदार चिठ्ठी दाखवील. मतदार चिठ्ठी पाहिल्यानंतरच संबंधित अधिकारी त्यास मतदान करण्याची अनुमती देईल.

(३) हे अत्यंत महत्वाचे आहे की, त्यांना ज्या क्रमाने मतदार चिठ्ठया देण्यात येतील व त्यांची नावे ज्या क्रमाने मतदार नोंदवहीत नोंदविण्यात येतील त्याच क्रमाने मतदारांनी आपली मते नोंदविणे आवश्यक आहे. यासाठी मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा कंट्रोल युनिट ज्यांच्या ताब्यात आहे असा मतदान अधिकारी मतदारास मतदान कक्षाकडे जाण्याची त्याच क्रमाने परवानगी देईल. (जो क्रमांक मतदार चिठ्ठीवर लिहिलेला आहे)

(४) काही कारणांमुळे ज्या क्रमाने मतदार नोंदवहीत नांवे नोंदविण्यात आलेली आहेत त्या क्रमाने एखाद्या मतदाराने आपले मत न नोंदविता वेगळया क्रमांकावर मत नोंदविल्यास सदर मतदाराने कोणत्या क्रमांकावर मतदान केले तो अनुक्रमांक मतदार नोंदवहीत सदर मतदाराच्या स्वाक्षरीसमोरील शेरा **(रिमार्क)** या रकान्यात लिहिण्यात यावा.

२७. मतदाराने मत नोंदविणे:-

(१) वर नमूद केल्यानुसार सर्व कार्यवाही पार पडल्यानंतर कंट्रोल युनिट ज्या अधिका-याच्या ताब्यात आहे तो अधिकारी संबंधित मतदारास मतदान कक्षाकडे जाण्याची अनुमती देईल. त्यापूर्वी कंट्रोल युनिटमधील बॅलट हे बटन दाबल्यानंतर बॅलटिंग युनिट मत नोंदविण्यासाठी तयार होईल व कंट्रोल युनिटवरील **"बिझी"** असे लिहिलेला लाल दिवा पेटेल व

बॅलटिंग युनिटवरील **"रेडी"** असे लिहिलेला हिरवा दिवा पेटेल.मतदार आपले मत आपली इच्छा असलेल्या उमेदवाराच्या समोरील बटन दाबून नोंदविल. त्याने बटन दाबताच बटणाशेजारील लाल दिवा पेटेल व बॅलटिंग युनिटवरील हिरवा दिवा बंद होईल व त्याचवेळी **"बीप"** असा आवाज कंट्रोल युनिटमधून निघेल. काही सेकंदानंतर बीप आवाज बंद होईल व बॅलटिंग युनिट वरील उमेदवारासमोरील लाल दिवा तसेच कंट्रोल युनिटवरील बिझी असे लिहिलेला लाल दिवा हे बंद होतील. सदरचे डोळयांना दिसणारी व कानांनी ऐकू येणारी ही चिन्हे मत नोंदल्याचे निदर्शक आहेत. मतदाराने आपले मत नोंदविताच मतदान कक्षाच्या बाहेर यावे.

(२) अशारितीने प्रत्येक वेळी नवीन मतदान आल्यानंतर हीच कार्यपध्दती अवलंबिण्यात यावी. मतदान कक्षात एकावेळी एकच मतदार जाईल, याची दक्षात घ्यावी. तसेच कंट्रोल युनिटवरील बॅलट बटण दाबण्यापूर्वी मतदान कक्षात आधी गेलेला मतदार बाहेर आला असेल याचीही दक्षता घ्यावी.

२८. नोंदविण्यात आलेल्या मतांचा वरचेवर ताळमेळ घालणे:-

कोणत्याहीवेळी मतदान यंत्रात एकूण किती मते नोंदविलेली आहेत, हे पाहण्यासाठी कंट्रोल युनिटवरील टोटल हे बटण दाबावे. हे बटण दाबल्यानंतर कंट्रोल युनिटच्या डिस्प्ले पॅनेलवर त्या क्षणापर्यंत किती मते नोंदविलेली आहेत, याची संख्या दिसू लागेल. मतदार नोंदवहीत नोंदविलेल्या मतांची संख्या व मतदान यंत्रात नोंदविल्या गेलेल्या मतांची संख्या यांचा मेळ बसतो आहे किंवा कसे, हे पाहण्यासाठी ही प्रक्रिया वरचेवर करावी. मतदान केंद्राध्यक्षांनी साधारणपणे दर दोन तासांनी हा ताळमेळ बसतो आहे हे पहावे व त्याची नोंद मतदान केंद्राध्यक्षांच्या डायरीमध्ये योग्य त्या रकान्यामध्ये घ्यावी.

२९. मतदानाबाबत गुप्तता बाळगणे:-

मतदान केंद्रातील प्रत्येक मतदार आपल्या मतदानाबाबत पूर्णपणे गुप्तता पाळील. तसेच मतदान पध्दती जशी विहित करण्यात आली आहे तिचे पालन करील. अशा कार्यपध्दतीचे पालन करण्यास कोणत्याही मतदाराने नकार दिल्यास मतदान केंद्राध्यक्षाने त्यास ताकीद द्यावी व तरीही तो मतदान कार्यपध्दतीचे पालन करीत नसल्यास त्यास मतदान करु देऊ नये. अशा मतदारास मतदार चिठ्ठी देण्यात आली असेल तर ती त्याच्याकडून परत घेऊन रद्द करण्यात यावी. जेव्हा मतदान पध्दतीचे पालन न केल्याबद्दल एखाद्या मतदारास मतदान करु देण्यास नकार देण्यात आला असेल त्यावेळी व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवहीत **"अभिप्राय"** या रकान्यात संबंधित मतदारासमोर तशी नोंद घेण्यात यावी व मतदान केंद्राध्यक्षांनी आपली पूर्ण् सही त्या नोंदीखाली करावी. अशा परिस्थितीत अनुक्रमांकामध्ये मात्र कोणताही बदल करण्याची आवश्यकता नाही.

३०. अंध व अपंग मतदारांनी मतदार करणे:-

यासंदर्भात मतदान केंद्राध्यक्षांनी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद-१६** तसेच निवडणूक नियमामधील तरतुदींचे पालन करावे. याव्यतिरिक्त आयोगाने क्र.रानिआ/मनपा-२००४/प्र.क्र.३४/का-५, दिनांक २४/१२/२००५ अन्वये स्वतंत्र मतदान केंद्र /रॅम्पची सुविधा देण्याबाबत आदेश दिले आहेत **(जोडपत्र-१३)**

३१. मतदाराने मतदान करण्याचे नाकारणे:-

एखाद्या मतदाराने मतदार नोंदवहीत त्याचे नाव नोंदविल्यानंतर व त्यापुढे त्याने आपली स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविल्यानंतर मतदान कक्षात जाण्यापूर्वी मतदान करावयाचे नाही, असे ठरविल्यास त्यास मतदान करण्याबाबत जबरदस्ती करु नये. त्याने मतदान करावयाचे नाही,असे ठरविल्यासंदर्भात मतदार नोंदवहीतील **"अभिप्राय"** या रकान्यात तशी नोंद करावी व मतदान केंद्राध्यक्षांनी संबंधित मतदाराची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा शे-यापुढे घ्यावा.तसेच यासंदर्भात मतदार नोंदवहीतील अनुक्रमांकामध्ये कोणताही बदल करु नये.

३२. प्रदत्त मते:-

(१) जेव्हा एखादा मतदार मतदान केंद्रात आल्यानंतर त्याला असे आढळून आले की, त्याच्या नावावर अन्य एखाद्या व्यक्तीने त्याच्या आधीच मतदान केले आहे, अशावेळी मतदान केंद्राध्यक्षांनी त्याची पूर्णपणे ओळख पटविल्यानंतर त्यास प्रदत्त मतपत्रिकेद्वारे मतदान करण्याची अनुमती द्यावी. मात्र, मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याची अनुमती देऊ नये.

(२) परिच्छेद-६ मध्ये प्रदत्त मतपत्रिका कशी असावी, हे नमूद करण्यात आले आहे. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील परिच्छेद-१८ मधील तरतुदीनुसार अशा मतदारास प्रदत्त मतपत्रिका देण्यात यावी. प्रदत्त

मतपत्रिका दिल्यानंतर मतदार मतदान कक्षात सदर मतपत्रिका घेऊन जाईल व त्यावर आपल्या इच्छेनुसार संबंधित उमेदवाराच्या चिन्हावर **"X"** अशी खूण संबंधित रबरी शिक्क्याचा उपयोग करुन करील.

(३) मतदान केंद्राध्यक्ष प्रदत्त मतपत्रिकेचा (१) मतदान केंद्रावर देण्यात आलेल्या मतपत्रिका, (२) मतदारांना देण्यात आलेल्या मतपत्रिका, (३) न वापरलेल्या मतपत्रिका यांचा हिशोब नमुना व्हीएम-३ मधील अनुक्रमांक- ७, ८ नुसार ठेवील.

३३. मतदान सुरु असताना मतदान कक्षात मतदान केंद्राध्यक्षांचा प्रवेशः-

एखादेवेळी मतदान केंद्राध्यक्षास असा संशय आला की, मतदान कक्षात ठेवलेले बॅलटिंग युनिट नीट काम करीत नाही अथवा एखादा मतदार, मतदान कक्षात मतदानासाठी प्रवेश केल्यानंतर बॅलटिंग युनिटला इजा करण्याचा प्रयत्न करीत आहे अथवा आवश्यकतेपेक्षा जास्त वेळ मतदान कक्षात थांबला आहे. अशा वेळी मतदान केंद्राध्यक्ष, इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याचे आदेशामधील **परिच्छेद-१९** मधील तरतुदीनुसार मतदान कक्षात प्रवेश करील व आवश्यक ती पावले उचलील, जेणेकरुन बॅलटिंग युनिटला कोणताही धक्का पोहोचणार नाही व मतदान सुरळीतपणे चालू राहील. मात्र, मतदान केंद्राध्यक्ष जेव्हा मतदान कक्षात प्रवेश करील अशा वेळी त्यानी मतदान प्रतिनिधींना त्यांनी तशी इच्छा दर्शविल्यास आपल्या सोबत येण्याची अनुमती दयावी.

३४. मतदान बंद करणेः-

(१) मतदान बंद करण्याच्या विहित केलेल्या वेळी ते बंद करणे आवश्यक आहे. मतदान बंद करण्यासाठी नेमून दिलेल्या वेळी जितके मतदार मतदान केंद्रावर उपस्थित असतील त्या सर्वांना मतदान करण्याची संधी द्यावी व त्यासाठी मतदान बंद करण्याची वेळ थोडी लांबली तरी हरकत नाही.

(२) जेव्हा मतदान केंद्रावरील शेवटच्या मतदाराने मतदान केले असेल तेव्हा मतदान यंत्र बंद करणे आवश्यक असून, त्यामध्ये कोणतेही मत त्यापुढे नोंदविले जाणार नाही, याची दक्षता घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी मतदान केंद्राध्यक्षांनी बॅलटिंग युनिट कंट्रोल युनिटपासून वेगळे करावे व कंट्रोल युनिटवरील **"Close"** हे बटण दाबावे. जेव्हा हे **"Close"** बटण दाबले जाईल तेव्हा कंट्रोल युनिट त्यामध्ये एकूण नोंदविलेल्या मतांची संख्या दर्शविल, ती संख्या नमुना **व्हीएम-३** मधील अनुक्रमांक-५ (भाग-१) मध्ये नोंदविणे आवश्यक आहे. एकदा **"Close"** हे बटण दाबल्यानंतर मतदान यंत्र त्यानंतर कोणतीही मते स्वीकारणार नाही, याची नोंद घ्यावी. यास्तव क्लोज हे बटण दाबताना मतदान केंद्राध्यक्ष मतदान संपण्याच्यावेळी काळजीपूर्वक पाहूनच क्लोज हे बटण दाबील.

३५. नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशोबः-

मतदान बंद झाल्यानंतर मतदान केंद्राध्यक्ष इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील परिच्छेद २१ मधील तरतुदीनुसार नमुना व्हीएम-३ च्या भाग-१ मध्ये नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशोब तयार करील व ते एका वेगळया नमुन्यात ठेवण्यात येईल. त्यावर **"नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशोब"** असे लिहिलेले असेल.

३६. मतदान प्रतिनिधींना मतांच्या हिशोबाची प्रत पुरविणेः-

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद २१** मध्ये नमूद केल्यानुसार प्रत्येक मतदान केंद्राध्यक्षाने मतदान केंद्रावर नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशोब जो **व्हीएम-३ (भाग-१)** या नमुन्यात तयार केलेला असेल त्याची प्रत मतदान प्रतिनिधींना देणे आवश्यक आहे व हिशोबाची प्रत मिळाल्याची पोहोच त्यांच्याकडून अवश्य घेणे.मतदान प्रतिनिधींनी अशा हिशोबांच्या प्रतीची मागणी जरी केली नाही तरी प्रत्येक मतदान प्रतिनिधींना त्याची प्रत देण्यात यावी.

३७. मतदान बंद करताना करावयाची घोषणाः-

मतदान बंद करताना **जोडपत्र-सात** मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मतदानाच्या शेवटी मतदान केंद्राध्यक्षांने सर्व मतदान प्रतिनिधींना मतदान केंद्रावर नोंदविलेल्या मतांच्या हिशोबाची प्रत दिल्यासंदर्भातील घोषणा करणे आवश्यक आहे.

३८. मतदान संपल्यानंतर मतदान यंत्र सीलबंद करणेः-

(१) मतदान बंद झाल्यानंतर व नोंदविलेल्या मतांचा हिशोब व्हीएम-३ भाग-१ या नमुन्यात तयार केल्यानंतर व त्याची प्रत मतदान प्रतिनिधींना दिल्यानंतर मतदान यंत्रे मतमोजणीच्या ठिकाणी नेण्यासाठी सीलबंद करणे आवश्यक आहे.

(२) मतदान यंत्र बंद करण्यासाठी कंट्रोल युनिट आणि बॅलटिंग युनिट एकमेकांपासून वेगळे करावे आणि कंट्रोल युनिटमधील पॉवर हे बटण बंद करावे. बॅलटिंग युनिट आणि कंट्रोल युनिट त्यांच्या संबंधित बॅगांमध्ये ठेवण्यात यावीत व त्यानंतर सदर दोन्ही बॅगच्या हॅण्डलमधून दोरा ओवण्यासाठी ठेवलेल्या छिद्रामधून दोरा ओवून त्याची गाठ मारुन त्यावर मतदान केंद्राध्यक्षांचे सील व पत्त्याची खूणचिठ्ठी लावावी. पत्याच्या खूणचिठ्ठीवर मतदान केंद्राचे नाव व त्याचा क्रमांक राहील. उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे मतदार प्रतिनिधी यांनी तशी इच्छा दर्शविल्यास त्यांनाही त्यावर स्वाक्षरी करण्याची अनुमती द्यावी.

(३) बॅलटिंग युनिट अथवा कंट्रोल युनिटच्या बॅगवर वरीलप्रमाणे जे सील व खूणचिठ्ठी लावली असेल व त्यावर जे उमेदवार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधी यांनी स्वाक्ष-या केल्या असतील त्यांची नावे मतदान केंद्राध्यक्षांनी **जोडपत्र-८** मध्ये नमूद करण्यात यावीत.

३९. निवडणूक कागदपत्रे सीलबंद करणेः-

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद-२३** मध्ये नमूद केल्यानुसार निवडणुकी-संदर्भातील सर्व कागदपत्रे मतदान केंद्राध्यक्षांनी सीलबंद करावीत.

४०. मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या ताब्यात देणेः-

(१) मतदान यंत्रे व सर्व निवडणूक कागदपत्रे सील बंद केल्यानंतर मतदान केंद्राध्यक्षांनी त्यांना दिलेल्या आदेशानुसार ती पोहोचविण्याची व्यवस्था त्यासाठी नियुक्त केलेल्या अधिका-यांमार्फत करावी.

(२) मतदान यंत्रे व अन्य निवडणूक कागदपत्रे मतमोजणीच्या ठिकाणापर्यंत अथवा ती ज्या ठिकाणी मतमोजणी पूर्ण होईपर्यंत सुरक्षितपणे ठेवली जाणार आहेत, त्या ठिकाणापर्यंत त्याची सुरक्षित वाहतूक होण्याच्या दृष्टीने खालील सूचनांचे पालन करावे.

(अ) सीलबंद केलेली मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे तसेच अन्य साहित्य थेट मतमोजणीच्या ठिकाणी नेण्यात यावीत जेणेकरुन मतदान यंत्रे फक्त एकदाच हाताळली जातील व त्याच्या सुरक्षित वाहतुकीची दक्षता घेणे शक्य होईल.

(ब) मतदान यंत्रांची वाहतूक करताना मतदान यंत्रे हलविण्याच्यावेळी व ज्या रस्त्याने त्याची वाहतूक करण्यात येणार आहे त्याची सूचना उमेदवार व त्यांचे प्रतिनिधी यांना द्यावी, जेणेकरुन मतदान यंत्रांसोबत त्यांची इच्छा असल्यास येणे शक्य होईल. तथापि,मतदान प्रतिनिधीनी आपली वाहतुकीची व्यवस्था स्वतःच करावयाची असून, कोणत्याही परिस्थितीत ज्या वाहनात मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे ठेवली असतील त्या वाहनात प्रवास करण्याची अनुमती मतदान प्रतिनिधींना अथवा उमेदवारांना देण्यात येऊ नये.

४१. मतदान पूर्ण झाल्यानंतर मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणेः-

(१) सर्व मतदान केंद्राध्यक्षांनी त्यांची मतदान केंद्रावरील मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे तसेच अन्य साहित्य वेळेवर जमा करणे आवश्यक असून, त्यासंदर्भात विलंब केल्यास त्याबद्दल शिस्तभंगाची कारवाई त्यांच्यावर होऊ शकते.

(२) निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी ज्या ठिकाणी मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवावयाची आहेत ती जागा आधीच निश्चित केलेली असली पाहिजे व मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे ठेवताना ती शक्यतो मतदान केंद्राच्या अनुक्रमांकानुसार ठेवण्याची व्यवस्था करण्यात यावी.

(३) एका मतदान केंद्रावर वापरलेली कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स एका ठिकाणी एकाच चौकोनात ठेवण्यात यावीत.बॅलटिंग युनिटवर कंट्रोल युनिट ठेवण्यात यावे व नोंदविलेल्या मतांचा हिशोब आणि पेपरसीलचा हिशोब ही कागदपत्रे कंट्रोल युनिटवर ठेवण्यात यावीत.

(४) मतदान यंत्रे ठेवलेल्या ठिकाणी दोन रांगांमध्ये पुरेशी जागा ठेवलेली असावी, जेणेकरुन एखादे मतदान यंत्र ठेवल्यानंतर ते हलविण्याची पाळी येऊ नये.

(५) मतदान यंत्रे ठेवलेल्या ठिकाणाची पाहणी करण्याची निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची अथवा त्यांच्या मतदान प्रतिनिधींची इच्छा असल्यास त्यांना तशी पाहणी करु द्यावी व मतदान यंत्रे ठेवलेल्या खोलीचे दरवाजे बंद केल्यानंतर त्याच्या कुलूपावर सील लावून त्यावर स्वाक्षरी करण्याची त्यांना अनुमती देण्यात यावी. या सीलवर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी स्वाक्षरी करणे आवश्यक आहे. मतदान यंत्रे ठेवली गेल्यानंतर ती खोली तात्काळ बंद करणे आवश्यक आहे व त्यानंतर मतमोजणीच्या वेळेपूर्वी कोणत्याही व्यक्तीस सदर खोलीत जाण्याची अनुमतीदेण्यात येऊ नये.काही अनपेक्षित न टाळता येण्याजोग्या कारणांमुळे मतदान यंत्रे ठेवलेली खोली उघडावी लागल्यास त्याची सूचना उमेदवार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधींना देण्यात यावी व त्यांच्या उपस्थितीतच खोली उघडावी व खोली बंद करताना पुन्हा सीलबंद करुन निवडणूक निर्णय अधिकारी तसेच उमेदवार अथवा त्यांच्या प्रतिनिधींनी आपल्या स्वाक्ष-या कराव्यात.

(६) यापूर्वीच्या प्रकरणात नमूद केल्यानुसार मतदान यंत्रे ठेवलेली खोली किती वेळा उघडण्यात आली याची हालचाल नोंदवही ठेवण्यात यावी व खोली किती वेळा उघडण्यात आली, कोणत्या व्यक्तीद्वारे उघडण्यात आली, खोली उघडण्यामागची कारणे, खोली उघडण्याच्या वेळी /बंद करण्याच्यावेळी सुरक्षा रक्षकाची स्वाक्षरी इत्यादी सर्व बाबी सदर हालचाल नोंदवहीत नमूद करण्यात याव्यात.

४२. पितळी सील व रबरी शिक्के इत्यादी सुरक्षित ठेवणे:-

मतदान केंद्राध्यक्षास पुरविण्यात आलेली पितळी सील तसेच रबरी शिक्के ज्याद्वारे प्रदत्त मतपत्रिकांवर शिक्के मारता येतील ते साहित्य मतदान केंद्राध्यक्षांनी एका मोठया लिफाफ्यात ठेवावे व त्यावर **"वैधानिक नसलेले पाकिट"** असे नमूद करावे. सदर साहित्य निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी योग्यवेळी संबंधितांच्या स्वाधीन करावे.

४३. मतदान स्थगित करणे:-

(१) एखाद्या मतदान केंद्रावर दंगलसदृश्य परिस्थिती अथवा उघड-उघड हिंसाचार अथवा नैसर्गिक आपत्ती अथवा अन्य कोणत्याही कारणामुळे अशी परिस्थिती निर्माण झाल्यास की ज्या ठिकाणी मतदान शांततेत पार पाडणे शक्य नाही, अशा परिस्थितीत निवडणूक निर्णय अधिकारी अथवा मतदान केंद्राध्यक्ष संबंधित मतदान केंद्रावरील मतदान स्थगित करतील व त्याची तारीख नंतर ठरविण्यात येईल. जेंव्हा असे मतदान मतदान केंद्राध्यक्षांकडून स्थगित करण्यात येईल त्याबाबतचा अहवाल तात्काळ निवडणूक निर्णय अधिका-यास पाठविण्यात येईल.

(२) जेव्हा निवडणूक निर्णय अधिकारी स्वत: अथवा मतदान केंद्राध्यक्षांकडून प्राप्त झालेल्या अहवालाच्या आधारे असे मतदान स्थगित करतील त्यावेळी राज्य निवडणूक आयोगास त्यासंदर्भातील अहवाल तात्काळ पाठविण्यात यावा व राज्य निवडणूक आयोग पुढील मतदानाची तारीख व वेळ निश्चित करील. निवडणूक निर्णय अधिकारी तोपर्यंत झालेल्या मतदानाची मतमोजणी करणार नाही जोपर्यंत स्थगित केलेले मतदान पार पडणार नाही.

४४. मतदान स्थगित करण्याची कार्यपध्दती:-

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद-२५** मध्ये मतदान स्थगित करण्याची कार्यपध्दती नमूद करण्यात आली आहे.यासंदर्भात खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

(१) राज्य निवडणूक आयोगाकडून मतदान स्थगित करण्याबाबत राज्य निवडणूक आयोगास पाठविलेल्या अहवालानंतर राज्य निवडणूक आयोगाकडून मतदानाची नवीन तारीख प्राप्त झाल्यानंतर त्याबाबतच्या सूचना निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांना अथवा त्यांच्या प्रतिनिधींना देण्यात येईल व त्यामध्ये मतदान केंद्राचे स्थळ, मतदानाची तारीख तसेच वेळ हे नमूद करण्यात येईल.

(२) स्थगित केलेल्या मतदानाच्या नवीन तारखेबाबत संबंधित क्षेत्रातील नागरिकांच्या माहितीसाठी तशी पुरेशी प्रसिध्दी वर्तमानपत्रे अथवा इलेक्ट्रॉनिक मिडिया यांच्यामार्फत देण्यात येईल.

(३) जेव्हा मतदान केंद्रावरील मतदान वर नमूद केल्यानुसार स्थगित करण्यात आलेले असेल अशावेळी स्थगित केलेले मतदान ज्या टप्प्यावर थांबविले होते त्या टप्प्याच्या पुढे सुरु करण्यात येईल.उदा. ज्या मतदारांनी मतदान स्थगित होईपर्यंत

मतदान केलेले नव्हते त्यांनाच फक्त मतदान करण्याची अनुमती देण्यात येईल. मतदान केंद्राध्यक्षास सील केलेली पाकिटे ज्यामध्ये चिन्हांकित मतदार यादी असेल तसेच नमुना-व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवही आणि एक नवीन मतदान यंत्र पुरविण्यात येईल.मतदान सुरु करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष सील केलेली पाकिटे त्यामध्ये चिन्हांकित मतदार यादी व मतदार नोंदवही ठेवलेली आहे ती उघडील. ती पाकिटे उमेदवार अथवा त्यांचे प्रतिनिधी यांच्यासमोर उघडण्यात येतील.

(४) स्थगित केलेले मतदान पुन्हा सुरु केल्यानंतर त्यासंदर्भात इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याचे आदेशामधील परिच्छेद २१ ते २४ मधील तरतुदी शक्य असेल तोवर लागू होतील.

४५. नव्याने पुनर्मतदान घेणे:-

(१) एखाद्या मतदान केंद्रावरील मतदान यंत्र बेकायदेशीररित्या मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या ताब्यातून पळविण्यात आले असेल अथवा ते अपघाताने नष्ट झाले अथवा हरवले अथवा त्यास फार मोठया प्रमाणावर इजा पोहोचली की ज्यामुळे त्या मतदान केंद्रावरील मतमोजणी शक्य होणार नाही, अशा परिस्थितीत निवडणूक निर्णय अधिकारी त्यासंदर्भातील अहवाल तात्काळ राज्य निवडणूक आयोगास पाठवील.

(२) राज्य निवडणूक आयोगाकडे असा अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर सर्व संबंधित बाबी विचारात घेऊन राज्य निवडणूक आयोगाकडून संबंधित केंद्रावर झालेले मतदान रद्द करण्यात येईल व नवीन पुनर्मतदानासाठी तारीख व वेळ इत्यादी निश्चित करण्यात येईल व त्यासंबंधी जिल्हाधिकारी यांना कळविण्यात येईल.संबंधित जिल्हाधिकारी त्याबाबतच्या सूचना राजपत्रात प्रसिध्द करतील व त्याबाबतची पुरेशी प्रसिध्दी संबधित क्षेत्रातील मतदारांना देतील.

(३) राज्य निवडणूक आयोगाची अशी खात्री झाली की, एखाद्या मतदान केंद्रावर पुनर्मतदान घेतल्यामुळे निवडणूक निकालावर काही परिणाम होणार नाही अथवा झालेली अनियमितता ही फार महत्वाची नसून त्यामुळे निकालावर काही परिणाम होणार नाही, अशावेळी आयोगाकडून जिल्हाधिकारी अथवा निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना योग्य त्या सूचना देण्यात येतील. त्यानुसार पुनर्मतदानाची पुढील कार्यवाही पार पाडण्यात येईल.

(४) पुनर्मतदान जाहीर केल्यानंतर सबंधित मतदान केंद्रावरील सर्व मतदारांना नव्याने मतदान करण्याची अनुमती देण्यात येईल.अशावेळी आधीच्या मतदानाच्यावेळी मतदारांच्या बोटाला लावलेली शाई दुर्लक्षित करण्यात येईल व मतदाराच्या डाव्या हाताच्या तर्जनीऐवजी मधल्या बोटाला शाई लावण्यात येईल.

(५) पुनर्मतदानाच्यावेळी कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट अथवा युनिटस् नवीन वापरण्यात येतील. तसेच चिन्हांकित मतदार यादी तसेच मतदार नोंदवही इत्यादी नवीन वापरण्यात येतील.

(६) नवीन मतदान घेताना इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशा- मधील सर्व तरतुदी जोपर्यंत लागू करणे शक्य आहे तोवर लागू होतील.

४६. मतदानाबाबतचे वेळोवेळी अहवाल राज्य निवडणूक आयोगास पाठविणे:-

राज्य निवडणूक आयोगाने विहित केलेल्या नमुन्यात दर दोन तासांची मतदानाची आकडेवारी स्त्री/पुरुष मतदारांसह राज्य निवडणूक आयोगास दूरध्वनीद्वारे तसेच फॅक्सद्वारे पाठविणे आवश्यक आहे.यासाठी आकडेवारी गोळा करण्यासंदर्भात संबंधित झोनल ऑफिसर यांच्यावर जबाबदारी सोपविण्यात यावी. त्यांनी आकडेवारी गोळा करुन निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना पुरवावयाची आहे व त्यांनी संबंधित आकडेवारी जिल्हाधिकारी तसेच राज्य निवडणूक आयोगास कळवावयाची आहे.

ब-याचवेळा असे आढळून येते की, काही निवडणूक निर्णय अधिकारी जिल्हाधिकारी यांच्याकडे आकडेवारी पाठवितात व आयोगाशी कोणताही संपर्क ठेवत नाहीत. यास्तव यासंदर्भात हे ध्यानात घेणे आवश्यक आहे की, जिल्हाधिकारी यांच्याकडे आकडेवारी पाठविताना ती राज्य निवडणूक आयोगासदेखील न चुकता पाठविण्याची जबाबदारी निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्यावर आहे.

प्रकरण ६

मतमोजणी

१) सर्वसाधारण सूचना:-

पारंपारिक पध्दतीने मतपत्रिकेद्वारे मतदान घेतल्यानंतर त्याची मतमोजणी हा अत्यंत किचकट, श्रमाचा व वेळखाऊ टप्पा आहे. प्रत्येक मतपत्रिकेची वैधता तपासून पाहण्यासाठी त्याची तपासणी बारकाईने करावी लागते. ब-याच वेळा मतपत्रिका वैध आहे की अवैध यावरील निर्णय निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना घ्यावा लागतो व त्या संदर्भात वाद निर्माण होतात. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रामध्ये हे सर्व प्रकार नाहीसे झाले आहेत. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र प्रत्येक मतदाराने नोंदविलेल्या मतांची उमेद्वारनिहाय अद्ययावत आकडेवारी देऊ शकते. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रात नोंदविलेली मते ही सर्व वैध मते असून त्यामध्ये अवैध मतांची संख्या शून्य आहे. त्यामुळे मतमोजणी ही अत्यंत सोपी, सुलभ व वेगवान होण्यास मदत होते. तथापि, खाली नमूद केलेल्या परिच्छेदामध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे ज्या ठिकाणी मतदान झाले आहे त्या ठिकाणी मतमोजणी करण्यासंदर्भातील प्रत्येक सूचना बारकाईने वाचून मतमोजणी संदर्भात कोणत्याही उमेद्वार अथवा त्याच्या प्रतिनिधीच्या मनात निवडणुकीच्या निकालाबाबत शंका उरणार नाही याची दक्षता घ्यावयाची अहे. या संदर्भात मतमोजणी पर्यवेक्षक व मतमोजणी सहाय्यक यांना सखोल प्रशिक्षण देवून सदर अधिकारी आपली कर्तव्ये नीट पार पाडतील याची दक्षता घेणे आवश्यक अहे.

२) कायदेशीर तरतुदी:-

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद-२८** मध्ये मतमोजणी संदर्भातील तरतूद करण्यात आलेली आहे. तसेच नगरपरिषद निवडणुकी संदर्भात राज्य निवडणूक आयोगाने निर्गमित केलेले टपाली मतपत्रिका आदेश २००१ अन्वये निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमण्यात आलेले अधिकारी / कर्मचारी यांचेसाठी टपालाने मत नोंदविण्याची तरतूद केलेली आहे.

३) मतमोजणीची तारीख, ठिकाण व वेळ:-

(१) राज्य निवडणूक आयोगाकडून मतमोजणीसाठी तारीख व वार निश्चित करण्यात येतो. तथापि, मतमोजणीचे ठिकाण जिल्हाधिकारी यांचे मान्यतेनुसार निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी निश्चित केलेले असेल. मतमोजणीची तारीख, ठिकाण व वेळ कळविणा-या सूचना सर्व संबंधितांना, निवडणूक लढविणा-या उमेद्वारांना अथवा त्यांच्या प्रतिनिधींना लेखी कळविणे आवश्यक आहे.

(२) काही न टाळता येण्याजोग्या कारणांमुळे निवडणूक निर्णय अधिकारी मतमोजणी वेळेवर सुरु करु शकले नाहीत अशावेळी त्याबाबतचा अहवाल राज्य निवडणूक आयोगास तात्काळ पाठविणे आवश्यक आहे. तसेच मतमोजणीच्या ठिकाणात काही कारणामुळे बदल करावा लागल्यास त्याची अनुमती जिल्हाधिकारी यांच्यामार्फत राज्य निवडणूक आयोगाकडून मिळविणे आवश्यक आहे.

(३) मतमोजणी ज्या ठिकाणी करावयाची आहे तो हॉल निवडणूक निर्णय अधिकारी, मतमोजणीसाठी आवश्यक ते कर्मचारी व अधिकारी, उमेदवार, त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी इ. सर्व व्यक्ति हजर राहणार असल्यामुळे गर्दी होणार नाही अशारितीने मोठा असलेला निवडण्यात यावा.

(४) मतमोजणीच्या हॉलमध्ये उजेडाची योग्य ती व्यवस्था असावी. लाईट गेल्यास जनरेटर अथवा गॅसबत्ती यांची व्यवस्था असावी. मतमोजणीसाठी मंडप उभारण्याचे शक्यतो टाळावे. जेणेकरुन धूळ अथवा पाऊस यामुळे मतमोजणीच्या कामात अडथळा येणार नाही. मंडप उभारण्याची गरज भासल्यास त्याबाबतची अनुमती जिल्हाधिकारी यांचेमार्फत राज्य निवडणूक आयोगाकडून घेण्यात यावी.

४) मतमोजणीसाठी टेबल लावणे:-

मतमोजणीसाठी लावण्यात येणारी टेबल ही रांगेत लावलेली असावीत.तसेच किती टेबल लावावयाची आहेत याबाबतचा निर्णय पुरेसा अगोदर घेण्यात यावा. कारण त्यावर किती मतमोजणी पर्यवेक्षक तसेच सहाय्यक नेमावे

लागतील त्याशिवाय किती मतमोजणी पर्यवेक्षकांना प्रवेश द्यावा हेदेखील अवलंबून राहील. मतमोजणीसाठी किती टेबल लावावेत याबाबतचा निर्णय मतमोजणीचा हॉल किती मोठा आहे यावर अवलंबून राहील.

५) मतमोजणीसाठी आवश्यक असणारे साहित्य:-

मतमोजणीसाठी खालील साहित्याची आवश्यकता राहील.

(१) निळया शाईचे बॉलपेन

(२) सील तोडण्याची सुरी

(३) नमुना व्हीएम-३ मधील भाग १ या नमुन्यातील नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब (नमुना व्हीएम-४ मधील भाग २ या नमुन्यात मतमोजणी करुन मतमोजणी पर्यवेक्षकाने मतमोजणीचा निकाल नमूद करावयाचा आहे)

(४) किमान दोन कोरे कागद

(५) मतमोजणीनंतर काढता येणारी मेमरी ठेवण्याकरीता आवश्यक असलेला खोका व पाकीट

६) मतमोजणी प्रतिनिधींची संख्या:-

मतमोजणीसाठी जितके टेबल लावण्यात येणार आहेत. त्याप्रमाणात प्रत्येक टेबलासाठी १ याप्रमाणे प्रत्येक उमेदवारांचे प्रतिनिधी तसेच निवडणूक निर्णय अधिका-यांच्या टेबलासाठी १ प्रतिनिधी नेमता येईल.

७) मतमोजणी प्रतिनिधींच्या नेमणुकीची पत्रे देणे:-

(१) उमेदवारांना त्यांना मतमोजणीसाठी किती प्रतिनिधी नेमता येतील याची संख्या कळवावी. उमेदवार आपल्या सर्व प्रतिनिधींची नेमणूक एकाच पत्राद्वारे करु शकेल.मात्र त्या सर्व मतमोजणी प्रतिनिधींनी सदर पत्रावर सहया केलेल्या असणे आवश्यक आहे.जेणेकरुन त्यांनी मतमोजणी प्रतिनिधी म्हणून आपली नेमणूक स्विकारली असल्याचे सिध्द होईल.

(२) कोणत्याही परिस्थितीत मतमोजणीच्या तारखेपूर्वी किमान ३ दिवस अगोदर मतमोजणी प्रतिनिधींची नावे उमेदवारांनी कळविणे आवश्यक आहे. अशा नेमणुकीसोबत उमेदवारांनी मतमोजणी प्रतिनिधींची छायाचित्रे देखील पुरविणे आवश्यक आहे. जेणेकरुन मतमोजणी प्रतिनिधींना निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या स्वाक्षरीने ओळखपत्र किंवा प्रवेश पास देणे शक्य होईल.

(३) प्रत्येक मतमोजणी प्रतिनिधीस १ बॅच देण्यात यावा. त्यावर तो कोणत्या टेबलाचा मतमोजणी प्रतिनिधी आहे, त्या टेबलाचा अनुक्रमांक लिहिलेला असावा. सदर बॅचवर मतमोजणी प्रतिनिधीची पूर्ण सही असावी व सदर प्रतिनिधी हा ज्या टेबलासाठी नियुक्त करण्यात आलेला आहे त्या टेबलजवळ बसेल. मात्र मतमोजणीच्या हॉलमध्ये त्याला इतरत्र फिरता येणार नाही.

(४) उमेदवार आणि त्याचा निवडणूक प्रतिनिधी मात्र मतमोजणीच्या हॉलमध्ये फिरुन मतमोजणी प्रक्रियेची पाहणी करु शकेल.

८) मतमोजणीच्या हॉलमध्ये खालील व्यक्तींना प्रवेश देण्यात यावा:-

(१) मतमोजणी पर्यवेक्षक आणि मतमोजणी सहाय्यक

(२) राज्य निवडणूक आयोगाने प्राधिकृत केलेल्या व्यक्ती

(३) निवडणूक कर्तव्यार्थ नियुक्त करण्यात आलेले लोकसेवक

(४) उमेदवार, त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी आणि मतमोजणी प्रतिनिधी

निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमलेले लोकसेवक यामध्ये सर्वसाधारणपणे पोलिस अधिका-यांचा समावेश होत नाही. पोलिस अधिकारी गणवेषात अथवा साध्या वेषात देखील मतमोजणी हॉलमध्ये प्रवेश करणार नाहीत. तथापि, निवडणूक निर्णय अधिकारी तशीच वेळ आल्यास कायदा व सुव्यवस्थेच्या दृष्टीकोनातून पोलिस अधिका-यांना मतमोजणीच्या हॉलमध्ये प्रवेश देवू शकतील. मतमोजणीच्या हॉलमध्ये पोलिस अधिका-यांचा विनाकारण प्रवेश उमेदवारांना तक्रार करण्यास वाव देवू शकतो.तसेच मतमोजणी प्रतिनिधी त्यांच्यावर दबाव आल्याची तक्रार करण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

९) निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमलेले लोकसेवक:-

यामध्ये केंद्र व राज्य शासनाचे मंत्री, राज्यमंत्री, उपमंत्री यांचाही समावेश होत नाही. तसेच त्यांना सुरक्षा पुरवावी लागत असल्यामुळे त्यांना मतमोजणी प्रतिनिधी अथवा निवडणूक प्रतिनिधी म्हणून नेमण्यात येऊ नये.

१०) मतमोजणीचे ठिकाणी शिस्त व सुव्यवस्था ठेवणे:-

निवडणूक निर्णय अधिकारी म्हणून काम करताना मतमोजणीच्या ठिकाणी सर्व कामे शिस्तबध्दरितीने व सुव्यवस्थितपणे होतील याची दक्षता घेण्यात यावी. मतमोजणीच्या ठिकाणी धुम्रपानास अनुमती देऊ नये. तसेच मतमोजणीच्या ठिकाणी मोबाईल दूरध्वनी नेण्याची अनुमती देऊ नये. सदर आदेशाचे उल्लंघन केल्यास मोबाईल दूरध्वनी जप्त करण्याचा अधिकार निवडणूक निर्णय अधिका-यांना राहील.

११) मतमोजणीच्या ठिकाणी पत्रकार व इलेक्ट्रॉनिक मिडिया यांना प्रवेश:-

मतमोजणीच्या ठिकाणी जिल्हाधिकारी यांचेकडे असलेल्या यादीप्रमाणे अधिस्विकृती धारक वर्तमानपत्रांचे प्रतिनिधी तसेच इलेक्ट्रॉनिक मिडिया यांचे प्रतिनिधींना प्रवेश द्यावा. त्यासाठी त्यांना ओळखपत्रे देण्यात यावीत. मात्र मतमोजणीच्या हॉलमध्ये त्यांना कुठेही फिरण्याची अनुमती देऊ नये. पत्रकार कक्षाची ज्या ठिकाणी व्यवस्था केली असेल त्या ठिकाणी त्यांना माहिती पुरविण्याची व्यवस्था करावी. अधिस्विकृत धारक वर्तमानपत्राचे प्रतिनिधी तसेच इलेक्ट्रॉनिक मिडिया याव्यतिरिक्त अन्य स्थानिक वर्तमानपत्राच्या प्रतिनिधींना प्रवेश देण्याचे अधिकार जिल्हाधिकारी यांना राहतील. मात्र मतमोजणीच्या ठिकाणी सुव्यवस्था राहावी व गोंधळ होऊ नये यादृष्टीने दक्षता घ्यावी.

१२) मतमोजणीची माहिती गुप्त ठेवण्याबाबतची ताकीद:-

मतमोजणीच्या ठिकाणी मतमोजणी सुरु असताना मतदानाबाबतची माहिती गोपनीय ठेवणे आवश्यक असून त्याची गोपनीयता भंग केल्यास संबंधितांवर कारवाई होऊ शकेल याची जाणीव उपस्थितांना करुन द्यावी.

१३) टपाली मतपत्रिकांची मतमोजणी:-

टपाली मतपत्रिका आदेश, २००१ मधील **नियम १०** मधील तरतुदीनुसार निवडणूक निर्णय अधिकारी प्रथमतः टपाली मतपत्रिकांची मतमोजणी करेल व त्यासाठी खाली नमूद केलेली पध्दती अनुसरेल.

(१) मतमोजणी सुरु करण्यासाठी निश्चित केलेल्या वेळेनंतर प्राप्त झालेला प्रपत्र **पीबी-६** मधील कोणताही लखोटा उघडण्यात येणार नाही व त्यामध्ये असलेल्या मतपत्रिकेची मोजणी करण्यात येणार नाही.

(२) विहित कालावधीत प्राप्त झालेले टपाली मतपत्रिका असलेले लखोटे एका पाठोपाठ एक उघडण्यात येतील व प्रत्येक लखोटा उघडल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी प्रथमतः प्रपत्र **पीबी-४** मधील घोषणापत्राची तपासणी करील.

(३) वरील नमूद लखोटा उघडल्यानंतर त्यामध्ये विहित घोषणापत्र न आढळून आल्यास, अथवा त्यावर सही तसेच साक्षांकन नसल्यास, अथवा ते मोठया प्रमाणावर सदोष असल्यास,अथवा घोषणापत्रात नमूद केलेला टपाली मतपत्रिकेचा अनुक्रमांक व नमुना **पीबी-५** मधील लखोट्यावर नमूद केलेल्या टपाली मतपत्रिकेच्या अनुक्रमांक यामध्ये फरक असल्यास सदर लखोटा उघडण्यात येणार नाही, आणि त्यावर योग्य तो शेरा लिहून निवडणूक निर्णय अधिकारी त्यामधील मतपत्रिका रद्द करील.

(४) वरीलप्रमाणे शेरा लिहिलेले लखोटे आणि त्यासोबत प्राप्त झालेली घोषणापत्रे प्रपत्र पीबी-६ मधील लखोट्यात परत ठेवण्यात येतील व प्रपत्र **पीबी-६** मधील अशात-हेचे सर्व लखोटे एका वेगळ्या पाकिटात मोहोरबंद करुन ठेवण्यात येतील.सदर लखोट्यावर मतदार संघाचे नाव, निवडणुकीचा तपशील, मतमोजणीची तारीख व लखोट्यामध्ये काय ठेवले आहे, त्याचा थोडक्यात तपशील लिहिण्यात येईल.

(५) प्रपत्र **पीबी-५** मधील कोणताही लखोटा, उघडण्यापूर्वी निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचे मते योग्य असलेली प्रपत्र **पीबी-४** मधील सर्व घोषणापत्रे एका वेगळ्या पाकिटात ठेवण्यात येतील व सदर पाकीट मोहोरबंद करण्यात येईल. तसेच

त्यावर मतदार संघाचे नाव, निवडणुकीचा तपशील, मतमोजणीची तारीख व लखोट्यामध्ये काय ठेवले आहे, त्याचा थोडक्यात तपशील लिहिण्यात येईल.

(६) नमूद केल्यानुसार आतापर्यंत न उघडण्यात आलेले प्रपत्र पबी-५ मधील लखोटे एका पाठोपाठ एक उघडण्यात येतील आणि निवडणूक निर्णय अधिकारी प्रत्येक टपाली मतपत्रिकेची तपासणी करील व त्यावर नोंदविलेल्या मताची वैधता ठरवील.

(७) टपाली मतपत्रिका रद्द ठरविण्यात येईल, जर -

(ए) टपाली मतपत्रिकेवर एखादी अशी खूण करण्यात आली असेल (मत नोंदविण्याच्या खुणेव्यतिरिक्त) ज्यावरुन मतदाराची ओळख पटू शकेल, अथवा

(बी) टपाली मतपत्रिकेवर मत नोंदविण्यात आले नसेल, अथवा

(सी) एकापेक्षा जास्त उमेदवारांसमोर मत नोंदविण्यात आले असेल, अथवा

(डी) टपाली मतपत्रिका नकली / बनावट असेल तर, अथवा

(ई) टपाली मतपत्रिकेस इतक्या मोठ्या प्रमाणावर हानी पोहोचली असेल अथवा ती छिन्नविछिन्न झाली असेल की, ज्यायोगे मतपत्रिका खरी आहे किंवा कसे, हे ओळखता येणार नाही, अथवा

(एफ) निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी टपाली मतपत्रिकेसोबत जो लखोटा पाठविला असेल, त्या लखोट्यात ती परत करण्यात आली नसेल.

(८) टपाली मतपत्रिकेवर अशारीतीने मत नोंदविले असेल की ज्यायोगे ते कोणत्या उमेदवारास दिले आहे हे ओळखता येत नसेल तर अशी मतपत्रिका रद्द ठरविण्यात येईल.

(९) टपाली मतपत्रिकेवर नोंदविलेले मत अस्पष्ट असेल अथवा मत नोंदविण्याची खूण एकापेक्षा जास्त वेळा केली असेल व जर त्यावरुन मतदाराची कोणत्या उमेदवारास मत देण्याची इच्छा आहे हे पुरेसे स्पष्ट होत असल्यास केवळ त्या कारणासाठी मतपत्रिका रद्द करण्यात येणार नाही.

(१०) निवडणूक निर्णय अधिकारी सर्व वैध टपाली मतपत्रिकांवरील मते कोणत्या उमेदवारांना देण्यात आली आहेत त्याची मोजणी करील व त्यांची बेरीज संबंधित निवडणुकीसाठी विहित करण्यात आलेल्या प्रपत्रात नोंदवील व ती जाहीर करील.

(११) तद्नंतर, सर्व वैध टपाली मतपत्रिका आणि अवैध ठरलेल्या टपाली मतपत्रिकांचे वेगवेगळे गठ्ठे बांधून एका पाकिटात ठेवण्यात यावेत व ते पाकीट निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या मोहरेने मोहोरबंद करण्यात यावे. उमेदवार अथवा त्यांच्या मतमोजणी प्रतिनिधींची इच्छा असेल त्यांना सह्या करण्याची अनुमती देऊन सदर पाकिटावर मतदार संघाचे नाव, निवडणुकीचा तपशील, मतमोजणीची तारीख व पाकिटात काय आहे, त्याचे थोडक्यात विवरण लिहिण्यात येईल.

१४) मतदान यंत्राद्वारे नोंदविलेल्या मतांची मतमोजणी:-

(१) टपाली मतपत्रिकाची मतमोजणी पूर्ण झाल्यानंतर तुम्ही मतदान यंत्राचे कंट्रोल युनिट मतमोजणीसाठी लावलेल्या टेबलावर वितरित करणे आवश्यक आहे. कंट्रोल युनिटचे वाटप मतमोजणीसाठी लावलेल्या टेबलांवर करताना ते मतदान केंद्राच्या अनुक्रमांकानुसार करण्यात यावे. म्हणजेच पहिल्या राऊंडसाठी जी कंट्रोल युनिटस घेण्यात येतील ती संबंधित प्रभागाच्या क्रमांक एकच्या मतदान केंद्रावर वापरण्यात आलेल्या कंट्रोल युनिटनुसार करण्यात यावीत. वितरित केलेल्या कंट्रोल युनिटची नोंद तुमच्या माहितीसाठी ठेवण्यात यावी.

२) मतमोजणीच्या वेळी मतदान यंत्रातील फक्त कंट्रोल युनिटचीच आवश्यकता असते, मात्र बॅलटिंग युनिटची आवश्यकता नसते.तरीसुध्दा मतदान केंद्रावर वापरलेले बॅलटिंग युनिट देखील मतमोजणी केंद्रावर नेण्यात यावे. मात्र मतमोजणीच्या टेबलावर फक्त कंट्रोल युनिटच वितरीत करण्यात यावे. बॅलटिग युनिट मतमोजणीच्या हॉलमध्ये नेणे यासाठी आवश्यक आहे की, जर एखादा उमेदवार अथवा त्याच्या निवडणूक प्रतिनिधींना त्याचे निरीक्षण करावयाचे असल्यास ती उपलब्ध होतील.

३) मतमोजणीच्या टेबलावर कंट्रोल युनिट सोबत संबंधित मतदान केंद्रावरील **व्हीम-३** या नमुन्यातील नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब, हे प्रपत्र पुरविणे आवश्यक आहे.

१५) कंट्रोल युनिटचे सील सुरक्षित आहे किंवा कसे हे पाहणेः-

मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटमध्ये किती मते नोंदविण्यात आली याची मोजणी सुरु करण्यापूर्वी उमेदवार अथवा त्याचे निवडणूक प्रतिनिधी अथवा मतमोजणी प्रतिनिधी यांना कंट्रोल युनिट ठेवलेल्या बॅगचे सील तसेच बॅग उघडल्यानंतर व कंट्रोल युनिट बाहेर काढल्यानंतर त्यामध्ये अत्त्यावश्यक असलेली कागदी मोहोर इ. सुरक्षित आहेत किंवा कसे याची पाहणी व निरीक्षण करु द्यावे. प्रत्येक मतदान यंत्राच्या सीलला कोणतीही इजा झालेली नाही याची तपासणी करण्यात यावी. एखाद्या मतदान यंत्राचे सील सुरक्षित नसून त्या यंत्रास कोणी इजा पोचविलेली आहे असे तुमच्या लक्षात आल्यास मागील प्रकरण ५ मध्ये नमूद केल्यानुसार सर्व संबंधित बाबी विचारात घेऊन संबंधित मतदान केंद्रावर पुर्नमतदान घेण्याच्यादृष्टीने निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी आपला अहवाल जिल्हाधिकारी यांच्यामार्फत राज्य निवडणूक आयोगास सादर करावा व आयोगाकडून पुढील आदेश मिळवून पुर्नमतदान घेण्याच्या संदर्भात योग्य ती कार्यवाही करावी.

१६) कंट्रोल युनिट ठेवलेल्या बॅगेचे सील उघडणेः-

(१) मतदान केंद्रावर वापरलेले कंट्रोल युनीट संबंधित बॅगमध्ये सुरक्षित ठेवलेले असते व त्या बॅगलादेखील मोहोर लावलेली असते. मतमोजणीच्या टेबलावर सदर बॅग ठेवल्यानंतर बॅगची मोहोर सुरक्षित आहे किंवा कसे हे पहावे. काहीवेळा बॅगची मोहोर प्रवासामध्ये तुटली असल्यास बॅग उघडून कंट्रोल युनिटमधील मोहोर इ. सुरक्षित आहेत किंवा कसे पहावे.

(२) कंट्रोल युनिट बॅगमधून बाहेर काढल्यानंतर ते मतमोजणी टेबलवर निरीक्षणासाठी ठेवावे. जेणेकरुन उमेदवार अथवा त्याचे मतमोजणी प्रतिनिधी सीलचे निरीक्षण करु शकतील.

(३) प्रत्येक कंट्रोल युनिट बॅगमधून बाहेर काढल्यानंतर त्याचा अनुक्रमांक तपासून पहावा.जेणेकरुन संबंधित मतदान केंद्रावर वापरण्यात आलेले कंट्रोल युनिट तेच आहे किंवा कसे याबद्दल तुमची खात्री होईल. त्यानंतर कंट्रोल युनिटच्या **"कँडिडेट सेट सेक्शनचे"** सील सुरक्षित आहेत का हे तपासण्यात यावे. तसेच कंट्रोल युनिटवरील रिझल्ट सेक्शनचे सील देखील सुरक्षित आहे किंवा कसे ते पहावे. जर या दोन्ही सीलला इजा झाली असेल तरी रिझल्ट सेक्शनच्या आतल्या झाकणाची कागदी मोहोर (सील) सुरक्षित असल्यास कंट्रोल युनीट सुरक्षित आहे असे समजावे व त्यास कोणतीही इजा पोचविलेली नाही असे समजावे.

१७) कागदी मोहरेचा अनुक्रमांक तपासून पाहणेः-

(१) इलेक्ट्रॉनिक कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लि. या कंपनीने बनविलेल्या मतदान यंत्राला एक कागदी मोहोर असेल. ही कागदी मोहोर एका बाजूला त्यावर अनुक्रमांक छापलेले असतील. सदर कागदी मोहोरेचा अनुक्रमांक तुम्हाला देण्यात आलेल्या व्हीएम-३ या नमुन्यातील भाग-१ नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब या प्रपत्रात ज्या कागदी मोहोरांचे (पेपरसील) क्रमांक नोंदविलेले आहेत त्याच्याशी कंट्रोल युनिटच्या रिझल्ट सेक्शनच्या झाकणाच्या कागदी मोहोरेवरील अनुक्रमांक जुळतात किंवा कसे ते पहावे. हे क्रमांक जुळतात याबद्दल उमेदवार अथवा त्यांचे मतदान प्रतिनिधी जे मतमोजणी टेबलावर उपस्थित असतील त्यांची खात्री करुन देण्यात यावी.

(२) वर नमूद केल्यानुसार व्हीएम-३ या नमुन्यातील नोंदविलेल्या मतांचा हिशोब यामध्ये नमूद केलेल्या वापरलेल्या कागदी मोहोरांचा अनुक्रमांक जर कंट्रोल युनिट रिझल्ट सेक्शनला वापरलेल्या झाकणाच्या कागदी मोहोरेवरील अनुक्रमांक जुळत नसल्यास एक तर मतदान केंद्राध्यक्षांनी संबंधित प्रपत्रात कागदी मोहोरेचा अनुक्रमांक लिहिण्यात चूक केली असावी असे सकृतदर्शनी संशय घेण्यास वाव आहे. अशाप्रकरणी संबंधित मतदान केंद्राध्यक्षांनी न वापरलेल्या कागदी मोहोरांचे अनुक्रमांक संबंधित प्रपत्रात दिलेले असतील त्याच्याशी कंट्रोल युनिटच्या रिझल्ट सेक्शनच्या झाकणाच्या कागदी मोहोरेवरील अनुक्रमांक जुळतात किंवा कसे ते पहावे व या संदर्भात योग्य तो निर्णय घ्यावा.या लिहिण्यामध्ये लेखनिक चूक

आहे असे आढळून आल्यास ते दुर्लक्षित करावे. तसेच यासंदर्भात उमेदवार अथवा त्यांचे मतमोजणी प्रतिनिधी यांनी काही तक्रार केल्यास त्या अनुषंगाने निर्णय घ्यावा.

(३) कंट्रोल युनीटच्या **"रिझल्ट सेक्शनच्या"** बाहेरच्या झाकणाचे मोहर (सील) तोडून झाकण उघडावे. रिझल्ट सेक्शनच्या बाहेरचे झाकण उघडल्यानंतर तुम्हाला आतील झाकणास मतदान केंद्राध्यक्षांनी लावलेल्या मोहरेचा गुलाबी भाग दिसून येईल. ही मोहर सुरक्षित आहे का ते तपासून पहावे.

१८) कंट्रोल युनिटला इजा पोचविलेली आढळल्यास ते बाजूला ठेवणे:-

मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटला खरोखरच कोणीतरी इजा पोचविली असावी अशी आपली खात्री झाल्यास अथवा मतदान केंद्रावर जे कंट्रोल युनीट वापरण्यात आले ते कंट्रोल युनीट मतमोजणी टेबलावर नाही याबद्दल आपली खात्री झाल्यास असे कंट्रोल युनिट बाजूला ठेवावे व त्यामध्ये नोंदविलेल्या मतांची नोंदणी करण्यात येऊ नये. या संदर्भातील अहवाल जिल्हाधिकारी यांचेमार्फत राज्य निवडणूक आयोगास पाठविण्यात यावा. तथापि, एखादे मतदान यंत्र अशाप्रकारे बाजूला ठेवावे लागल्यामुळे संपूर्ण मतमोजणी थांबविण्याची आवश्यकता नाही. ते यंत्र बाजूला ठेऊन ऊर्वरित मतमोजणी सुरु ठेवावी.

१९) मतदान यंत्रातील मतमोजणी:-

सर्व कागदी मोहोरा सुरक्षित असल्याची खात्री पटल्यानंतर संबंधित केंद्रावर वापरलेले कंट्रोल युनिट तेच असून त्यास कोणतीही इजा पोहोचविण्यात आलेली नाही अशी खात्री झाल्यानंतर त्यामधील मतमोजणी सुरु करावी. त्यासाठी खालील कार्यपध्दतीचा अवलंब करावा.

(१) कंट्रोल युनीटच्या पाठीमागच्या कप्प्याचे झाकण उघडून त्यामधील पॉवर हे बटन सुरु **(on)** करावे. तसे केल्यानंतर कंट्रोल युनीटच्या डिस्प्ले सेक्शनवरील ऑन असे लिहिलेला हिरवा दिवा पेटेल.

(२) रिझल्ट सेक्शनच्या आतल्या झाकणाच्या रिझल्ट-I या बटनावरील कागदी मोहोर काढण्यात यावी.

(३) रिझल्ट-I हे बटन दाबावे.

(४) रिझल्ट-I हे बटन दाबताच संबंधित मतदान यंत्राचे सेटींग, एकूण मतदार, उमेदवारांची एकूण संख्या व निवडून द्यावयाची संख्या तसेच केंद्रावर झालेले एकूण मतदान व निवडणूक लढविणारे उमेदवार पहिल्या मतपत्रिकेवर ४ व दुस-या मतपत्रिकेवर ३ असल्यास आणि मतदान केंद्रावर नोंदविलेल्या एकूण मतांची संख्या ७५८ असल्यास प्रत्येक उमेदवारास मिळालेली मते पुढील क्रमाने डिस्प्ले पॅनलवर दिसू लागतील. (हे फक्त उदाहरण आहे.)

Sr. No.	Display	Meaning
1	SL NO – G11227 DMM - G58585	Serial Number of EVM is G11227 Memory Number is G58585
2	POLL RESULT PDT 04-11-11	Poll Result starts Poll Date is 4th November 2011
3	PST 12-50-53 PET 17-33-21	Poll Start Time Poll End Time
4	NUMBER OF BALLOTS 2	Number of Ballot Papers are 2 i.e. one for Seat – A and another for Seat - B
5	**TOTAL VOTERS 758**	Total Number of Voters
6	BALLOT 1 VOTES 750	On First Ballot Paper Total Votes are 750
7	CANDS 4 SEATS 1	Total No. of Candidates 4 Number of Candidate to be elected 1
8	CANDIDATE – 01 VOTES – 120	First Candidate Obtained 120 votes
9	CANDIDATE – 02 VOTES – 110	Second Candidate Obtained 110 votes
10	CANDIDATE – 03 VOTES – 130	Third Candidate Obtained 130 vote
11	CANDIDATE – 04 VOTES – 390	Fourth Candidate Obtained 390 vote
12	BALLOT 2 VOTES 755	On Second Ballot Paper Total Votes are 755
13	CANDS 3 SEATS 1	Total No. of Candidates 3 Number of Candidates to be elected 1
14	CANDIDATE – 01 VOTES – 255	First Candidate Obtained 255 votes
15	CANDIDATE – 02 VOTES – 300	Second Candidate Obtained 300 votes
16	CANDIDATE – 03 VOTES – 200	Third Candidate Obtained 200 vote
17	END	End of Result Display

(टीप-१- बॅलेट युनिटवरील **“End”** हे बटन सुरू असल्याने काही मतदार या बटनाचा वापर मतदान केंद्राध्यक्षांच्या अपरोक्ष अथवा काही प्रकरणी मतदान केद्राध्यक्षांच्या निदर्शनास आणून करेल. त्यामुळे प्रत्येक मतपत्रिकेवर झालेल्या एकूण मतदानाच्या संख्येमध्ये फरक पडू शकतो वरील प्रकरणी पहिल्या मतपत्रिकेवर ८ मतदारांनी तर दुस-या मतपत्रिकेवर ३ जणांनी मतदान केलेले नाही .)

(टीप-२- कंट्रोल युनिटवरील **"Result-II"** हे बटन वापरण्याची आवश्यकता नाही. कारण जर न्यायालयाच्या आदेशानुसार निकाल न्यायालयात दाखविण्याचा प्रश्न उद्‌भविल्यास काढता येणा-या मेमरीवरील निकाल पहाण्याकरीता **"Result-II"** हे बटन वापरण्याची आवश्यकता असते.)

(५) नमुना **व्हीएम-४, भाग-२** या नमुन्यात प्रत्येक उमेद्‌वाराचा कंट्रोल युनिटवर दिसत असलेला निकाल उमेदवारनिहाय लिहून घ्यावा. आवश्यकता वाटल्यास उमेदवार अथवा त्याचा मतमोजणी प्रतिनिधी याची खात्री होण्यासाठी **"Result-I"** हे बटन पुन्हा एकदा दाबून लिहून घेतलेली आकडेवारी बरोबर आहे किंवा कसे याची खात्री करावी.

(६) वरील प्रकारे निकाल लिहून घेतल्यानंतर रिझल्ट सेक्शनचे झाकण बंद करावे व कंट्रोल युनिटच्या पाठीमागील पॉवर हे बटन बंद **(off)** करावे.

२०) मतमोजणीचा निकाल नमुना व्हीएम-४ मध्ये लिहीणे:-

(१) कंट्रोल युनिटच्या डिस्प्ले पॅनलवर प्रत्येक उमेदवाराला मिळालेली मते दिसतील ती मतमोजणी पर्यवेक्षकाने नमुना **व्हीएम-४,भाग-२** मध्ये लिहून घ्यावी.सदर नमुन्यात संबंधित मतदान केंद्रावर नोंदविण्यात आलेली मते व नमुना **व्हीएम-३ मधील अ.क्र.५** मध्ये नमूद केलेली मतदान यंत्रामध्ये नोंदविली गेलेल्या एकूण मतांची संख्या जुळते किंवा कसे हे पहावे व त्यात काही फरक येतो किंवा कसे हे देखील पहावे. नमुना **व्हीएम-४, भाग-२** मध्ये संपूर्ण माहिती भरुन झाल्यानंतर त्यावर मतमोजणी पर्यवेक्षकाने स्वाक्षऱ्या कराव्यात, तसेच त्यावर उपस्थित उमेदवार अथवा संबंधित काऊंटिंग टेबलावर उपस्थित असलेल्या मतमोजणी प्रतिनिधी यांच्या स्वाक्षऱ्या घ्याव्यात.

(२) वरीलप्रमाणे नमुना **व्हीएम-४, भाग-२** भरुन झाल्यानंतर तो निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचेकडे नेऊन द्यावा. निवडणूक निर्णय अधिकारी त्यावर स्वाक्षरी करुन तो साक्षांकित करतील,तसेच त्यामधील सर्व माहिती योग्यरित्या भरली आहे याची खात्री करुन घेतील. निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी साक्षांकित केलेला नमुना **व्हीएम-४,भाग-२** अंतिम मतमोजणीचा निकाल तयार करणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे पाठविण्यात यावा.निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी अंतिम मतमोजणीची स्थिती दर्शविणारे प्रपत्र सोबतच्या **जोडपत्र-तीन** मध्ये दिल्यानुसार तयार करावयाचे आहे.

२१) पुनर्मतमोजणी:-

१) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे झालेल्या मतदानाची मतमोजणी करतांना पुर्नमतमोजणीचा प्रश्न सर्वसाधारणपणे उपस्थित होणार नाही कारण मतदान यंत्रात मतदाराने दिलेले प्रत्येक मत नोंदविण्यात येते व ते वैध नसण्याचा प्रश्न उद्‌भवत नाही. त्यामुळे वादाचा मुद्दा उपस्थित होत नाही. जास्तीत जास्त, एखादा उमेदवार अथवा त्याचा मतमोजणी प्रतिनिधी याने मतमोजणी सुरु असताना एखाद्या मतदान केंद्रावरील मते जेव्हा कंट्रोल युनिटमध्ये दर्शविण्यात येतात तेव्हा ती लिहून घेतली नसल्यामुळे पुनर्मतमोजणीची मागणी होऊ शकते.अशावेळी रिझल्ट बटन दाबून एखाद्या मतमोजणी केंद्रावरुन मतांची संख्या डिस्प्ले पॅनलवर पुन्हा दिसू शकतील व संबंधित व्यक्ती ते लिहून घेउ शकेल.

२) वरीलप्रमाणे वस्तुस्थिती असली तरी अंतिम निकाल संबंधित नमुन्यात भरुन तयार केल्यानंतर त्यावर स्वाक्षरी करण्यापूर्वी त्याची घोषणा करावी व १/२ मिनिटे थांबावे. त्यावेळेत उमेदवार अथवा त्याच्या अनुपस्थितीत त्याचा निवडणूक प्रतिनिधी अथवा मतमोजणी प्रतिनिधी, मतमोजणीसाठी मागणी करीत असल्यास त्याला असा लेखी अर्ज करण्यासाठी किती वेळ लागेल याची विचारणा करावी व त्याने मागितलेला वेळ योग्य असेल तर तेवढा वेळ द्यावा व तसा अर्ज किती वाजून किती मिनिटांपर्यंत स्विकारण्यात येईल यावर निर्णय द्यावा. पुनर्मतमोजणीच्या संदर्भात कोणताही अर्ज येणार नाही याची खात्री असेल तरच अंतिम निकाल पत्रावर, निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी स्वाक्षरी करावी.

३) पुनर्मतमोजणीसाठी अर्ज प्राप्त झाल्यास पुनर्मतमोजणी घेण्यासाठी जी कारणे देण्यात आली आहेत ती विचारात घ्यावी.अशा प्रकरणी आपण संपूर्ण अर्ज नाकारु शकता किंवा पुनर्मतमोजणीची मागणी अंशतः मान्य करु शकता, असे तुम्हाला वाटल्यास पुनर्मतमोजणीची मागणी विनाकारण करण्यात आली आहे व ती रास्त नाही पुनर्मतमोजणीचा अर्ज नाकारता येईल.यासंदर्भात निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचा निर्णय अंतिम असेल. मात्र कोणताही निर्णय घेतला तरी त्यासंदर्भातील थोडक्यात कारणे नोंदवून तुमचा निर्णय लिहून त्याखाली स्वाक्षरी करावी.

४) काहीही असले तरी तुम्ही पुनर्मतमोजणीच्या अर्जावर ती अंशतः किंवा पुर्णपणे घेण्याच्या दृष्टीने निर्णय दिल्यास सर्व मतदान यंत्रावरील मतमोजणी विहित पध्दतीनुसार पुन्हा करण्यात यावी. टपाली मतपत्रिका देखील तुम्ही तसे ठरविल्यास पुन्हा मोजण्यात याव्यात. पुनर्मतमोजणी पूर्ण झाल्यानंतर **जोडपत्र-३** मधील मतमोजणीची अंतिम स्थिती दर्शविणारे प्रपत्र तयार करण्यात यावे. मूळ निकालपत्र व पुनर्मतमोजणीनंतरचे निकालपत्र यामध्ये काही फरक असल्यास ते घोषित करावे व त्यानंतर अंतिम निकाल पत्रावर स्वाक्षरी करावी.

५) निवडणूक निर्णय अधिकारी म्हणून तुमचे हे कर्तव्य आहे की, मतमोजणी अचूक करण्यात यावी. गरज भासल्यास तुमच्या पर्यवेक्षणाखालील अधिकारी / कर्मचारी यांना पुनर्मतमोजणीचे आदेश देण्याचे तुम्हाला अधिकार आहेत. मात्र उमेदवारांनी केवळ पुनर्मतमोजणीची मागणी केली म्हणजे त्यांना पुनर्मतमोजणी दिलीच पाहिजे असे नाही. पुनर्मतमोजणीची मागणी करण्यामागे सकृत दर्शनी काही कारण असणे आवश्यक आहे. उदा.मतमोजणी अचूक झाली नाही व न्यायाच्यादृष्टीने पुनर्मतमोजणी आवश्यक आहे अशी तुमची खात्री पटली पाहिजे.

६) एकदा पुनर्मतमोजणी झाल्यानंतर आणखी पुन्हा पुनर्मतमोजणीची मागणी कोणत्याही
परिस्थितीत मान्य करता येणार नाही. तसेच अंतिम निकाल पत्र स्वाक्षरी करुन त्याबाबतची घोषणा केल्यानंतर कोणत्याही परिस्थितीत पुनर्मतमोजणीची मागणी मान्य करु नये.

२२) मतमोजणी स्थगित करणे :-

एकदा मतमोजणीस सुरुवात केल्यानंतर ती पूर्ण होईपर्यंत सातत्याने सुरु राहणे आवश्यक आहे. तथापि,काही अनपेक्षित कारणांमुळे तुम्हाला मतमोजणी स्थगित करावी लागली तर सर्व मतदान यंत्रे व त्यासोबतची निवडणूक कागदपत्रे सिलबंद करावीत व उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे प्रतिनिधी यांनी तशी इच्छा दर्शविल्यास सीलवर अथवा निवडणूक कागदपत्र ठेवलेल्या पाकीटावर स्वाक्षरी करण्याची अनुमती देण्यात यावी.त्यानंतर सर्व मतदान यंत्र व निवडणूक कागदपत्रे असलेली पाकिटे एका वेगळ्या खोलीत ठेवून त्या खोलीस लावलेले कुलुप सील करावे. त्यावर निवडणूक निर्णय अधिकारी अथवा त्यांचे प्रतिनिधी यांनी स्वाक्षरी करावी.

२३) मतमोजणीच्या ठिकाणी मतमोजणी केंद्र ताब्यात घेण्याची घटना :-

मतमोजणी केंद्र ताब्यात घेण्यासारखा एखाद्या ठिकाणी प्रकार घडल्यास व परिणामी त्या मतमोजणी केंद्रावरील निवडणूक निकाल जाहीर करणे अशक्य होणार असल्यास निवडणूक निर्णय अधिकारी त्याबाबतचा अहवाल जिल्हाधिकारी यांचेमार्फत तात्काळ राज्य निवडणूक आयोगास पाठवतील. असा अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर राज्य निवडणूक आयोगाकडून, संबंधित परिस्थिती व जिल्हाधिकारी यांचे मत याचा विचार करुन संबंधित मतदान केंद्रावर पुन्हा निवडणूक करण्याबाबत योग्य ते आदेश पारीत करण्यात येतील.

२४) मतमोजणीनंतर काढता येणारी मेमरी सीलबंद करणे:--

(१) यापूर्वी नमूद केल्यानुसार कंट्रोल युनिट मध्ये नोंदविलेल्या उमेदवारनिहाय मतांची आकडेवारी **व्हीएम-४, भाग-२** या नमुन्यात लिहून **जोडपत्र-३** मधील मतमोजणीची अंतिम स्थिती दर्शविणारे प्रपत्र तसेच अंतिम निकाल **जोडपत्र-४** मध्ये दिल्यानुसार तयार करुन निकाल घोषित केल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी काढता येणारी मेमरी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेशामधील **परिच्छेद-२८** नुसार खालीलप्रमाणे सीलबंद करावी व सीलवर स्वतः स्वाक्षरी करुन उपस्थित असलेल्या उमेदवारांच्या अथवा त्यांच्या प्रतिनिधींची त्यांची इच्छा असल्यास स्वाक्षरी घ्यावी.

(अ) मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटमध्ये नोंदविलेली उमेदवारनिहाय मते किती आहेत, याची खात्री करुन ती **व्हीएम-४** या विहित नमुन्यांत नमूद केल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी कंट्रोल युनिटमधील काढता येणारी मेमरी **(Detachable Memory)** सीलबंद करील व त्यावर स्वाक्षरी करुन स्वतःचा शिक्का उमटवील. तसेच उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी ज्यांना त्यावर सही करावयाची इच्छा असेल अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविण्याची इच्छा असेल त्यांना तशी

परवानगी देईल. परंतु, काढता येणा-या मेमरीमधील मते पुसली जाणार नाहीत, याची दक्षता घेईल.

(आ) निवडणूक निर्णय अधिकारी वरीलप्रमाणे सीलबंद केलेल्या काढता येणाऱ्या मेमरीला त्यासाठी विशेषतः तयार केलेल्या खोक्यामध्ये ठेवील. तसेच खोक्यावर खालील तपशील नमूद करण्यात येईलः-

(क) नगरपरिषद /नगरपंचायतीचे नाव व मतदार संघ (प्रभाग क्रमांक / जागा क्रमांक)

(ख) मतदान केंद्र क्रमांक अथवा नाव जेथे ती काढता येणारी मेमरी उपयोगात आणली गेली आहे;

(ग) काढता येणाऱ्या मेमरीचा अनुक्रमांक;

(घ) मतदानाची तारीख; आणि

(ड) मतमोजणीची तारीख.

(२) त्यानंतर कंट्रोल युनिट बंद करताना ते खाली नमूद केलेल्या पध्दतीनुसार करावीत :-

अ) कंट्रोल युनिटच्या कँडीडेट सेट सेक्शनचे सील उघडून त्यामधील बॅटरी काढून घ्यावी. बॅटरी काढल्यानंतर कँडीडेट सेट सेक्शन पुन्हा बंद करावा. बॅटरी काढणे अत्यावश्यक आहे कारण काही कालावधी गेल्यानंतर बॅटरी खराब होऊ शकते. येथे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, बॅटरी जरी कंट्रोल युनिटमधून बाजूला काढली तरी कंट्रोल युनिटमध्ये नोंदविलेली मते त्याच्या मेमरीमध्ये कायम राहतील.

ब) कंट्रोल युनिटच्या रिझल्ट सेक्शनचे वरचे झाकण बंद करा.

क) बंद केलेले कंट्रोल युनिट त्याच्या बॅगमध्ये ठेवा.

ड) कंट्रोल युनिट ठेवलेली बॅग बंद करा

२५) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणुकीशी संबंधित कागदपत्रे यांचा ताबाः-

(१) निवडणुकीमध्ये वापरलेली इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी संबंधित जिल्हाधिकारी / राज्य निवडणूक आयोग अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिका-याच्या ताब्यात राहतील.

(२) जिल्हाधिकारी / राज्य निवडणूक आयोग अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेले अधिकारी हे त्यांच्या ताब्यात खालील बाबी सुरक्षितपणे ठेवतीलः-

(अ) चिन्हांकीत मतदार यादी असलेले पाकीट.

(ब) नमुना **व्हीएम-१** मध्ये ठेवलेली मतदार नोंदवही असलेले पाकीट

(क) नमुना **व्हीएम-४** या नमुन्यात प्रत्येक मतदारासमोर नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब ठेवलेले पाकीट

(ड) निवडणूक संदर्भातील अन्य कागदपत्र

२६) इलेक्ट्रॉनिक मतदार यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणुकीसंबंधी अन्य कागदपत्रे सादर करणे अथवा त्यांचे निरीक्षणः-

(१) जिल्हाधिकारी / राज्य निवडणूक आयोग अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिका-याच्या ताब्यात असलेल्या खालील बाबीः-

(अ) चिन्हांकीत मतदार यादी ठेवलेले पाकीट

(ब) नमुना **व्हीएम-१** या नमुन्यात ठेवलेल्या मतदार नोंदवही असलेले पाकीट या बाबी सक्षम न्यायालयाच्या आदेशाशिवाय अन्य कोणत्याही व्यक्तिस उघडता येणार नाहीत अथवा त्यांचे निरीक्षण करता येणार नाही अथवा कोणासमोर सादर करता येणार नाहीत.

(२) उपरोक्त मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतच्या आदेशामधील **परिच्छेद-२८** मधील तरतुदीनुसार सीलबंद केलेल्या मतदान यंत्राच्या काढता येणा-या मेमरी जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिका-याच्या ताब्यात ठेवून त्या शासकीय कोषागार किंवा उपकोषागारामध्ये ठेवण्यात येईल व सक्षम न्यायालयाच्या आदेशाशिवाय अन्य कोणत्याही व्यक्तिस उघडता वा, त्याचे निरीक्षण अथवा कोणासमोर सादर करता येणार नाही.

(३) राज्य निवडणूक आयोग आदेश देईपर्यन्त जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेला अधिकारी यांच्या ताब्यात असलेली इलेक्ट्रॉनिक मतदार यंत्राची काढता येणारी मेमरी जशीच्या तशी ठेवली जातील व ती अन्य कोणत्याही निवडणुकीसाठी राज्य निवडणूक आयोगाच्या अनुमतीशिवाय वापरता येणार नाहीत. जरी सील केलेली मेमरी ज्या प्रभागाशी संबंधित असेल त्या प्रभागामध्ये कोणतीही निवडणूक याचिका दाखल न झाल्यास ही मेमरी तीन महिन्यांच्या अवधीनंतर राज्य निवडणूक आयोग निदेश देईल अशा ठिकाणी परत केल्यानंतर या मेमरीमधील माहिती नष्ट करण्यात येईल.

(४) ज्या मतदार संघाच्या (प्रभागाच्या/जागेच्याबाबत) कोणतीही निवडणूक याचिका अथवा अन्य कोणत्याही न्यायालयात रिट याचिका प्रलंबित नसल्यास अन्य निवडणूक कागदपत्र ठेवलेली पाकीटे संबंधित नियमांतील तरतुदीनुसार नष्ट करता येतील.

२७) मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणे :- १) मतदान यंत्रे जिल्हाधिकारी /राज्य निवडणूक आयोगाने निर्देशित केलेला अधिकारी यांच्या ताब्यात राहतील व आयोग आदेश देईल अशा कालावधीपर्यत सदर मतदान यंत्रे पुढील कोणत्याही निवडणुकीसाठी वापरण्यात येणार नाहीत. तसेच नमूद कागदपत्रे एखाद्या लोखंडी पेटीत ठेवून लावलेल्या कुलुपास सील लावून त्यावर स्वाक्षरी करावी.

२८) कार्यवृत्त तयार करणे :- १) काढता येणारी मेमरी सीलबंद केल्यानंतर तसेच निवडणुकीसंदर्भातील कागदपत्रे मतमोजणीच्या ठिकाणी मतमोजणी पूर्ण झाल्यानंतर सीलबंद करुन त्यासंदर्भातील कार्यवृत्त तयार करावे. सदर कार्यवृत्तामध्ये खालील बाबींचा समावेश असावाः-

अ) निवडणूक लढविणारे उमेदवार तसेच मतमोजणीच्या ठिकाणी उपस्थित असलेले त्यांचे प्रतिनिधी यांची यादी.

ब) निवडणुक निर्णय अधिका-यानी वरील व्यक्तींना काढता येणारी मेमरी तसेच निवडणूकीसंबंधी कागदपत्रे सीलबंद करताना सीलवर स्वाक्षरी करण्याची संधी दिली होती याबाबतची नोंद ठेवलेली पाकिटे

क) वरीलप्रमाणे ज्या व्यक्तिंनी काढता येणा-या मेमरीच्या सीलवर तसेच निवडणूक कागदपत्रे ठेवलेल्या पाकिटांवर स्वाक्ष-या केल्या त्यांची यादी, तसेच ज्या व्यक्तींनी स्वाक्ष-या करण्यास नकार दिला त्यांचीही यादी.

२) वरीलप्रमाणे कार्यवृत्त तयार केल्यानंतर त्यावर निवडणूक निर्णय अधिका-याने स्वाक्षरी करावी तसेच उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे प्रतिनिधी यापैकी जे स्वाक्ष-या करण्यास इच्छुक असतील त्यांच्याही स्वाक्ष-या घ्याव्यात. सदर कार्यवृत्त एका पाकिटात घालून ते सीलबंद करावे व अन्य निवडणूक कागदपत्रांच्या सोबत ठेवावे.

२९) मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे जिल्हाधिकारी /राज्य निवडणूक आयोगाने प्राधिकृत केलेला अधिकारी यांचेकडे सुपूर्द करणे :- निवडणुकीचा निकाल जाहीर झाल्यानंतर शक्यतोवर त्याच दिवशी अथवा उशिरात उशिरा दुस-या दिवशी दुपारपर्यत मतदान यंत्रे आणि निवडणूक कागदपत्रे ठेवलेल्या लोखंडी पेट्या जिल्हाधिकारी अथवा राज्य निवडणूक आयोगाने प्राधिकृत केलेले अधिकारी यांचेकडे सुपूर्द करणे आवश्यक असून त्यांनी या पेट्या जिल्हा कोषागार अथवा उप कोषागारात अथवा राज्य निवडणूक आयोग निदेश देईल त्यानुसार ठेवण्याची व्यवस्था करावी.

जोडपत्र एक

टपाली मतपत्रिका

.... नगर परिषद /नगर पंचायत **सार्वत्रिक/ पोट निवडणूक, प्रभाग क्र....... / जागा क्र.......** **टपाली मतपत्रिका** **मतदार यादीचा भाग क्र..............** **मतदाराचा अनुक्रमांक ....**
......................नगर परिषद /नगरपंचायत **सार्वत्रिक/ पोट निवडणूक, प्रभाग क्र. ....../जागा क्र. ......** **टपाली मतपत्रिका**
आवळे श्रीरंग **(भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस)**
बोरसे चंद्रकांत **(भारतीय जनता पक्ष)**
चांदेकर मनिषा **(भारतीय मार्क्सवादी पार्टी)**

टपाली मतपत्रिकेवर तसेच स्थळप्रतीवर अनुक्रमांक ज्याप्रमाणे सोयीचे असेल त्याप्रमाणे पुढील अथवा मागील बाजूस डाव्या बाजूला छापण्यात यावा.

जोडपत्र दोन

(मतपत्रिकेचा नमुना)
(नगरपरिषद / नगरपंचायत)

No. ----- नगरपरीषद / नगरपंचायत सार्वत्रिक / पोट निवडणूक सन-------------
प्रभाग क्र.----------- जागा क्र.---------------- (आरक्षण*)

१. आसरे विलास अनंत चिन्ह

२. भाकरे चंद्रकांत चिन्ह

३. दांडेकर संजय प्रमोद चिन्ह

* येथे आरक्षण उदा. अनुसूचित जाती / अनुसूचित जाती (स्त्री) / अनुसूचित जमाती / अनुसूचित जमाती (स्त्री) / नागरीकांचा मागासवर्ग प्रवर्ग / नागरीकांचा मागासवर्ग प्रवर्ग (स्त्री) / सर्वसाधारण स्त्रीयांसाठी / सर्वसाधारण नमूद करावे.

जोडपत्र-३

मतमोजणीची अंतिम स्थिती दर्शविणारे प्रपत्र

................................नगर परिषद/ नगरपंचायत, सार्वत्रिक /पोट निवडणूक सन.... ....
प्रभाग ....जागा क्र.............मतदानाचा दिनांक ....
तालुका...............जिल्हा....................

अ.क्र	मतदान केंद्राचा क्रमांक	उमेदवारांना मिळालेली मते				एकूण वैध मते	अवैध मते	एकूण मतांची संख्या	प्रदत्त मतांची संख्या
		अ	ब	क	ड				
१.									
२.									
३.									
४.									
इत्यादी									
सर्व मतदान केंद्रांवर नोंदविलेली एकूण मते									
टपाली मतपत्रिकांद्वारे नोंदविलेली मते									
एकूण मते									

दिनांक:-
ठिकाण :- **निवडणूक निर्णय अधिकारी**

जोडपत्र-४

निवडणूक निकाल

.... नगर परिषद/ नगर पंचायत, सार्वत्रिक /पोट निवडणूक सन.... ....
प्रभाग क्र..............जागा क्र................तालुका...............जिल्हा..................

अ.क्र.	उमेदवाराचे नांव	मिळालेली वैध मते	पक्ष/आघाडी/फ्रंट/अपक्ष
१			
२			
३			
४			
इत्यादी			

एकूण वैध मते..................
एकूण अवैध मते...............
एकूण प्रदत्त मते................

....वरील उमेदवारांपैकी खालील व्यक्ती वैधरित्या निवडून आल्याचे मी जाहीर करतो.

श्री..
पक्ष/आघाडी/फ्रंट/अपक्ष.......................
संपूर्ण पत्ता.......................................

ठिकाण:-
दिनांक:-

निवडणूक निर्णय अधिका-याची स्वाक्षरी

जोडपत्र-पाच

जिथे इलेक्ट्रोनिक मतदान यंत्राचा वापर करण्यात येतो तेथे मतदान केंद्रासाठी मतदान साहित्याची यादी

१.	नियंत्रण युनिट	१
२.	मतदान युनिट (युनिटे)	१ (उमेदवारांचे संख्येवर अवलंबून)
३.	मतदारांची नोंदवही (नमुना व्हीएम-१)	१
४.	मतदार स्लीप	मतदारांच्या संख्येवर अवलंबून
५.	मतदार यादीच्या कार्यप्रती	३
६.	मतपत्रिका (प्रदत्त मतांसाठी)	२०
७.	पक्की शाई	प्रत्येकी ५ सी.सी.चे दोन मार्कर पेन
८.	नियंत्रण युनिटसाठी खूण चिठ्ठी (ॲड्रेस टॅग)	५
९.	मतदान युनिटसाठी खूण चिठ्ठी (ॲड्रेस टॅग)	४
१०.	स्पेशल टॅग	३
११.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रासाठी गुलाबी कागदी मोहोर	३
१२.	पट्टी सील (स्ट्रीप सील)	३
१३.	बाणफुली चिन्ह असलेला रबरी शिक्का	१
१४.	शाई असलेले पॅड (जांभळे)	१
१५.	मतदान केंद्राध्यक्षांसाठी धातूची मोहोर	१
१६.	आगपेटी	१
१७.	मतदान केंद्राध्यक्षांची दैनंदिनी	१
१८.	विभोदक चिन्ह असलेला रबरी शिक्का	१
१९.	**नमूने-**	
	१) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची यादी	१
	२) आक्षेपित मतांची यादी	२
	३) अंध व अपंग मतदारांची यादी (नमुना व्हीएम-५)	२
	४) प्रदत्त मतांची यादी (नमुना व्हीएम-२)	२
	५) नोंद झालेल्या मताचा हिशेब (नमुना व्हीएम-३-भाग १)	१० (किंवा उमेदवारांची संख्या अधिक ३)
	६) आक्षेपित मतांची फी जमा करण्यासाठी पावती	१ पुस्तक
	७) पोलिस ठाणे अंमलदाराला पत्र	४
	८) मतदान केंद्राध्यक्षाद्वारे करण्यात येणारी घोषणापत्रे मतदान सुरु होण्यापूर्वी , मतदान संपल्यावर दुसरे मतदान यंत्र वापरतांना, यंत्र सील करताना	२
	९) मतदाराचे त्याच्या वयाबाबतचे घोषणापत्र	२
	१०) ज्यांनी घोषणापत्र दिल्यानंतर / घोषणापत्र देण्यास नकार दिल्यानंतर मतदान केले आहे अशा मतदारांची यादी.	२
	११) अंध व विकलांग मतदाराच्या सहका-याचे घोषणापत्र	४
	१२) मतदान प्रतिनिधींसाठी पासेस	१०
२०.	**लिफाफे-**	
	१) लहान लिफाफ्यांकरीता (सांविधिक लिफाफे) (एस.ई.८)	१
	२) मतदार यादीच्या चिन्हांकित प्रतीसाठी (एसई -८)	१
	३) मतदार यादीच्या इतर प्रतीसाठी (एस.ई.८)	१
	४) प्रदत्त मतदानपत्रिका व प्रदत्त मतदाराच्या यादीसाठी	१

५) मतदान सुरु होण्यापूर्वी व मतदान संपल्यावर मतदान केंद्राध्यक्षाद्वारे करण्यात येणा-या घोषणापत्राकरीता (एस.ई.७)	१
६) नोंद केलेल्या मतांच्या हिशोबासाठी (नमुना व्हीएम-३) (एसई ५)	२
७) आक्षेपित मतांच्या यादीसाठी (एस.ई.५)	१
८) न वापरलेल्या व खराब झालेल्या कागदी मोहोरांसाठी (एस.ई.५)	१
९) मतदान प्रतिनिधींच्या नेमणूक पत्रासाठी (एस.ई.६)	१
१०) अंध व विकलांग मतदारांच्या यादीसाठी (एस.ई.५)	१
११) मतदान केंद्राध्यक्षाच्या दैनंदिनीच्या अहवालाकरीता (एस.ई.६)	१
१२) निवडणूक कार्य प्रमाणपत्राकरीता (एस.ई.५)	१
१३) पावती पुस्तके व समपहरण केलेल्या रकमेसाठी (एस.ई.६)	१
१४) सोबतच्या घोषणापत्रासाठी (एस.ई.५)	१
१५) लहान लिफाफे (इतर) (एस.ई.७)	१
१६) मतदारांची सही असलेल्या मतदारांच्या नोंदवही-करीता (नमूना व्हीएम-१) (एस.ई.८	१
१७) इतर संबंधित कागदपत्रांसाठी (एस.ई.५)	१
१८) लहान लिफाफे (एस.ई.८)	१
१९) केंद्राध्यक्षाच्या दैनंदीनीकरीता लिफाफा (एस.ई.६)	१
२०) कोरे लिफाफे (एसई.७)-२, (एस.ई.८)-३	५
२१) न वापरलेल्या मतपत्रिकांसाठी (एसई.७)	१
२२) निवडणूक निर्णय अधिका-याने, मोहोरबंद असलेल्या लिफाफ्यामध्ये अन्य कोणतेही पेपर ठेवण्याचे ठरविले आहे, त्यासाठी	१
२३) न वापरलेल्या व खराब झालेल्या विशेष टॅगसाठी लिफाफा (एसई७)	१
२४) न वापरलेल्या / खराब पट्टीसीलसाठी (स्ट्रीप सील) लिफाफा (एस.ई.७)	१
२५) मतदार स्लीप्स ठेवण्याकरीता (एस.ई.७)	१

(जेथे जेथे लहान आकाराचे लिफाफे आहे तेथे तेथे वेष्टन पेपरचा वापर करावा आणि जेथे जेथे संबंधित मुद्रित लिफाफे उपलब्ध नसतील तेथे तेथे को-या लिफाफ्याचा वापर करता येउ शकेल आणि त्यावर वापरण्याचा हेतू लाल शाईने दर्शवता येईल.)

२१. सूचना फलक - (अ) मतदान केंद्राध्यक्ष (ब) मतदान अधिकारी (क) प्रवेश (ड) बाहेर (इ)मतदान प्रतिनिधी (फ) संकीर्ण सूचना विनिर्दिष्ट करणारे

२२. लेखनसामग्री- १) साधी पेन्सिल-१ २) बॉलपेन ३ निळे+१ लाल ३) कोरेकागद ८ मोठे तुकडे (शिट्स), ४) टाचण्या (पीन्स्) २५ नग, ५) लाख-६ कांड्या ६) मतदान कक्षासाठी साहित्य-२+२=४ ७) डिंक (गम पेस्ट) १ बाटली, ८) ब्लेड-१, ९) मेणबत्त्या-४, १०) धातूची पट्टी-१, ११) जाड दोरा **(Thin Teine Thread)-**२० मीटर, १२) कार्बन पेपर-३ १३) तेल इत्यादी पुसण्यासाठी कापड किंवा चिंधी-३, १४) पॅकेजिंग कागद-२ शीट, १५ पक्क्या शाईची बाटली ठेवण्यासाठी कप-१, १६) ड्रॉईग पिन-२४ नग, १७) पडताळणी सूची २, १८) रबर बॅन्ड्स-२०, १९) सेलो टेप-१.

मतदान केंद्राध्यक्षाने क्षेत्रीय अधिका-याकडे स्वतंत्रपणे परत करावयाच्या साहित्याच्या याद्या, असा क्षेत्रीय अधिकारी ते साहित्य मुख्य निर्वाचन अधिकारी / निवडणूक अधिकारी यांच्या कार्यालयातील भांडारात जमा करील.

१) बाणफुली चिन्ह रबर स्टॅम्प
२) मतदान केंद्राध्यक्षाची धातूची मोहोर
३) पुढील लेखनसामग्री अंतर्भूत असलेली पिशवी

(एक) शाईचे पॅड (दोन) मतदान कक्षातील साहित्य (तीन) धातूची पट्टी (चार) पक्की शाई ठेवण्यासाठी असलेला प्लॅस्टिकचा बॉक्स (पाच) न वापरलेल्या इतर सर्व वस्तू

जोडपत्र-सहा

मतदान केंद्राध्यक्षाने करावयाचे प्रतिज्ञापन

मतदानास प्रारंभ होण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्षाने करावयाचे घोषणापत्र

..................नगरपरिषद/नगरपंचायत, प्रभाग क्र.________ जागा क्रमांक ....

मतदान केंद्र क्रमांक........ मतदानाची तारीख............

मी, याद्वारे असे घोषित करतो की-

१. मी मतदान प्रतिनिधी आणि तेथे उपस्थित असलेल्या इतर व्यक्ती यांच्यासमोर असे प्रात्यक्षिक करुन दाखविले आहे की,-

(अ) अभिरुप मतदान घेऊन, मतदान यंत्र हे व्यवस्थित काम करण्याच्या स्थितीत आहे आणि त्यात या आधीच कोणतीही नोंदविलेली मते नाहीत.

(ब) मतदानाच्या वेळी वापरण्यात येणा-या मतदार यादीच्या चिन्हांकीत प्रतीवर टपाल मतपत्रिका आणि निवडणूक कामावर असल्याचे प्रमाणपत्र देताना केलेल्या खुणांव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही खुणा नाहीत.

(क) मतदानाच्या वेळी वापरण्यात येणा-या मतदार नोंदवहीमध्ये (नमुना व्हीएम-१) कोणत्याही मतदाराच्या संबंधात कोणतीही नोंद नाही.

२. मी, मतदान यंत्रातला नियंत्रण युनिटाचा निकाल विभाग सुरक्षित करण्यासाठी लावलेल्या कागदी मोहोरांवर स्वतःची स्वाक्षरी केली आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या मतदान प्रतिनिधींच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

३. मी, विशेष खूणचिठ्ठीवर नियंत्रण विभागाचा (युनिट) अनुक्रमांक लिहिला आहे, आणि मी विशेष खूण चिठ्ठीच्या मागील बाजूवर माझी स्वाक्षरी केली आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या उमेदवारांच्या/मतदान प्रतिनिधीच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

४. मी, पट्टी मोहोरवर माझी स्वाक्षरी केली आहे आणि तसेच तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या उमेदवारांच्या/मतदान प्रतिनिधींच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

५. मी, विशेष खूण चिठ्ठीचा पूर्ण मुद्रित अनुक्रमांक वाचला आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या उमेदवारांना मतदान प्रतिनिधींना सदर अनुक्रमांक लिहून घेण्यास सांगितले आहे.

मतदान प्रतिनिधींची स्वाक्षरी:

स्वाक्षरी...................... (मतदान केंद्राध्यक्ष)

(१).................या उमेदवाराचा (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

मतदान संपल्यावर उपस्थित असलेल्या खालील मतदान प्रतिनिधींनी नमुना व्हीएम-३ च्या भाग-१ ची प्रमाणित प्रत घेण्यास आणि त्याची पावती देण्यास नकार दिला म्हणून त्यांना त्या फॉर्मची प्रमाणित प्रत दिली नाहीः-

(१).................या उमेदवाराचा (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

दिनांक **स्वाक्षरी...................... (मतदान केंद्राध्यक्ष)**

जोडपत्र-सहा-अ

मागाहून दुसरे मतदान यंत्राचा वापर करताना मतदान केंद्राध्यक्षाने करावयाचे प्रतिज्ञापन

.................नगरपरिषद/नगरपंचायत, प्रभाग क्र. _______ जागा क्रमांक ....

मतदान केंद्र क्रमांक.........   मतदानाची तारीख............

मी, याद्वारे असे घोषित करतो की-

मी मतदान प्रतिनिधी आणि तेथे उपस्थित असलेल्या इतर व्यक्ती यांच्यासमोर असे प्रात्यक्षिक करुन दाखविले आहे की,-

१. अभिरुप मतदान घेऊन, मतदान यंत्र हे व्यवस्थित काम करण्याच्या स्थितीत आहे आणि त्यात या आधीच कोणतीही नोंदविलेली मते नाहीत.

२. मी, मतदान यंत्रातला नियंत्रण युनिटाचा निकाल विभाग सुरक्षित करण्यासाठी लावलेल्या कागदी मोहोरांवर स्वतःची स्वाक्षरी केली आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या मतदान प्रतिनिधींच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

३. मी, विशेष खूणचिठ्ठीवर नियंत्रण विभागाचा (युनिट) अनुक्रमांक लिहिला आहे, आणि मी विशेष खूण चिठ्ठीच्या मागील बाजूवर माझी स्वाक्षरी केली आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या उमेदवारांच्या/मतदान प्रतिनिधीच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

४. मी, पट्टी मोहोरवर माझी स्वाक्षरी केली आहे आणि तसेच तेथे उपस्थित असलेल्या व स्वाक्षरी करण्याची इच्छा असलेल्या उमेदवारांच्या/मतदान प्रतिनिधींच्या त्यावर स्वाक्ष-या घेतल्या आहेत.

५. मी, विशेष खूण चिठ्ठीचा पूर्ण मुद्रित अनुक्रमांक वाचला आहे आणि तेथे उपस्थित असलेल्या उमेदवारांना मतदान प्रतिनिधींना सदर अनुक्रमांक लिहून घेण्यास सांगितले आहे.

मतदान प्रतिनिधींची स्वाक्षरीः

स्वाक्षरी...................... (मतदान केंद्राध्यक्ष)

(१).................या उमेदवाराचा   (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा   (४).................या उमेदवाराचा

मतदान संपल्यावर उपस्थित असलेल्या खालील मतदान प्रतिनिधींनी नमुना व्हीएम-३ च्या भाग-१ ची प्रमाणित प्रत घेण्यास आणि त्याची पावती देण्यास नकार दिला म्हणून त्यांना त्या फॉर्मची प्रमाणित प्रत दिली नाहीः-

(१).................या उमेदवाराचा   (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा   (४).................या उमेदवाराचा

दिनांक   **स्वाक्षरी...................... (मतदान केंद्राध्यक्ष)**

जोडपत्र-सात

मतदान समाप्तीची प्रतिज्ञापन

................नगरपरिषद/नगरपंचायत सार्वत्रिक/पोटनिवडणूक सन ....

प्रभाग क्र. .... जागा क्रमांक .... मतदान केंद्र क्र. ....

मी, मतदान संपल्यावर मतदान केंद्रावर जे मतदान प्रतिनिधी हजर होते आणि ज्यांनी खाली स्वाक्ष-या केलेल्या आहेत त्यांना इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतच्या आदेशाच्या नियम २१ नुसार व्हीएम-३ भाग-एक मध्ये नोंदविलेल्या मतांचा हिशोब यामधील प्रत्येक नोंदीची प्रमाणित प्रत दिलेली आहे.

तारीख............ स्वाक्षरी................मतदान केंद्राध्यक्ष

वेळ...........

नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब (व्हीएम-३ भाग-एक) यामधील नोंदीची प्रमाणित प्रत मिळाली.

(१).................या उमेदवाराचा (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

(५).................या उमेदवाराचा (६).................या उमेदवाराचा

(७).................या उमेदवाराचा (८).................या उमेदवाराचा

(९).................या उमेदवाराचा

मतदान संपल्यावर उपस्थित असलेल्या खालील मतदान प्रतिनिधींनी नमुना व्हीएम-३ च्या भाग-१ ची प्रमाणित प्रत घेण्यास आणि त्याची पावती देण्यास नकार दिला म्हणून त्यांना त्या नमुन्याची प्रमाणित प्रत दिली नाही:-

(१).................या उमेदवाराचा (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

(५).................या उमेदवाराचा (६).................या उमेदवाराचा

(७).................या उमेदवाराचा (८).................या उमेदवाराचा

(९).................या उमेदवाराचा

दिनांक **स्वाक्षरी...................... (मतदान केंद्राध्यक्ष)**

जोडपत्र-आठ

मतदान यंत्र मोहोरबंद केल्यानंतर करावयाचे प्रतिज्ञापन

.... नगरपरिषद /नगर पंचायत सार्वत्रिक/पोटनिवडणूक सन ....

प्रभाग क्र. .... जागा क्रमांक .... मतदान केंद्र क्र. ....

मी, मतदान यंत्राचे नियंत्रण युनिट व मतदान युनिट यांच्या वहन पेटयांवर माझी मोहोर लावली आहे व मतदान संपल्यावर मतदान केंद्रावर जे मतदान प्रतिनिधी हजर होते त्यांना त्यांची मोहोर लावण्यास परवानगी दिली.

तारीख............ स्वाक्षरी...........

वेळ........... मतदान केंद्राध्यक्ष

खालील मतदान प्रतिनिधींनी त्यांची मोहोर लावली:-

मतदान प्रतिनिधींची स्वाक्षरी

(१).................या उमेदवाराचा (२).................या उमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

(५).................या उमेदवाराचा (६).................या उमेदवाराचा

खालील मतदान प्रतिनिधींनी त्यांची मोहोर लावण्यास नकार दिला अथवा त्यांची मोहोर लावण्याची इच्छा नव्हती:-

(१).................या उमेदवाराचा (२).................याउमेदवाराचा

(३).................या उमेदवाराचा (४).................या उमेदवाराचा

दिनांक स्वाक्षरी......................

मतदान केंद्राध्यक्ष

जोडपत्र-९
मतदान यंत्राबाबतच्या नोंदी ठेवण्याचे रजिस्टर

……………………नगरपरिषद / नगर पंचायत सार्वत्रिक / पोट निवडणूक सन ……………

निवडणूक निर्णय अधिका-याचे नाव :-…………………………………………………………

मतदान केंद्र क्र.	कंट्रोल युनिट क्र.	काढता येणारी मेमरी क्र.	बॅटरी क्र.	बॅलट युनिट क्र.	पेपरसील		स्पेशल टॅग		स्ट्रीपसील		बॅलेट युनिटवरील बॅलेट पेपर		टेंडर बॅलेट पेपर		शेरा
					नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	
एकूण (अ)															
राखीव मतदान यंत्रे / साहित्य तपशील	कंट्रोल युनिट क्र.	काढता येणारी मेमरी क्र.	बॅटरी क्र.	बॅलट युनिट क्र.	पेपरसील		स्पेशल टॅग		स्ट्रीपसील		बॅलेट युनिटवरील बॅलेट पेपर		टेंडर बॅलेट पेपर		शेरा
					नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	
एकूण (ब)															
एकूण (अ+ब)															

जोडपत्र-१०
मतदान यंत्राबाबत नोंदीचा गोषवारा

........................नगरपरिषद / नगर पंचायत सार्वत्रिक / पोट निवडणूक सन																
निवडणूक निर्णय अधिका-याचे नाव	प्रभाग व एकूण मतदान केंद्र	एकूण कंट्रोल युनिट (राखीव धरुन)	एकूण काढता येणारी मेमरी (राखीव धरुन)	एकूण बॅटरी (राखीव धरुन)	एकूण बॅलट युनिट (राखीव धरुन)	एकूण पेपरसील (राखीव धरुन)		एकूण स्पेशल टॅग (राखीव धरुन)		एकूण स्ट्रीपसील (राखीव धरुन)		बॅलेट युनिटवरील बॅलेट पेपर		टेंडर बॅलेट पेपर		शेरा
						नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	नग	क्र.	
एकूण																

जोडपत्र - अकरा

स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये मतदान करताना भारत निवडणूक आयोगाकडील मतदार ओळखपत्र अथवा अन्य पुरावा सादर करण्याबाबत...

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

क्रमांक-रानिआ/मनपा/२००९/प्र.क्र. १६/का-५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ८ नोव्हेंबर, **२०११.**

आदेश

राज्य निवडणूक आयोगाने आदेश क्र.रानिआ/मनपा/2009/प्र.क्र.16/का-05 दि19 डिसेंबर, नोव्हेंबर,2011 अन्वये स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणूकीमध्ये मतदारांची ओळख पटविण्यासाठी भारत निवडणूक आयोगाने दिलेल्या मतदार ओळखपत्राव्यतिरिक्त अन्य १७ कागदपत्रे सादर करण्यास परवानगी दिली होती. हे आदेश रद्द करून त्यामध्ये आता सुधारणा करणे गरजेचे झाले असल्यामुळे पुढीलप्रमाणे आदेश देण्यात येत आहेत :-

मतदान केंद्राध्यक्षाने मतदारास आपली ओळख पटविण्याकरिता प्रथम फोटो असलेले निवडणूक ओळखपत्र सादर करण्यास सांगावे. असे ओळखपत्र सदर मतदाराकडे उपलब्ध नसल्यास किंवा त्यावरून त्या मतदाराची ओळख पटत नसल्यास खालील पुराव्यांपैकी कोणताही पुरावा सादर करण्याची सूचना मतदान केंद्राध्यक्ष मतदारास करेल व त्यानुसार मतदाराची ओळख पटल्यानंतर मतदारास मतदान करू देईल.

१) पासपोर्ट
२) वाहन चालविण्याचा परवाना
३) आयकर विभागाकडील पॅन ओळखपत्र
४) केंद्रशासन / राज्य शासन / सार्वजनिक उपक्रम / स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनी आपल्या कर्मचाऱ्यांना फोटोसहित दिलेली ओळखपत्रे
५) राष्ट्रीयकृत बँका अथवा पोस्ट ऑफिस यामधील खातेदाराचे फोटो असणारे पासबुक
६) स्वातंत्र्य सैनिकाचे फोटो असलेले ओळखपत्र
७) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत सक्षम प्राधिका-याने अनुसूचित जाती/ अनुसूचित जमाती/इतर मागासवर्ग /विमुक्त जाती /भटक्या जमाती/विशेष मागासवर्ग प्रवर्ग इत्यादींना फोटोसहित दिलेले प्रमाणपत्र
८) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत सक्षम प्राधिका-याने दिलेला फोटोसहित अपंगत्वाचा दाखला
९) मालमत्तेबाबतची कागदपत्रे तसेच नोंदणी खत इत्यादी (फोटोसहित)
१०) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत फोटोसहित देण्यात आलेला शस्त्रास्त्राचा परवाना

११) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत दिलेले राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेखालील, फोटो असलेले ओळखपत्र

१२) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत दिलेले निवृत्त कर्मचा-यांचे फोटो असलेले पासबुक

१३) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत दिलेले निवृत्त कर्मचाऱ्यांच्या विधवा / अवलंबित व्यक्ती यांचे, फोटो असलेले प्रमाणपत्र

१४) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत दिलेले वयस्कर निवृत्ती वेतनधारक अथवा त्यांच्या विधवा यांचे, फोटो असलेले प्रमाणपत्र

१५) केंद्र शासनाच्या श्रम मंत्रालयाने दिलेले आरोग्य विमा योजनेचे फोटोसहित कार्ड

१६) राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक कार्यक्रम जाहीर केल्याच्या आधीच्या तारखेपर्यंत दिलेली शिधापत्रिका (कुटुंबातील सर्व मतदारांनी मतदान करण्यासाठी एकत्र येणे आवश्यक असेल. तसेच जर शिधापत्रिकेवर एकाच व्यक्तीचे नांव असल्यास त्याने स्वत:च्या वास्तव्याचा अन्य पुरावा जसे वीज वापराचे देयक, दुरध्वनी वापराचे देयक, प्रॉपर्टी कार्ड किंवा घरपट्टी भरल्याची पावती सोबत आणणे बंधनकारक राहील.)

१७)) आधार ओळखपत्र

उमेदवाराच्या मतदान प्रतिनिधींनी मतदाराच्या ओळखीबाबत आक्षेप घेतल्यास किंवा मतदाराने सादर केलेल्या ओळखीच्या पुराव्याबाबत कोणत्याही प्रकारची शंका असल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष त्याबाबत संपूर्ण शहानिशा करेल व आवश्यकता वाटल्यास इतर ओळखीच्या पुराव्यांची मागणी करून मतदाराच्या ओळखीची संपूर्णत: खात्री पटल्यानंतरच त्यांना मतदान करू देईल. जर एखादा मतदार असा ओळखीबाबतचा समाधानकारक पुरावा/कागदपत्रे सादर करू न शकल्यास त्यास मतदान करू देऊ नये. कोणत्याही परिस्थितीत तोता मतदाराकडून मतदान होणार नाही याची संपूर्ण जबाबदारी संबंधित मतदान केंद्राध्यक्षांची असेल.

राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

सही/-
(ध.मा.कानेड)
अवर सचिव
राज्य निवडणूक आयोग

प्रति,
सर्व विभागीय आयुक्त
सर्व महानगरपालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी (मुंबई व मुंबई उपनगर वगळून)
सर्व नगर परिषदा / नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
सर्व तहसिलदार
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व कार्यासने

६१

स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये मतदान करताना मतदार यादीतील फोटो अथवा अन्य तपशील चुकीचा असल्यास करावयाची कार्यवाही...

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-रानिआ/मनपा-२०११/प्र.क्र.१६/का-५.
नवीन प्रशासकीय भवन, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ६ फेब्रुवारी, २०१२.

आ दे श

स्थानिक स्वराज्य संस्थांची मतदार यादी विधानसभेच्या मतदार यादीवरून तयार करण्यात येते. राज्य निवडणूक आयोगाच्या असे निदर्शनास आले आहे की विधानसभेच्या मतदार यादीमध्ये काही मतदारांच्या नावासमोर त्यांचे फोटो चुकीचे छापलेले आहेत अथवा अन्य तपशिलातही चुका आहेत. राज्य निवडणूक आयोगास सदर यादीवरून स्थानिक स्वराज्य संस्थांची मतदार यादी बनविताना त्यात सुधारणा करण्याचे अधिकार नाहीत.

यासंदर्भात राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र असे आदेश देत आहे की राज्य निवडणूक आयोगाने आदेश क्रमांक-रानिआ/मनपा-२००९/प्र.क्र.१६/का-५, दिनांक- ८ नोव्हेंबर, २०११ अन्वये स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकीमध्ये मतदारांची ओळख पटविण्यासाठी भारत निवडणूक आयोगाने दिलेल्या मतदार ओळखपत्राव्यतिरिक्त अन्य १७ कागदपत्रे सादर करण्यास परवानगी दिली असून या पुराव्यांच्या आधारे ज्या मतदाराची ओळख पटत असल्याबाबत मतदान केंद्राध्यक्षांची खात्री झाल्यानंतर त्या मतदारास त्याचा मतदार यादीमध्ये फोटो अथवा अन्य तपशील चुकीचा नमूद करण्यात आला असला तरी मतदानाची परवानगी देण्यात यावी.

राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

(सही)
(डॉ. अ. द. कोल्हे)
उप सचिव,
राज्य निवडणूक आयोग

प्रति,
सर्व विभागीय आयुक्त,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी (मुंबई शहर व मुंबई उपनगर वगळून)
सर्व नगर परिषदा / नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
सर्व तहसिलदार
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व कार्यासने

जोडपत्र-१२

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- १३ एप्रिल, २००४.

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेश, २००४

नगरपरिषदा आणि नगर पंचायती यांच्या निवडणुकांमध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचा वापर करुन मतदान करण्यासंदर्भातील सविस्तर कार्यपध्दती ठरवून देण्याबाबतचे आदेश.

भारताचे संविधान

क्रमांक-एसईसी/जीईएन-२००४/प्र.क्र.२/का-६,-ज्याअर्थी, भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ के आणि २४३ झेडए मधील तरतुदीनुसार पंचायती व नगरपालिका यांच्या सर्व निवडणुकांचे पर्यवेक्षण, संचालन आणि नियंत्रण राज्य निवडणूक आयोगावर सोपविण्यात आलेले आहे ;

आणि ज्याअर्थी, महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, १९६५ (१९६५ चा कलम ४०) च्या कलम १३ मधील तरतुदींनुसार निवडणुकीमध्ये मतदान मतपत्रिकेद्वारे किंवा इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे करता येईल,तसेच प्रतिनिधीद्वारे मत देता येणार नाही;

आणि ज्याअर्थी, इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याची तरतूद नगरपरिषद अधिनियमाद्वारे करण्यात आलेली आहे, तथापि त्यासंदर्भातील सविस्तर कार्यपध्दती ठरवून देण्याबाबत नियम अद्याप तयार करण्यात आलेले नाहीत आणि अशी सविस्तर कार्यपध्दती ठरवून देणारे नियम तयार करणे अत्यावश्यक झाले आहे;

त्याअर्थी, भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ झेडए अन्वये तसेच महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, १९६५ मधील कलम १० अ (४) अन्वये तसेच यासंदर्भात प्राप्त झालेल्या सर्व अधिकारांचा वापर करुन राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र खालीलप्रमाणे आदेश देत आहे :-

१. **संक्षिप्त नाव, व्याप्ती आणि प्रारंभ.-** (१) या आदेशास "नगरपरिषदा, नगर पंचायती यांच्या निवडणुकांमध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रांचा वापर करण्याबाबतची सविस्तर कार्यपध्दती ठरवून देणारे आदेश" असे नाव राहील.

(२) या आदेशाची व्याप्ती महाराष्ट्र राज्यभर राहील आणि सदर आदेश सर्व नगरपरिषदा, नगर पंचायती यांच्या निवडणुकांसाठी लागू राहतील.

(३) सदर आदेश शासकीय राजपत्रात छापल्याच्या तारखेपासून अंमलात येतील.

२. **व्याख्या आणि अर्थाविष्कार :-** या आदेशात संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर.-

(१) "इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र" म्हणजे नगरपरिषदा, नगर पंचायती यांच्या निवडणुकांमध्ये मतदान करण्यासाठी मतपेटी व मतपत्रिका याऐवजी मत नोंदविण्यासाठी वापरले जाईल असे कोणतेही मशिन किंवा यंत्र जे इलेक्ट्रॉनिक अथवा अन्य पध्दतीने चालविले जाईल.

(२) "राज्य निवडणूक आयोग" म्हणजे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २४३ के अन्वये गठीत झालेला आयोग.

(३) "मतदार संघ" म्हणजे नगरपरिषद अथवा नगर पंचायत निवडणुकीतील प्रभाग व त्याअंतर्गत जागा क्रमांक.

(४) "निवडणूक" म्हणजे हे आदेश लागू असलेली निवडणूक अथवा पोटनिवडणूक.

(५) "अधिनियम" म्हणजे महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, १९६५.

(६) "टपाली मतपत्रिका आदेश-२००१" म्हणजे राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र यांचेकडील दिनांक १६/०१/२००१ चे आदेश.

३. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची रचना :- प्रत्येक इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रास एक कंट्रोल युनिट आणि एक किंवा अनेक बॅलटिंग युनिट असतील ज्याची रचना राज्य निवडणूक आयोगाने मान्यता दिल्याप्रमाणे असेल.

४. निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी मतदान यंत्राची तयारी करणे :- (१) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या प्रत्येक बॅलटिंग युनिटमध्ये राज्य निवडणूक आयोग विहित करील तो तपशील अशा भाषांमध्ये तपशील असेल.

(२) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांच्या यादीमध्ये ज्या क्रमाने उमेदवारांची नावे नमूद करण्यात येतील त्याच क्रमाने सदर नांवे बॅलटिंग युनिटवर नमूद करण्यात येतील.

(३) जेव्हा दोन किंवा अधिक उमेदवारांची नावे समान असतील तेव्हा त्यामधील फरक स्पष्ट करण्यासाठी सदर उमेदवारांचा व्यवसाय अथवा पत्ता किंवा अन्य एखादी बाब त्यांच्या नावासमोर नमूद केली जाईल.

(१) खालील तरतुदींच्या अधीन राहून निवडणूक निर्णय अधिकारी-

(अ) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची नावे व चिन्हे नमूद केलेली खूणचिठ्ठी (मतपत्रिका) बॅलटिंग युनिटमध्ये योग्य जागी घट्ट बसवील आणि स्वतःची सही करुन सीलबंद करील. त्याशिवाय, उपस्थित असलेले उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी जे सीलवर सही करु इच्छितात त्यांच्या स्वाक्ष-या घेईल.

(ब) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या कंट्रोल युनिटमध्ये सेट करील आणि अशी संख्या निश्चित करावयाचा मशिनचा विभाग बंद करुन तो सीलबंद करील व त्यावर स्वतःची स्वाक्षरी करील. त्याशिवाय, उपस्थित असलेले उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी जे सीलवर सही करु इच्छितात त्यांच्या स्वाक्ष-या घेईल.

५. मतदान केंद्रातील व्यवस्थाः- (१) प्रत्येक मतदान केंद्राबाहेर खालील गोष्टी ठळकपणे दिसतील अशारितीने लावण्यात येतील-

(अ) संबंधित मतदान केंद्रांवर जे मतदार मतदान करण्यास पात्र आहेत त्या मतदान केंद्राच्या अंतर्गत येणारे क्षेत्र तसेच संबंधित क्षेत्रामध्ये एकापेक्षा जास्त मतदान केंद्रे असतील तर त्या मतदान केंद्रांवर जे मतदार मतदान करण्यास पात्र आहेत त्या क्षेत्राचा तपशील दर्शविणारी सूचना.

(ब) निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची यादी.

(२) प्रत्येक मतदान केंद्रात एक किंवा अधिक मतदान कक्ष ठेवण्यात येतील जेणेकरुन, मतदार आपली मते कोणीही अन्य व्यक्ती पाहणार नाही, अशारितीने नोंदवू शकतील.

(३) निवडणूक निर्णय अधिकारी प्रत्येक मतदान केंद्रावर मतदान यंत्र आणि मतदार यादीच्या संबंधित भागाची प्रत आणि मतदानासाठी आवश्यक ते अन्य निवडणूक साहित्य पुरवील.

(४) वरील उप परिच्छेद क्रमांक (३) ला बाधा येणार नाही, अशारितीने निवडणूक निर्णय अधिकारी राज्य निवडणूक आयोगाच्या पूर्वसंमतीने एकाच इमारतीत असलेल्या दोन किंवा अधिक मतदान केंद्रांसाठी एक मतदान यंत्र पुरवू शकेल.

६. मतदान केंद्रात प्रवेशः- महाराष्ट्र नगरपरिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, १९६६ (यापुढे ज्यांचा उल्लेख मुख्य नियम असा करण्यात आला आहे) मधील **नियम ३०** मधील तरतुदीनुसार मतदान केंद्राध्यक्ष मतदान केंद्रात एकावेळी प्रवेश देण्यासाठी मतदारांची संख्या विनियमित करील. तसेच सदर नियमात नमूद केलेल्या व्यक्तींव्यतिरिक्त अन्य कोणालाही मतदान केंद्रात प्रवेश देणार नाही.

७. मतदानासाठी मतदान यंत्र तयार करणे :- (१) मतदान केंद्रात वापरण्यासाठी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे कंट्रोल युनिट व बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स वर खालील तपशील नमूद केलेली खूणचिठ्ठी लावलेली असेल

(अ) अनुक्रमांक आणि मतदार संघाचे नाव, असल्यास;

(ब) अनुक्रमांक आणि मतदान केंद्राचे अथवा केंद्रांची नावे/क्रमांक;

(क) मतदान यंत्राचा अनुक्रमांक; आणि

(ड) मतदानाची तारीख.

(२) मतदानास सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष मतदान प्रतिनिधी आणि इतर उपस्थित व्यक्ती यांना मतदान यंत्रामध्ये कोणत्याही मतदाराने आपले मत नोंदविलेले नाही व परिच्छेद ४(४) मध्ये नमूद केलेली खूणचिठ्ठी मतदान यंत्रावर लावलेली आहे हे दाखवील.

(३) मतदान यंत्राचे कंट्रोल युनिट सुरक्षित करण्यासाठी कागदी मोहोर (पेपर सील) वापरली जाईल,आणि मतदान केंद्राध्यक्ष आपली स्वतःची सही करील. तसेच उपस्थित मतदान प्रतिनिधी जे कागदी मोहरेवर सही करण्यास इच्छुक असतील त्यांच्याही सहया घेईल.

(४) मतदान केंद्राध्यक्ष त्यानंतर मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटमध्ये विहित केलेल्या जागी वरीलप्रमाणे सहया केलेले कागदी मोहर घट्ट चिकटवील आणि ते सुरक्षित व मोहरबंद करील.

(५) कंट्रोल युनिट सुरक्षित करण्यासाठी वापरण्यात येणारे कागदी मोहर अशा रितीने घट्ट चिकटविण्यात येईल, जेणेकरुन कागदी मोहर तोडल्याशिवाय "रिझल्ट बटन" दाबता येणार नाही.

(६) वरीलप्रमाणे बंद केलेले आणि सुरक्षित केलेले कंट्रोल युनिट मतदान केंद्राध्यक्ष तसेच मतदान प्रतिनिधी या सर्वांना दिसेल अशा रितीने ठेवण्यात येईल आणि बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स मतदान कक्षात ठेवण्यात येतील.

८. चिन्हांकित मतदार यादी :- मतदान सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष सर्व मतदान प्रतिनिधी व इतर उपस्थितांना चिन्हांकित मतदार यादीमध्ये पुढील बाबींव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही खुणा केल्या नसल्याचे दाखवून देईल

(अ) टपाली मतपत्रिका आदेश,२००१ मधील नियम ३ पोटनियम २(बी) मधील तरतुदीनुसार केलेल्या खुणेव्यतिरिक्त अन्य कोणतीही खूण करण्यात आलेली नाही ; आणि

(ब) टपाली मतपत्रिका आदेश,२००१ मधील नियम ५(२) (बी) मधील तरतुदीनुसार केलेल्या खुणेव्यतिरिक्त अन्य कोणतीही खूण करण्यात आलेली नाही.

९. महिला मतदारांसाठी सुविधा :- (१) जेव्हा एखाद्या मतदान केंद्रात महिला व पुरुष असे दोन्ही मतदार असतील तेंव्हा आवश्यकता असल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष पुरुष व महिला यांच्या वेगवेगळया रांगा करुन काही पुरुष व त्यानंतर काही महिला अशा प्रकारे मतदानासाठी पाठवील.

(२) निवडणूक निर्णय अधिकारी अथवा मतदान केंद्राध्यक्ष एखाद्या मतदान केंद्रावर महिला मतदारांना सहाय्य करण्यासाठी एखादी महिला सहाय्यक नियुक्त करील.जेणेकरुन,ती मतदान केंद्राध्यक्षास सर्वसाधारणपणे मतदान प्रक्रियेमध्ये मदत करु शकेल. विशेषतः आवश्यकता भासल्यास एखाद्या महिला मतदारास मदत करणे अथवा तिची झडती घेणे यामध्ये मदत करु शकेल.

१०. मतदारांची ओळख पटविणे :- मुख्य नियमांच्या नियम, ३३ मधील तरतुदीनुसार विहित केलेली पध्दती यासंदर्भात अवलंबिली जाईल.

११. मतदान कर्तव्यार्थ नेमलेल्या लोकसेवकांना द्यावयाची सुविधाः- (१) मुख्य नियमांच्या **नियम ३३** मधील तरतुदी अशा व्यक्तींना लागू होणार नाहीत. जे मतदान केंद्रावर मतदान कर्तव्यार्थ नेमलेले लोकसेवक असून, ते टपाली मतपत्रिका आदेश, २००१ मधील **नियम ११** अन्वये विहित केलेल्या नमुना **पीबी-२** या नमुन्यांतील निवडणूक कार्य प्रमाणपत्र सादर

करतील आणि संबंधित मतदान केंद्रात मतदान करण्याची अनुमती मागतील, जरी त्यांचे संबंधित मतदान केंद्र वेगळे असेल.

(२) मतदान केंद्राध्यक्ष वरील नमूद नमुना पीबी-२ मधील निवडणूक कार्य प्रमाणपत्र प्राप्त झाल्यानंतर -

(अ) मतदान केंद्राध्यक्ष त्यावर सदर प्रमाणपत्र सादर करणा-या संबंधित व्यक्तीची स्वाक्षरी घेईल.

(ब) मतदान केंद्राध्यक्ष निवडणूक कार्य प्रमाणपत्रात नमूद केल्यानुसार संबंधित व्यक्तीचे नाव व त्याचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक चिन्हांकित मतदार यादीच्या शेवटी नमूद करील; आणि

(क) संबंधित मतदान केंद्रावर मतदान करण्यास पात्र असलेल्या अन्य कोणत्याही मतदाराने ज्याप्रमाणे मतदान केले असते त्याप्रमाणे त्यास मतदान करु देईल.

१२. मतदाराच्या ओळखीस आव्हानः- यासंदर्भात मुख्य **नियमांच्या ३४** अन्वये विहित केलेल्या तरतुदी यासंदर्भात लागू राहतील.

१३. तोतयेगिरीस प्रतिबंध करणे:- यासंदर्भात मुख्य नियमांच्या **नियम ३५** अन्वये विहित केलेल्या तरतुदी यासंदर्भात लागू राहतील.

१४. मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याची कार्यपध्दती:- (१) एखाद्या मतदारास मतदान करण्याची अनुमती देण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्ष -

(अ) चिन्हांकित मतदार यादीमध्ये नमूद केलेला मतदाराचा अनुक्रमांक **व्हीएम-१** या नमुन्यातील मतदार नोंदवहीत नमूद करील.

(ब) मतदाराची स्वाक्षरी घेईल अथवा अंगठयाचा ठसा उपरोक्त नमूद मतदार नोंदवहीत उमटवील ; आणि

(क) चिन्हांकित मतदार यादीमध्ये संबंधित मतदारांच्या नावासमोर खूण करील, जेणेकरुन त्यास मतदान करण्याची अनुमती देण्यात आलेली आहे.

परंतु, कोणत्याही मतदारास त्याने **व्हीएम-१** या नमुन्यातील मतदार नोंदवहीत स्वाक्षरी केल्याशिवाय अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविल्याशिवाय त्यास मतदान करण्याची अनुमती देणार नाही.

(२) एखाद्या व्यक्तीने उपरोक्त नमूद मतदार नोंदवहीत अंगठयाचा ठसा उमटविल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा मतदान अधिकारी अथवा अन्य कोणताही अधिकारी यांनी अंगठयाचा ठसा साक्षांकित करणे आवश्यक राहील.

१५. मतदारांनी मतदान केंद्रात मतदानाबाबत तसेच मतदान पध्दतीबाबत गुप्तता बाळगणे:- (१) प्रत्येक मतदाराने त्यास उपरोक्त **परिच्छेद १४** मध्ये विहित केल्याप्रमाणे मतदान करण्यास अनुमती दिल्यानंतर मतदानाबाबत मतदान केंद्रात गुप्तता बाळगणे आवश्यक असून, आणि त्या दृष्टीने मतदान करताना खाली नमूद केल्याप्रमाणे कार्यपध्दती अनुसरणे आवश्यक आहे.

(२) मतदान करण्यास अनुमती दिल्यानंतर मतदार तात्काळ ज्याच्या अखत्यारित कंट्रोल युनिट आहे अशा मतदान अधिका-याकडे अथवा मतदान केंद्राध्यक्षाकडे जाईल व संबंधित मतदान अधिकारी अथवा मतदान केंद्राध्यक्ष कंट्रोल युनिटचे योग्य ते बटण दाबून मतदारास मतदान करता यावे यासाठी बॅलटिंग युनिट सुरु **(Activate)** करील.

(३) त्यानंतर तात्काळ मतदार -

(अ) मतदान कक्षाकडे जाईल;

(ब) बॅलटिंग युनिटवर उमेदवारांची नावे व चिन्हे ज्या ठिकाणी दर्शविली आहेत, तेथे त्याला हव्या असलेल्या उमेदवारासमोरील बटण दाबून आपले मत नोंदविल; आणि

(क) मतदान कक्षाच्या बाहेर येईल आणि मतदान केंद्राबाहेर पडेल.

(४) कोणताही मतदार मत नोंदविण्यासाठी अनावश्यक उशीर लावणार नाही.

(५)	एखादा मतदार मतदान कक्षात असल्यास अन्य कोणत्याही मतदारास मतदान कक्षात जाण्याची अनुमती देण्यात येणार नाही.

(६)	वरील नमूद परिच्छेद १४ आणि १८ मधील तरतुदीनुसार एखाद्या मतदारास मतदान करण्याची अनुमती देण्यात आल्यानंतर वरील उप परिच्छेद (३) मध्ये विहित केलेली कार्यपध्दती अनुसरण्यास एखाद्या मतदाराने मतदान केंद्राध्यक्षांने ताकीद दिल्यानंतरही सूचनांचे पालन करण्यास नकार दिल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष अथवा मतदान अधिकारी मतदान केंद्राध्यक्षांच्या आदेशानुसार अशा मतदारास मतदान करु देणार नाही.

(७)	वरील उप परिच्छेद (६) मध्ये नमूद केल्यानुसार एखाद्या मतदारास मतदान करण्याची अनुमती नाकारण्यात आल्यास **"मतदान प्रक्रियेचा भंग"** असा अभिप्राय नमुना **व्हीएम-१** या मतदारांच्या नोंदवहीत मतदान केंद्राध्यक्षाच्या स्वाक्षरीसह नमूद करण्यात यावा.

**१६.	अंध अथवा अपंग मतदारांनी मत नोंदविणे :**

(१)	एखादा मतदार त्याच्या अंधत्वामुळे अथवा अन्य शारिरीक अपंगत्वामुळे त्याला सहाय्य मिळाल्याशिवाय बॅलटिंग युनिटवरील चिन्हे ओळखून योग्य ते बटण दाबून मत नोंदविण्यास असमर्थ आहे, अशी मतदान केंद्राध्यक्षाची खात्री झाल्यास मतदारास २१ वर्षापेक्षा कमी वय नसलेला सहाय्यक त्याच्यासोबत मतदान कक्षात घेऊन जाण्यास व त्याच्या इच्छेनुसार मतदान करण्यास अनुमती देईल.

परंतु,मतदानाच्या दिवशी कोणतीही व्यक्ती अंध अथवा अपंग मतदारास मदत करण्यासाठी एकापेक्षा जास्त मतदाराची सहाय्यक म्हणून काम करण्यास अनुमती देण्यात येणार नाही.

परंतु आणखी असे की, कोणत्याही व्यक्तीस या नियमाखाली वरीलप्रमाणे सहाय्यक म्हणून काम करण्याची अनुमती देण्यापूर्वी संबंधित व्यक्ती असे जाहीर करील की, ती व्यक्ती मतदाराच्या वतीने नोंदविलेले मत गुप्त ठेवील, तसेच त्याने एकाच दिवशी एकापेक्षा जास्त मतदाराचा सहाय्यक म्हणून काम केलेले नाही.

(२)	मतदान केंद्राध्यक्ष अशा सर्व बाबींच्या नोंदी व्हीएम-५ या नमुन्यांत ठेवील.

**१७.	मतदान करण्याची इच्छा नसलेला मतदार**:- एखाद्या मतदाराने त्याचा मतदार यादीतील क्रमांक नमुना व्हीएम-१ मधील मतदार नोंदवहीत नोंदविल्यानंतर तसेच या आदेशाच्या परिच्छेद १४(१) मधील तरतुदीनुसार त्यामध्ये स्वाक्षरी केल्यानंतर अथवा अंगठयाचा ठसा उमटवल्यानंतर मतदान करावयाचे नाही असे ठरविल्यास, त्याच्या नावासमोर नमुना व्हीएम-१ मधील मतदार नोंदवहीत तसा अभिप्राय मतदान केंद्राध्यक्ष लिहिल आणि अशा अभिप्रायासमोर संबंधित मतदाराची स्वाक्षरी घेईल अथवा त्याच्या अंगठयाचा ठसा उमटवील.

**१८.	प्रदत्त मते :-** (१) एखादा मतदार मतदान करण्यास आल्यानंतर त्याच्या वतीने अन्य एखाद्या व्यक्तीने मतदान केले आहे असे आढळून आल्यास अशा मतदारास त्याची ओळख पटविण्यासंदर्भातील प्रश्नांची उत्तरे त्याने समाधानकारकरित्या मतदान केंद्राध्यक्षास दिल्यास त्यास बॅलटिंग युनिटवर मतदान करण्यास अनुमती देण्याऐवजी, त्यास राज्य निवडणूक आयोगाने निश्चित केलेल्या नमुन्यानुसार व भाषेतील अथवा भाषांतील तपशील समाविष्ट असलेली प्रदत्त मतपत्रिका देण्यात येईल.

(२)	प्रत्येक मतदार त्यास प्रदत्त मतपत्रिका देण्यापूर्वी नमुना व्हीएम-२ मध्ये स्वतःचे नाव लिहिल.

(३)	प्रदत्त मतपत्रिका मिळाल्यानंतर असा मतदार त्वरीत -

(अ)	मतदान कक्षाकडे जाईल;

(ब)	त्याला देण्यात आलेल्या मतपत्रिकेवर त्याला दिलेल्या उपकरणाच्या सहाय्याने त्याला ज्या उमेदवारास मतदान करावयाचे आहे त्याच्या नांवासमोर **"x"** अशी खूण करील;

(क)	स्वतःचे मत उघड होणार नाही, अशा रितीने मतपत्रिकेची घडी करील;

(ड)	मतदान केंद्राध्यक्षास आवश्यक वाटल्यास मतपत्रिकेवरील विभेदक चिन्हाची खूण दाखवील;

(ई) मतदान केंद्राध्यक्षास मतपत्रिका देईल व ती मतपत्रिका त्यासाठी ठेवलेल्या विशिष्ट पाकिटात ठेवण्यात येईल; आणि

(फ) मतदान केंद्राबाहेर पडेल.

(४) एखादा मतदार अंधत्व अथवा अन्य शारिरीक अपंगत्वामुळे मतदान करण्यास सहाय्य मिळाल्याशिवाय मत नोंदविण्यास असमर्थ असल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष त्याला वरील पध्दती अनुसरुन **परिच्छेद १६** मध्ये विहित केलेल्या कार्यपध्दतीनुसार त्याच्या इच्छेनुसार सहाय्यक देऊन मतदान करण्याची अनुमती देईल.

१९. मतदान सुरु असताना मतदान कक्षात मतदान केंद्राध्यक्षाने प्रवेश करण्याबाबत :-

(१) मतदान केंद्राध्यक्ष त्याला जेव्हा जेव्हा आवश्यकता वाटेल अशा वेळी, मतदान सुरु असताना मतदान कक्षात प्रवेश करील आणि बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स सुरक्षित असून, त्याला कोणत्याही प्रकारे बिघडविण्यात आलेले नाही याची खात्री करील.

(२) एखादा मतदार मतदान कक्षात प्रवेश केल्यानंतर तो बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स बिघडविण्याचा प्रयत्न करीत आहे अथवा मतदान कक्षात आवश्यकतेपेक्षा जास्त वेळ थांबलेला आहे, असे मतदान केंद्राध्यक्षास आढळून आल्यास तो मतदान कक्षात प्रवेश करील आणि मतदान प्रक्रिया सुरळीतपणे व विहित पध्दतीनुसार सुरु राहण्याच्या दृष्टीने योग्य ती पावले उचलील.

(३) मतदान केंद्राध्यक्ष ज्या ज्या वेळी मतदान कक्षात या नियमाखाली प्रवेश करील तेव्हा तो आपल्या सोबत मतदान प्रतिनिधींना त्यांची इच्छा असल्यास सोबत येण्याची अनुमती देईल.

२०. मतदान बंद करणे :- (१) राज्य निवडणूक आयोगाने विहित केलेल्या वेळेस मतदान बंद करण्याची दक्षता मतदान केंद्राध्यक्ष घेईल आणि त्यानंतर कोणत्याही मतदारास मतदान केंद्रात प्रवेश करण्याची अनुमती देणार नाही.

परंतु, मतदान बंद होण्याच्या वेळेस जितके मतदार मतदान केंद्रात असतील त्या सर्वांना आपले मत नोंदविण्याची अनुमती देण्यात येईल.

(२) मतदान बंद होण्याच्यावेळी एखादा मतदार मतदान केंद्रात होता किंवा कसे, या विषयी कोणताही प्रश्न निर्माण झाल्यास त्याबाबतचा निर्णय मतदान केंद्राध्यक्ष घेईल व त्याचा निर्णय अंतिम असेल.

२१. नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब:- (१) मतदान केंद्राध्यक्ष नमुना **व्हीएम-३** मध्ये मतदान बंद झाल्यानंतर नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशेब तयार करील आणि "नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब" असे लिहिलेल्या वेगळया पाकिटात तो ठेवील.

(२) मतदान केंद्राध्यक्ष प्रत्येक मतदान प्रतिनिधीस व्हीएम-३ या नमुन्यातील मतदान बंद झाल्यानंतर नोंदविल्या गेलेल्या मतांच्या हिशेबाच्या नमुन्याची स्वतः साक्षांकित केलेली सत्यप्रत देईल आणि ती दिल्याची पोहोच संबंधित मतदान प्रतिनिधींकडून घेईल.

२२. मतदान बंद झाल्यानंतर मतदान यंत्र मोहोरबंद (Seal) करणे *:-*

(१) मतदान बंद झाल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर मतदान केंद्राध्यक्ष कंट्रोल युनिट बंद करील व ते बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्सपासून वेगळे करील, जेणेकरुन बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्समध्ये आणखी कोणतीही मते नोंदविली जाणार नाहीत.

(२) राज्य निवडणूक आयोगाने दिलेल्या सूचनांनुसार कंट्रोल युनिट आणि बॅलटिंग युनिट अथवा युनिट्स त्यानंतर मोहोरबंद केली जातील आणि सुरक्षित ठेवली जातील, तसेच ती मोहोरबंद करण्यासाठी अशा प्रकारे सील चिकटविण्यात येतील, जेणेकरुन सील तोडल्याशिवाय कोणतेही युनिट उघडता येणार नाही.

(३) मतदान केंद्रात उपस्थित असलेले जे मतदान प्रतिनिधी अशा सीलवर सही करण्यास इच्छुक असतील त्यांना सीलवर सही करण्याची अनुमती देण्यात येईल.

२३. इतर पाकिटे मोहोरबंद करणे:- (१) मतदान केंद्राध्यक्ष वेगवेगळया प्रकारच्या पाकिटात खालील बाबी ठेवील :-

(अ) चिन्हांकित मतदार यादी;

(ब) नमुना व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवही ;

(क) नमुना व्हीएम-२ मधील प्रदत्त मते व त्यांची यादी ठेवण्यात आलेले पाकीट;

(ड) मुख्य नियमांधील नमुना-११ मधील आव्हानित मतांची यादी; आणि

(इ) राज्य निवडणूक आयोगाने सूचना दिल्यानुसार सीलबंद करावयाचे अन्य कोणतेही कागदपत्र ठेवलेले पाकीट.

(२) मतदान केंद्राध्यक्ष शिक्का (सील) वापरुन वरील सर्व पाकीटे मोहोरबंद करण्यात येतील आणि त्यावर उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी अथवा मतदान प्रतिनिधी यापैकी जे उपस्थित असतील व त्यावर स्वाक्षरी करु इच्छित असतील अथवा अंगठ्याचा ठसा उमटवू इच्छित असतील त्यांना तशीअनुमती देण्यात येईल.

२४. निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्याकडे मतदान यंत्रे पाठविणे :-

(१) मतदान केंद्राध्यक्ष त्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचेकडे त्यांनी सूचना दिलेल्या स्थळी खालील बाबी पाठवील किंवा पाठविण्याची व्यवस्था करील.

(अ) मतदान यंत्र;

(ब) नमुना व्हीएम-३ मधील नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब;

(क) या आदेशाच्या परिच्छेद २३ मध्ये नमूद केलेली मोहोरबंद पाकीटे; आणि

(ड) मतदान केंद्रावर वापरण्यात आलेली सर्व कागदपत्रे.

(२) निवडणूक निर्णय अधिकारी मतमोजणीस सुरुवात होईपर्यंतच्या कालावधीत मतदान यंत्रे, पाकीटे व अन्य कागदपत्रे सुरक्षित ठेवण्याच्या दृष्टीने त्यांच्या वाहतुकीची योग्य ती व्यवस्था करील.

२५. मतदान स्थगित करण्याची कार्यपध्दती:- मुख्य नियमांच्या नियम ४६ मधील तरतुदीच्या अनुषंगाने एखाद्या मतदान केंद्रावरील मतदान स्थगित करावे लागल्यास वरील परिच्छेद २१ ते २४ मधील तरतुदी, शक्य असेल तोवर, मुक्य नियमांच्या नियम ४६ मधील तरतुदीनुसार मतदान बंद झाले असे समजून लागू होतील.

(२) मुख्य नियमांच्या नियम ४६ मध्ये शिफारस केल्यानुसार मतदान सुरु झाल्यानंतर ज्या मतदाराने मतदान स्थगित होण्यापूर्वी मतदान केले आहे त्यांना उपरोक्त मुख्य नियमांच्या नियम ४७(२) मधील तरतुदीनुसार पुन्हा मतदान करता येणार नाही.

(३) जेव्हा वरीलप्रमाणे स्थगित केलेले मतदान पुन्हा सुरु होईल त्यावेळी निवडणूक निर्णय अधिकारी प्रत्येक मतदान केंद्रावरील मतदान केंद्राध्यक्षास चिन्हांकित मतदार यादी, नमुना व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदार नोंदवही इत्यादी सीलबंद केलेली कागदपत्रे व नवीन मतदान यंत्र पुरवील.

(४) मतदान केंद्राध्यक्ष उपरोक्त नमूद सीलबंद पाकीटे मतदान प्रतिनिधींच्या उपस्थितीत उघडील आणि चिन्हांकित मतदार यादीचा स्थगित केलेले मतदान पुन्हा सुरु करताना मतदारांच्या नावावर खुणा करण्यासाठी वापर करील.

(५) या आदेशाचे परिच्छेद ४ ते २४ मधील तरतुदी स्थगित केलेले मतदान पुन्हा घेण्यासाठी स्थगितीपूर्वी जशा लागू होत्या तशा लागू होतील.

२६. मतदान यंत्राची तपासणी व निरीक्षण :- (१) ज्या मतदान केंद्रावर एकापेक्षा जास्त मतदान यंत्रे वापरण्यात आलेली आहेत अशा मतदान केंद्रावरील कंट्रोल युनिट्सची निवडणूक निर्णय अधिकारी तपासणी व निरीक्षण करील आणि अशा यंत्रावरील मतमोजणी एकत्रितरित्या करण्यात येईल.

(२) वरील उप परिच्छेद (१) मधील तरतुदीनुसार एखाद्या कंट्रोल युनिटवरील नोंदविण्यात आलेल्या मतांची मतमोजणी करण्यापूर्वी उमेदवार त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी अथवा मतमोजणी प्रतिनिधी यांना मतमोजणी टेबलवर मतदान यंत्राचे पेपर सील तसेच अन्य महत्वपूर्ण सील यांची तपासणी करुन ती समाधानकारकरित्या सुरक्षित आहेत, याबाबत त्यांची खात्री करुन घेता येईल.

(३) निवडणूक निर्णय अधिकारी कोणतेही मतदान यंत्र बिघडविलेले नाही, याची खात्री करुन घेईल.

(४) एखादे मतदान यंत्र बिघडविण्यात आले आहे अशी निवडणूक निर्णय अधिकारी याची खात्री झाल्यास तो अशा बिघडविण्यात आलेल्या मतदान यंत्राच्या मतांची मतमोजणी करणार नाही, आणि मुख्य नियमाच्या नियम, ४६ मधील तरतुदीनुसार नव्याने मतदान घेण्याची कार्यपध्दती अनुसरील.

२७. मतमोजणी :- (१) कोणतेही मतदान यंत्र बिघडविण्यात आलेले नाही, याची खात्री झाल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी संबंधित मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटवरील "रिझल्ट्स" हे योग्य ते बटण दाबून त्या यंत्रावर किती मते नोंदविण्यात आलेली आहेत, यांची संख्या पाहील आणि त्या मतदान यंत्रावर प्रत्येक उमेदवाराच्या संदर्भात नोंदविण्यात आलेली मते त्यासाठी योजना करण्यात आलेल्या मतदान यंत्राच्या डिस्प्ले पॅनेलवर दाखवील.

(२) प्रत्येक उमेदवारास मिळालेली मते वरीलप्रमाणे मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटवरील डिस्प्ले पॅनेलवर दाखविण्यात आल्यानंतर -

(अ) व्हीएम-४ या नमुन्यांत प्रत्येक उमेदवाराच्या संदर्भात नोंदविण्यात आलेली मते वेगळयाने नमूद करण्यात येतील;

(ब) व्हीएम-४ या नमुन्यातील प्रपत्र पूर्णपणे लिहून झाल्यानंतर आणि त्यावर मतमोजणी पर्यवेक्षक आणि उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी अथवा मतमोजणी प्रतिनिधी यापैकी ज्यांना स्वाक्षरी करण्याची अथवा अंगठ्याचा ठसा उमटवण्याची इच्छा असेल त्यांना तशी अनुमती देण्यात येईल; आणि

(क) व्हीएम-४ या नमुन्यांत सर्व संबंधित बाबी भरुन झाल्यानंतर रिझल्ट्स शीटमधील निर्णय जाहीर करण्यात येईल.

२८. काढता येणारी मेमरी सीलबंद करणे :-

(१) मतदान यंत्राच्या कंट्रोल युनिटमध्ये नोंदविलेली उमेदवारनिहाय मते किती आहेत, याची खात्री करुन ती व्हीएम-४ या विहित नमुन्यांत नमूद करण्यात आल्यानंतर निवडणूक निर्णय अधिकारी कंट्रोल युनिटमधील काढता येणारी मेमरी **(Detachable Memory)** सीलबंद करील व त्यावर स्वाक्षरी करुन स्वतःचा शिक्का उमटवील. तसेच उपस्थित उमेदवार अथवा त्यांचे निवडणूक प्रतिनिधी ज्यांना त्यावर सही करावयाची इच्छा असेल अथवा अंगठयाचा ठसा उमटविण्याची इच्छा असेल त्यांना तशी परवानगी देईल.परंतु, काढता येणा-या मेमरीमधील मते पुसली जाणार नाहीत याची दक्षता घेईल.

(२) निवडणूक निर्णय अधिकारी वरीलप्रमाणे सीलबंद केलेल्या काढता येणा-या मेमरीला त्यासाठी विशेषतः तयार केलेल्या खोक्यामध्ये ठेवील. तसेच खोक्यावर खालील तपशील नमूद करण्यात येईल :-

(क) नगरपरिषद /नगरपंचायतीचे नाव व मतदार संघ (प्रभाग क्रमांक / जागा क्रमांक)

(ख) मतदान केंद्र क्रमांक अथवा नाव जेथे ती काढता येणारी मेमरी उपयोगात आणली गेली आहे;

(ग) काढता येणा-या मेमरीचा अनुक्रमांक;

(घ) मतदानाची तारीख; आणि मतमोजणीची तारीख

२९. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणूकीशी संबंधीत कागदपत्रे यांचा ताबा :-

(१) निवडणूकीमध्ये वापरण्यात आलेली इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी संबंधीत जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याच्या ताब्यात राहतील.

(२) जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेले अधिकारी हे त्यांच्या ताब्यात खालील बाबी सुरक्षितपणे ठेवतील.

(अ) चिन्हांकित मतदार यादी असलेले पाकीट.

(ब) नमुना व्हीएम-१ मध्ये ठेवलेली मतदार नोंदवही असलेले पाकीट.

(क) नमुना व्हीएम-४ या नमुन्यात प्रत्येक मतदारासमोर नोंदविण्यात आलेल्या मतांचा हिशेब ठेवलेले पाकीट.

(ड) निवडणूक संदर्भातील अन्य कागदपत्र.

३०. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणूकीसंबंधी अन्य कागदपत्रे सादर करणे अथवा त्यांचे निरीक्षण :-

(१) जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याच्या ताब्यात असलेल्या खालील बाबी :-

(अ) चिन्हांकित मतदार यादी ठेवलेले पाकीट.

(ब) नमुना व्हीएम १ या नमुन्यात ठेवलेले मतदार नोंदवही असलेले पाकीट.

या बाबी सक्षम न्यायालयाच्या आदेशाशिवाय अन्य कोणत्याही व्यक्तिस उघडता येणार नाहीत अथवा त्यांचे निरिक्षण करता येणार नाही अथवा कोणासमोर सादर करता येणार नाहीत.

(२) उपरोक्त परिच्छेद २८ मधील तरतुदीनुसार सीलबंद केलेल्या इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या काढता येणा-या मेमरी जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याच्या ताब्यात राहिल व ती सक्षम न्यायालयाच्या आदेशाशिवाय अन्य कोणत्याही व्यक्तिस उघडता येणार नाही, त्याचे निरिक्षण करता येणार नाही अथवा कोणासमोर सादर करता येणार नाही.

(३) राज्य निवडणूक आयोग आदेश देईपर्यंत, जिल्हाधिकारी अथवा त्यांनी प्राधिकृत केलेला अधिकारी यांच्या ताब्यात असलेली इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची काढता येणारी मेमरी जशीच्या तशी ठेवली जातील व ती अन्य कोणत्याही निवडणूकीसाठी राज्य निवडणूक आयोगाच्या अनुमतीशिवाय वापरता येणार नाहीत. जरी सील केलेली मेमरी ज्या प्रभागाशी संबंधित असेल त्या प्रभागामध्ये कोणतीही निवडणूक याचिका दाखल न झाल्यास ही मेमरी तीन महिन्याच्या अवधीनंतर राज्य निवडणूक आयोग निदेश देईल अशा ठिकाणी परत केल्यानंतर या मेमरीमधील माहिती नष्ट करण्यात येईल.

(४) ज्या मतदार संघाच्या (प्रभागाच्या/ जागेच्याबाबत) कोणतीही निवडणूक याचिका अथवा अन्य कोणत्याही न्यायालयात रिट याचिका प्रलंबित नसल्यास अन्य निवडणूक कागदपत्र ठेवलेली पाकीटे नगरपरिषदा व नगर पंचायत निवडणूक नियम १९६६ च्या नियम ६२ मधील तरतुदीनुसार नष्ट करता येतील.

३१. या आदेशानुसार विहित करण्यात आलेले सर्व नमुने खालील अनुसूचीमध्ये दिल्याप्रमाणे राहतील.

अनुसूची
नमुना व्हीएम-१
(पहा परिच्छेद १४)
मतदार नोंदवही

.... नगरपरिषद/नगरपंचायत निवडणूक / पोट निवडणूक (जिल्हा-................)
प्रभाग क्रमांक ..../ जागा क्रमांक ....प्रभागाचे नाव, असल्यास..........................
मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव.................................

अ.क्र.	मतदाराचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक	मतदाराची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा	अभिप्राय
(१)	(२)	(३)	(४)
१.			
२.			
३.			
४.			
इत्यादी			

मतदान केंद्राध्यक्षाची सही

नमुना व्हीएम-२
(पहा परिच्छेद १८)
प्रदत्त मतांची यादी

.... नगरपरिषद / नगरपंचायत निवडणूक / पोट निवडणूक
(जिल्हा-.....................) प्रभाग.क्रमांक....... / जागा क्रमांक.......... ....
.प्रभागाचे नाव, असल्यास....................... मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव........................

अ.क्र.	मतदाराचे नाव	मतदाराचा मतदार यादीतील अनुक्रमांक	मतदान नोंदवहीत (नमुना व्हीएम-१) मधील संबंधित मतदाराच्या जागी ज्याने मतदान केले आहे तो अनुक्रमांक	मतदाराची स्वाक्षरी अथवा अंगठयाचा ठसा
(१)	**(२)**	**(३)**	**(४)**	**(५)**
१.				
२.				
३.				
४.				
५.				
६.				
७.				
८.				
९.				
१०.				

दिनांक .... **मतदान केंद्राध्यक्षाची सही**

नमुना व्हीएम-३

(पहा परिच्छेद २१)

भाग-एक- नोंदविलेल्या मतांचा हिशेब

.... नगरपरिषद/नगरपंचायत सार्वत्रिक /पोट निवडणूक ....

(जिल्हा-..................) प्रभाग क्रमांक........ / जागा क्रमांक ....

प्रभागाचे नाव,असल्यास...................... मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव..........................

मतदान केंद्राचा क्रमांक व नांव..

कंट्रोल युनिटचा क्रमांक...

मतदान केंद्रावर वापरलेल्या बॅलटिंग युनिटची संख्या ....

१. मतदान केंद्रावर नेमून दिलेल्या मतदारांची संख्या

२. मतदार नोंदवहीत (नमुना व्हीएम-१) नोंद झालेल्या एकूण मतदारांची संख्या

३. नियम १७ नुसार ज्या मतदारांनी मतदान न करण्याचे ठरविले त्यांची संख्या

४. नियम १५ नुसार मतदानास अनुमती न दिलेल्या मतदारांची संख्या

५. मतदान यंत्रामध्ये नोंदविल्या गेलेल्या एकूण मतदारांची संख्या

६. वरील अनुक्रमांक-५ मध्ये दाखविलेल्या एकूण मतांची संख्या =
(अनुक्रमांक-२ वजा अनुक्रमांक-३ वजा अनुक्रमांक-४) ही
आकडेवारी जुळते किंवा कसे अथवा काही फरक पडतो किंवा कसे,

७. नियम १८ नुसार प्रदत्त मतपत्रिका दिलेल्या मतदारांची संख्या

८. प्रदत्त मतपत्रिकांची संख्या

	अनुक्रमांक पासून	**अनुक्रमांक पर्यंत**
(अ) उपयोगासाठी मिळालेल्या	....	....
(ब) मतदारांना दिलेल्या	....	....
(क) उपयोगात न आणलेल्या व परत केलेल्या	....	....

९. कागदी मोहोरांचा (पेपर सील) हिशेब

१. पुरविल्या गेलेल्या कागदी मोहोरांचे संख्या अनुक्रमांक ....पासून................. पर्यंत

२. एकूण पुरविलेल्या कागदी मोहोरांची संख्या अनुक्रमांक ....पासून................. पर्यंत

३. उपयोगात आणलेल्या कागदी मोहोरांची संख्या अनुक्रमांक ....पासून................. पर्यंत

४. न वापरलेल्या कागदी मोहोरांचा क्रमांक
जे निर्वाचन अधिका-यास परत केले. (क्र.३-२) अनुक्रमांक ....पासून................. पर्यंत

५. खराब झालेल्या कागदी मोहोरांची संख्या, असल्यास अनुक्रमांक ....पासून................. पर्यंत

मतदान प्रतिनिधींच्या स्वाक्ष-या

१..............................

२..............................

३..............................

४..............................

५..............................

दिनांक- .... **मतदान केंद्राध्यक्षाची सही**

ठिकाण- .... **मतदान केंद्र क्रमांक..........**

नमुना व्हीएम-४
(पहा परिच्छेद-२७)
भाग- दोन - मतमोजणीचा निकाल

.... नगरपरिषद/नगरपंचायत निवडणूक/पोटनिवडणूक (जिल्हा-...............)
प्रभाग क्रमांक ....जागा क्रमांक ....प्रभागाचे नाव, असल्यास..................................

मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव...........................

मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव...................................
कंट्रोल युनिटचा क्रमांक ....
काढता येणा-या मेमरीचा क्रमांक...
मतदान केंद्रावर वापरलेल्या बॅलटिंग युनिटची संख्या ....

अ.क्र. (१)	**उमेदवाराचे नाव** (२)	**नोंदविलेल्या मतांची संख्या** (३)
१.		
२.		
३.		
४.		
५.		
६.		
एकूण		

वर नमूद केलेल्या एकूण मतांची संख्या भाग-१ मधील अनुक्रमांक-५ येथे नमूद केलेल्या एकूण मतांच्या संख्येशी जुळते किंवा कसे अथवा काही फरक येतो किंवा कसे,

ठिकाण- ....
दिनांक- ....

मतमोजणी पर्यवेक्षकाची सही...............
उमेदवाराचे/मतदान प्रतिनिधींचे/.............
मतमोजणी प्रतिनिधीचे नांव व...............
पूर्ण सही...............

१.
२.
३.
४.
५.
६.

ठिकाण- ....
दिनांक- ....

निवडणूक निर्णय अधिका-याची सही

(आयोगाचे आदेश क्र.मनप-२०११/प्र.क्र.२१/का-०५, दि.०५/१२/२०११ अन्वये ज्या निवडणूकीमध्ये मतदान यंत्राच्या बॅलेट युनिटवरील **End** बटन सुरु असेल त्यावेळी एकूण मतदार व उमेदवारांना प्रत्यक्ष झालेले मतदान यामध्ये मतदारांनी **End** बटनाचा वापर केल्यामुळे तफावत येण्याची शक्यता आहे. त्या ठिकाणी निकाल दर्शविताना प्रत्येक मतपत्रिकेवर झालेले एकूण मतदान हे त्या मतदान मतदान यंत्रावर प्रथम दर्शविले जाते व त्या मतपत्रिकेवरील सर्व उमेदवारांना मिळालेल्या मतांची बेरीज त्या मतदानाच्या संख्येइतकी असते.)

नमुना व्हीएम-५
(पहा नियम १६)
अंध व अपंग मतदारांची यादी

.... नगरपरिषद/नगरपंचायत निवडणूक / पोट निवडणूक .... (जिल्हा-...........)
प्रभाग क्रमांक......... /जागा क्रमांक............प्रभागाचे नाव, असल्यास....................
मतदान केंद्राचा क्रमांक व नाव.................................

मतदाराचा अनुक्रमांक व मतदान केंद्र क्रमांक	मतदाराचे पूर्ण नाव	साथीदाराचे पूर्ण नाव	साथीदाराचा पत्ता	साथीदाराची स्वाक्षरी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)

दिनांक- ....

मतदान केंद्राध्यक्षाची सही

जोडपत्र-तेरा

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-रानिआ/मनपा-२००५/प्र.क्र.३४/का-५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई - ४०० ०३२
दिनांक - २४ डिसेंबर, २००५

आ दे श

महाराष्ट्रातील अपंग मतदारांना मतदानाच्यावेळी काही सुविधा देण्याचा प्रश्न बरेच दिवस राज्य निवडणूक आयोगाच्या विचाराधीन होता.त्यावर राज्य निवडणूक आयोग पुढीलप्रमाणे आदेश देत आहे :-

सार्वत्रिक निवडणुकीत अथवा पोटनिवडणुकीच्यावेळी मतदार यादी प्रथम जनतेच्या हरकती व सूचनांसाठी प्रसिद्ध करण्यात येते. या हरकती व सूचना मुख्यत्वे करुन एका प्रभागातील उमेदवाराचे नाव दुस-या प्रभागात तर आले नाही याबाबत असते. याच कालावधीमध्ये संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थातील अपंग मतदारांना आपली नावे देण्याचे आवाहन करण्यात यावे. त्यांनी नाव देताना आपला मतदार यादी क्रमांक, भाग क्रमांक व मतदार क्रमांक नमूद करावा.

जे अपंग मतदार आपली नावे देतील त्याबाबत संबंधित मतदार यादी करणारे अधिकारी यांची जबाबदारी राहील की, त्या मतदारांची नांवे तळमजल्यावरील मतदान केंद्रात येतील याची दक्षता घ्यावी.कारण ब-याचदा एका इमारतीमध्ये तळमजल्यावर व वरच्या मजल्यावर असे मतदान केंद्र असते. जर अपंग मतदाराचे नाव वरच्या मजल्यावरील मतदान केंद्राच्या मतदार यादीत असेल तर ते तेथून कमी करुन तळमजल्यावरील मतदान केंद्राशी संबंधित मतदार यादीमध्ये पुरवणी म्हणून जोडण्यात यावी.

जर एखाद्या मतदान केंद्रावर ५ पेक्षा जास्त अपंग मतदार असतील तर त्या मतदान केंद्रावर चढाव **(Ramp)** पुरविण्यात यावा.

(नन्द लाल)
राज्य निवडणूक आयुक्त,
महाराष्ट्र

प्रति,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी
सर्व नगर परिषदा / नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी

जोडपत्र-चौदा
नमुना-११ (नियम ३४ पहा)

हरकत घेण्यात आलेल्या मतांची यादी

................नगर परिषद/नगर पंचायत सार्वत्रिक / पोट निवडणूक सन ....

प्रभाग क्रमांक .... **मतदान केंद्र क्रमांक ....**

नोंदीचा अनुक्रमांक	मतदाराचे नांव	मतदारांच्या यादीतील अनुक्रमांक	मतदाराची सही किंवा अंगठयाचा ठसा व त्याचा पत्ता	आक्षेप घेणा-या इसमाचे नांव	अनामत ठेवलेली रक्कम आदेश	मतदान केंद्राध्यक्षाचा प्रत्येक बाबतीतील आदेश	अनामत रक्कम परत देण्यात येईल तेंव्हा आक्षेप घेणा-या इसमाची उक्त रक्कम मिळाल्या-बद्दलची सही
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.

मतदान केंद्राध्यक्षांची सही

नमुना-११
(नियम ३४ पहा)
हरकत घेण्यात आलेल्या मतांची यादी

....................नगर परिषद /नगर पंचायत सार्वत्रिक / पोट निवडणूक सन ....

प्रभाग क्रमांक .... **मतदान केंद्र क्रमांक ....**

अनुक्रमांक	मतदारांच्या यादीतील अनुक्रमांक	मतदाराचे नांव	साक्षर असल्यास मतदाराची सही किंवा निरक्षर असल्यास अंगठयाचा ठसा व त्याचा पत्ता	आक्षेप घेणा-या इसमाचे नांव	मतदान केंद्राध्यक्षाचा प्रत्येक बाबतीतील आदेश
१.	२.	३.	४.	५.	६.

दिनांक- **मतदान केंद्राध्यक्षाची सही**

जोडपत्र- पंधरा

मतदान संपल्यानंतर बॅटरी सुरु राहून मतमोजणीच्यावेळी
बॅटरी संपून निकाल दिसत नसल्यास करावयाची कार्यवाही

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-रानिआ/मनपा-२००५/प्र.क्र.१८/का-५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- १३ जून, २००५.

आ दे श

राज्य निवडणूक आयोगाने अशा सूचना दिल्या आहेत की, मतदान संपल्यानंतर इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचा पॉवर सप्लाय (बॅटरी) बंद करण्यात यावा तरीही काही वेळा मतदान केंद्राध्यक्ष पॉवर सप्लाय बंद न करता इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र निवडणूक निर्णय अधिका-यांकडे जमा करतात. अशा परिस्थितीत मतमोजणीच्यावेळी बॅटरी संपून गेल्याने निवडणुकीचा निकाल दिसू शकत नाही. हा निकाल पाहण्यासाठी बॅटरी कप्प्याचे सील तोडून नवी बॅटरी त्या मतदान यंत्रात घालण्यात यावी. असे करण्यापूर्वी संबंधित निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी सोबत जोडल्याप्रमाणे घोषणापत्र **(Declaration)** लिहून त्यावर सर्व उपस्थित उमेदवार/ मतमोजणी प्रतिनिधी यांच्या सहया घ्याव्यात.

(नन्द लाल)
राज्य निवडणूक आयुक्त,
महाराष्ट्र

प्रति,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व मुख्याधिकारी, नगर परिषदा/नगर पंचायत
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी

परिशिष्ट

घोषणापत्र

--------------------/नगर परिषद/नगर पंचायत सार्वत्रिक/पोट निवडणूक---------

प्रभाग क्रमांक ----------------------------
मतदान केंद्र क्रमांक ------------------------
कंट्रोल युनिट क्रमांक- ----------------------

वर नमूद केलेल्या कंट्रोल युनिटमधील बॅटरी संपलेली असल्याने ती बॅटरी बदलण्यात येत आहे. संपलेल्या बॅटरीचा क्रमांक- --------होता व नवीन बॅटरी जी घालण्यात आली आहे तीचा क्रमांक ------------- असा आहे.

निवडणूक निर्णय अधिकारी

दिनांक -
ठिकाण -
वेळ -

उमेदवार/मतमोजणी प्रतिनिधी यांच्या सहया

जोडपत्र- सोळा

महानगरपालिका, नगर परिषदा / पंचायती निवडणुकांमध्ये
बॅलेट युनिटवरील "End" बटनाच्या वापराबाबत...

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-मनप-२०११/प्र.क्र.२१/का-०५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ३१ जानेवारी, २०१२

आ दे श

महाराष्ट्रातील सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचा वापर करण्यासंबंधीचे आदेश राज्य निवडणूक आयोगाने आदेश क्रमांक-मनप-२००४/प्र.क्र.२/का-०६, दि.१३/०४/२००४ व क्रमांक-रानिआ/मनपा-२००४/प्र.क्र.१३/का-५, दि.०१/०१/२००५ अन्वये निर्गमित केले आहेत.

२. राज्य निवडणूक आयोगाने घेतलेल्या इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रात एकापेक्षा अधिक मते देण्याची सोय असून एकच कंट्रोल युनिट वापरून एकापेक्षा जास्त पदांसाठी मते देता येतात.

३. बृहन्मुंबई महानगरपालिका वगळता इतर महानगरपालिका व नगरपालिकांमध्ये बहुसदस्यीय पध्दत अंमलात आल्यामुळे क्रमांक-मनप-२०११/प्र.क्र.२१/का-०५,दि.०५/१२/२०११ अन्वये मतदान यंत्राच्या बॅलेट युनिटवरील **"End"** बटनाचा वापर करण्याबाबत सूचना देण्यात आल्या आहेत.

४. त्यानुसार ज्या महानगरपालिका व नगरपालिकांमध्ये दोन अथवा अधिक पदांसाठी मतदान करावयाचे असेल तेथे **"End"** बटन वापरावयाचे आहे. साधारणपणे मतदाराकडून सर्व पदांसाठी मतदान केल्यावर **"End"** बटनाचा वापर करण्याची आवश्यकता नाही. जेथे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र एकापेक्षा अधिक मतांसाठी सेट केले असेल तेथे अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये जर एखादया मतदाराने त्या पदांपैकी एका पदाकरिता किंवा कोणत्याही पदासाठी मतदान केले नाही तर त्या ठिकाणी मतदार अथवा यथास्थिती केंद्राध्यक्ष **"End"** बटनाचा वापर करतील.

५. काही परीस्थितीत मतदार मतदान केंद्राध्यक्षांच्या अपरोक्ष **"End"** बटन वापरण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे प्रत्येक जागानिहाय झालेल्या मतदानाची आकडेवारी निकालाच्यावेळीच मतदान यंत्रावर पुढीलप्रमाणे दिसून येईल.

६. मतदान यंत्रावर **"TOTAL VOTERS"** हा डिस्प्ले एकूण मतदाराची संख्या दर्शवेल तर **"BALLOT 1 VOTES - - "** हा डिस्प्ले त्या मतपत्रिकेवर झालेल्या एकूण मतदानाची संख्या दर्शवेल. त्यामुळे त्या मतपत्रिकेवर असलेल्या सर्व उमेदवारांना मिळून झालेल्या मतदारांची बेरीज ही **"BALLOT 1 VOTES - - "** या एकूण मतदानाच्या संख्येशी जुळेल, मात्र **"TOTAL VOTERS "** या डिस्प्लेवर दिसणा-या एकूण मतदारांच्या संख्येशी जुळणार नाही. याप्रमाणे यथास्थिती **"BALLOT 2 VOTES - -", "BALLOT 3 VOTES - - "** इत्यादी ठिकाणीदेखील याप्रमाणे मतदानाची आकडेवारी जुळेल.

७. ज्यावेळी मतदान यंत्रावरील **"End"** बटन सुरु असेल त्यावेळी निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी मतदान यंत्र सेट व सील करताना अथवा उमेदवा-यांच्या बैठकीमध्ये मतदान यंत्रावरील **"End"** बटनाच्या वापरामुळे एकूण मतदार व मतपत्रिकेवर प्रत्यक्ष झालेले मतदान यामध्ये फरक येण्याची शक्यता असल्याबाबत स्पष्ट कल्पना द्यावी जेणेकरुन नंतर वाद निर्माण होणार नाही.

राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

(ध.मा.कानेड)
अवर सचिव
राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

प्रति, सर्व महानगरपालिका आयुक्त / सर्व जिल्हाधिकारी / सर्व नगर परिषदा/नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी / निवड नस्ती

जोडपत्र - १७

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

क्रमांक-रानिआ/मनपा-२०१०/प्र.क्र.४/का.५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- २२ ऑक्टोबर, २०१०.

प्रति,
सर्व महापालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी,

विषय:- स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये तोतयेगीरी बाबत मतदान केंद्राध्यक्षानी करावयाची कार्यवाही.

महोदय,

राज्य निवडणूक आयोगाने दिनांक १९ डिसेंबर, २००९ रोजी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये मतदार आपल्या ओळखीचा पुरावा म्हणून मतदार ओळखपत्राव्यतिरिक्त सदर आदेशात नमूद केलेल्या इतर १६ पुराव्यांपैकी कोणताही पुरावा सादर करु शकतो असे आदेश निर्गमित केले आहेत. मतदानाचे वेळी तोतयेगिरीस प्रतिबंध करण्याच्या दृष्टीने राज्य निवडणूक आयोगाकडून खालील प्रमाणे सूचना देण्यात येत आहेत.

१. मतदान केंद्राध्यक्षाने मतदारास आपली ओळख पटविण्याकरिता प्रथम फोटो असलेले निवडणूक ओळखपत्र सादर करण्यास सांगावे. असे ओळखपत्र सदर मतदाराकडे उपलब्ध नसल्यास किंवा त्यावरुन त्या मतदाराची ओळख पटत नसल्यास राज्य निवडणूक आयोगाच्या दिनांक १९ डिसेंबर, २००९ च्या आदेशात नमूद केलेला मतदाराची ओळख पटविण्याकरिता त्याचा फोटो असलेला कोणताही पुरावा सादर करण्यास मतदान केंद्राध्यक्ष अशा मतदारास सूचना देईल.

२. एखादा मतदार फक्त शिधापत्रिका, ज्यामध्ये त्याचे किंवा त्याच्यासह त्याच्या कुटुंबियांचे नाव आहे, घेऊन कूटूंबासह मतदान करण्यास आल्यास मतदान केंद्राध्यक्ष त्याच्या ओळखीबाबत

कळविल्यानंतर ज्या प्रभागात तो मतदान करणार नसेल तेथे तो कोणत्या प्रभागात मतदान करणार आहे त्याचे अभिप्राय मतदार यादीवर लिहिण्यात यावे.

(३) ज्या मतदारांचे नांव एकाच प्रभागात जास्त वेळा आले असेल तेथे तो नेमका कोणत्या मतदान केंद्रावर मतदान करणार आहे ते मतदाराला विचारुन घ्यावे व त्याप्रमाणे नोंद घेण्यात यावी.

(४) काहीवेळा ग्रामीण/शहरी भागातील मतदारांची नांवे शहरी/ग्रामीण भागातही आढळून येतात. त्यांनी जर ग्रामीण/शहरी भागातील निवडणुकीसाठी मतदान केले असेल तर त्यांना शहरी/ग्रामीण भागासाठी मतदान करु देण्यात येऊ नये. तसे मतदार यादीवर अभिप्राय लिहिण्यात यावे.

(नन्द लाल)
राज्य निवडणूक आयुक्त,
महाराष्ट्र

प्रति,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व नगर परिषदा/नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
सर्व तहसिलदार/राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी

D:\CORPORATION\aab१२१.doc

जोडपत्र - १८

महानगरपालिका, नगर परिषदा / नगर पंचायती निवडणुकांमध्ये बॅलेट युनिटवरील "End" बटनाच्या वापराबाबत...

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-मनप-२०११ / प्र.क्र. २१ / का-०५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ५ डिसेंबर, २०११

आ दे श

महाराष्ट्रातील सर्व नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचा वापर करण्यासंबंधीचे आदेश राज्य निवडणूक आयोगाने आदेश क्रमांक-मनप-२००४/प्र.क्र.२/का-०६, दिनांक-१३ एप्रिल, २००४ व क्रमांक-रानिआ/मनपा-२००४/प्र.क्र.१३/का-५, दिनांक- ७ जानेवारी, २००५ अन्वये निर्गमित केले आहेत.

२. राज्य निवडणूक आयोगाने घेतलेल्या इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रात एकापेक्षा अधिक मते देण्याची सोय असून एकच कंट्रोल युनिट वापरून एकापेक्षा जास्त पदांसाठी मते देता येतात.

३. बृहन्मुंबई महानगरपालिका वगळता इतर महानगरपालिका व नगरपालिकांमध्ये बहुसदस्यीय पध्दत अंमलात आल्यामुळे क्रमांक-मनप-२००४/प्र.क्र.३८/का-०६ दिनांक-२५ फेब्रुवारी, २००५ अन्वये मतदान यंत्राच्या बॅलेट युनिटवरील **"End"** बटनाचा वापर करण्याबाबत सूचना सुधारित करणे आवश्यक आहे.

४. ज्या महानगरपालिका व नगरपालिकांमध्ये दोन अथवा अधिक पदांसाठी मतदान करावयाचे असेल तेथे **"End"** बटन वापरावयाचे आहे. जेथे एकापेक्षा जास्त बॅलेट युनिटचा वापर होत असेल तेथे शेवटच्या बॅलेट युनिटवरील **"End"** बटन उघडून **(Unmask)** ठेवण्यात यावे मात्र इतर बॅलेट युनिटवरील **"End"** बटन व्हाईट मास्कींग टॅबने बंद ठेवण्यात यावे. शेवटच्या बॅलेट युनिटवरील **"End"** बटन जरी उघडे असले तरी त्यावर काळी कॅप लावून ठेवावी. साधारणपणे मतदाराकडून सर्व पदांसाठी मतदान केल्यावर **"End"** बटनाचा वापर करण्याची आवश्यकता नाही. जेथे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र एकापेक्षा अधिक मतांसाठी सेट केले असेल तेथे अपवादात्मक परिस्थितीमध्ये जर एखादया मतदाराने त्या पदांपैकी एका पदाकरिता किंवा कोणत्याही पदासाठी मतदान केले नाही व मतदार मतदान कक्षामधून बाहेर निघाला तर केंद्राध्यक्षांना ही गोष्ट त्यांच्याकडे असलेल्या **"Control Unit"** वर लाल दिवा न विझल्यामुळे लक्षात येईल व अशावेळी मतदाराने मतदान पूर्ण न केल्यामुळे मतदान यंत्र पुढील मतदारासाठी तयार होणार नाही. अशा परिस्थितीत केंद्राध्यक्षांनी संबंधित मतदाराला त्याचे मतदान पूर्ण न झाल्याबाबतची कल्पना देणे आवश्यक राहील व मतदारास मतदान पूर्ण करण्याबाबत विनंती करावी. जर मतदाराने पुन्हा मतदान कक्षात

E:\ATUL PEN DRIVE\Corporation\evm use order.doc

जावून सर्व पदांकरिता मतदान नोंदविले तर या बटनाचा वापर करण्याची आवश्यकता भासणार नाही. पण जर मतदारास त्या पदांपैकी एखादया पदासाठी किंवा सर्व पदांकरिता कोणालाही मतदान करावयाचे नसेल तेव्हा त्या मतदारास शेवटच्या बॅलेट युनिटवरील काळी कॅप काढून **"End"** बटन दाबण्याबाबत विनंती करण्यात यावी. जेणेकरुन त्याची मतदानाची प्रक्रिया पूर्ण होईल व केंद्राध्यक्षांकडे असलेल्या **"Control Unit"** वरील लाल दिवा विझून जाईल व इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र पुढील मतदानासाठी तयार करता येईल. त्यानुसार मतदार तयार असल्यास त्याला मतदानानंतर काळी कॅप पुन्हा **"End"** बटनावर लावण्याच्या सूचना दयाव्यात. **"End"** बटनावरील काळी कॅप योग्यरीत्या लावली आहे याची खात्री मतदान केंद्राध्यक्षांनी वेळोवेळी करून घ्यावी.अपवादात्मक प्रकरणापैकी कधी एखादा मतदार **"End"** बटन दाबण्यासाठी नकार देईल तेव्हा मतदान केंद्राध्यक्षांनी बॅलेट युनिटवरील उमेदवारांचे दिवे एखादा पुठ्ठा अथवा पुस्तक ठेवून झाकावेत व त्यानंतर केंद्रात उपस्थित असलेल्या सर्व मतदान प्रतिनिधींना बरोबर घेवून त्यांच्या साक्षीने **"End"** बटन दाबावे. याबाबतची योग्य ती नोंद मतदान केंद्राध्यक्षांच्या डायरीमध्ये घ्यावी.

५. काही परीस्थितीत मतदार मतदान केंद्राध्यक्षांच्या अपरोक्ष **"End"** बटन वापरण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे प्रत्येक जागानिहाय झालेल्या मतदानाची आकडेवारी निकालाच्यावेळीच मतदान यंत्रावर दिसून येईल.

७. महानगरपालिका व नगरपालिकांमध्ये पोटनिवडणुका होतात त्यावेळी जर एकच मत दयावयाचे असेल तर **"End"** बटनाला झाकून (**Masked**) ठेवावे.

८. वरील परिच्छेद क्रमांक-४ मध्ये स्पष्ट केल्याव्यतिरिक्त **"End"** बटन अन्य प्रयोजनांसाठी वापरण्यात येऊ नये.

राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

(स्वाक्षरी)

(ध.मा.कानेड)
अवर सचिव
राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

प्रति,

सर्व महानगरपालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व नगर परिषदा/नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी
निवड नस्ती

E:\ATUL PEN DRIVE\Corporation\evm use order.doc

जाडपत्र-२० ९१

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

क्र.रानिआ /मनपा-२०१०/प्र.क्र.१०/का.०५,
नवीन प्रशासन भवन, पहिला मजला,
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक :- १९.११.२०११.

निवडणूक तात्काळ
फॅक्स/ई-मेल

प्रति,
१. जिल्हाधिकारी,(सर्व),
(मुंबई व मुंबई उपनगर वगळून)
२. आयुक्त, महानगरपालिका (सर्व)

विषय :- मतदाराच्या बोटाला लावावयाच्या न मिटणा-या शाईच्या बाटलीऐवजी मार्करपेनच्या वापराबाबत.

महोदय,

राज्यातील सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या सार्वत्रिक/पोट निवडणुकांमध्ये मतदाराच्या हाताच्या बोटाला लावण्यात येणा-या शाईऐवजी आता मार्करपेनचा वापर करावयाचा असून सदरहू मार्करपेन वापरताना कोणती दक्षता घेणे आवश्यक आहे याबाबत खालीलप्रमाणे सूचना देण्यात येत आहेत.

१. मतदाराच्या हाताच्या बोटाला (पृ.क्र.२/प.वि.वरील छायाचित्रात दर्शविल्याप्रमाणे) मार्करपेनने निशाणी करण्यात यावी. मतदाराच्या बोटाला मार्करपेनने निशाणी केल्यानंतर, मतदाराने मतदान केल्यानंतर त्याच्या बोटास केलेली निशाणी तशीच आहे याची खात्री मतदान अधिका-याने, मतदार मतदान केंद्र सोडण्यापूर्वी करावी.

२. मार्करपेन दाबून वापरावा.

३. मार्करपेन वापरात नसेल तेव्हा त्यास घट्ट टोपण लावून ठेवावे.

४. मार्करपेन वापरात नसेल तेव्हा आडवा (**Horizontal**) ठेवण्यात यावा.

२/-

C:\Documents and Settings\kapileshwar\Desktop\15.11.11\E VM rec..doc

निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी यांना निवडणुकीचे प्रशिक्षण देताना मार्कर पेनचा वापर कसा करावा याबाबत पूर्वपृष्ठावर नमूद केल्यानुसार स्पष्ट सूचना द्याव्यात. (सूचना मार्कर पेनवरही दर्शविण्यात आल्या आहेत.)

आदेशानुसार,

आपला

(ध.मा.कानेड)
अवर सचिव,
राज्य निवडणूक आयोग

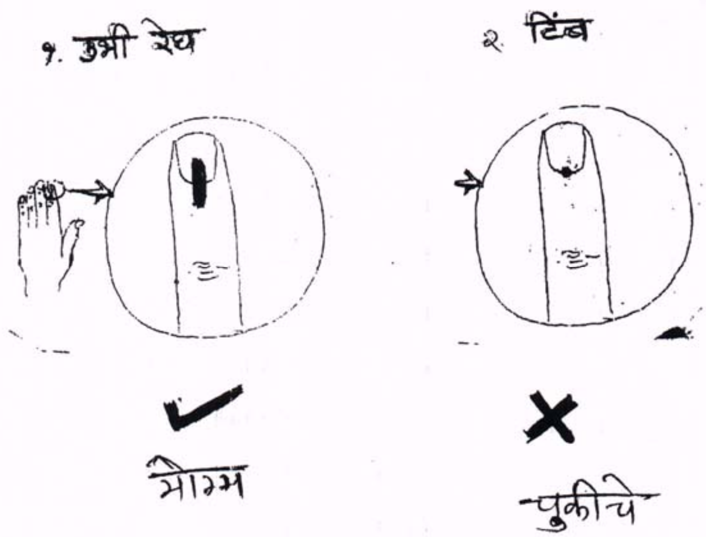

C:\Documents and Settings\kapileshwar\Desktop\15.11.11\E VM rec..doc

ओडप्र - २१२०

स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये ज्येष्ठ नागरीक, अंध व अपंग मतदार तसेच गरोदर अथवा तान्हया मुलासह असणाऱ्या स्त्रिया यांना प्राधान्याने मतदान करु देण्याबाबत...

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-रानिआ/मनपा-२०११/प्र.क्र. २०/का-५.
नवीन प्रशासकीय भवन, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ५ डिसेंबर, २०११.

आ दे श

राज्य निवडणूक आयोगाने स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकांमध्ये मतदानाची टक्केवारी वाढण्याकरिता तसेच मतदारांना जास्तीत जास्त सोई सुविधा उपलब्ध करुन देण्याकरिता विविध पावले उचलली आहेत. राज्य निवडणूक आयोगाच्या असे निदर्शनास आले आहे की वयोवृध्द व्यक्ती, अंध व अपंग मतदार, गरोदर स्त्रिया अथवा तान्हया मुलासह असणाऱ्या स्त्रिया यांना मतदानाची रांग लांब असल्यास मतदानासाठी त्या रांगेत उभे राहून बराच काळ प्रतिक्षा करावी लागते. यास्तव असे बरेच मतदार मतदानास जाणे टाळतात. पर्यायाने मतदानाची टक्केवारी घटते. अश्या मतदारांना मतदान करणे सोईचे व्हावे याकरिता पुढीलप्रमाणे आदेश देण्यात येत आहे :-

(१) मतदान केंद्राबाहेर वयोवृध्द व्यक्ती, अंध व अपंग मतदार व त्याचा सोबती, गरोदर स्त्रिया अथवा तान्हया मुलासह असणाऱ्या स्त्रिया मतदानाच्या रांगेत उभ्या असतील तर अश्या मतदारांना प्राधान्याने मतदान करण्याची संधी संबंधित मतदान केंद्राध्यक्षांनी उपलब्ध करुन दयावी. यासंदर्भात तशी स्पष्ट सूचना मतदान केंद्राबाहेर फलकावर लावण्यात यावी.

राज्य निवडणूक आयुक्त यांच्या आदेशानुसार,

(ध. मा. कानेड)
अवर सचिव,
राज्य निवडणूक आयोग

प्रति,
सर्व विभागीय आयुक्त,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी (मुंबई शहर व मुंबई उपनगर वगळून)
सर्व नगर परिषदा / नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
सर्व तहसिलदार
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व कार्यासने

D:\DISK१_VOL२ (D)\OLD COMPUTER DATA\CORPORATION\orders.doc

स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या मतदार यादीबाबत

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र
क्रमांक-रानिआ/मनपा२००७/प्र.क्र. ६/का-५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबईः- ४०० ०३२.
दिनांक- २४ एप्रिल, २००७.

आ दे श

महाराष्ट्रातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुका घेताना विधानसभेची राज्य निवडणूक आयोगाने घोषित केलेल्या तारखेची संबंधित मतदार यादी स्थानिक स्वराज्य संस्थांची मतदार यादी तयार करण्यासाठी वापरण्यात येते. विधानसभा मतदार यादीवरुन प्रभागवार/मतदार गटवार/मतदार गणवार मतदार यादी तयार करण्यात येते. राज्य निवडणूक आयोगाच्या असे निदर्शनास आले आहे की, विधानसभा मतदार यादीत बरीच नांवे एकापेक्षा जास्त वेळा येतात. त्यावेळी काय करावयाचे याबाबत स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या अधिकाऱ्यांकडून राज्य निवडणूक आयोगाचे मार्गदर्शन मागविण्यात येते. याबाबत भारतीय लोकप्रतिनिधीत्व अधिनियमामध्ये ज्या व्यक्तीने नांवाची नोंदणी मतदार यादीत एकापेक्षा जास्त वेळा केली असेल त्यांच्याविरुध्द दावा चालविण्याची व न्यायालयात त्यांचा अपराध असल्याचे सिध्द झाल्यास त्याला जास्तीत जास्त एक वर्षापर्यंतची शिक्षा देण्याची तरतूद कलम ३१ मध्ये उपलब्ध आहे. परंतु, असा दावा दाखल करण्याचे अधिकार मतदार नोंदणी अधिकाऱ्यांना प्राप्त आहेत. त्यामुळे स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे निवडणुका घेणारे अधिकारी मतदार नोंदणी अधिकाऱ्यांच्या एकापेक्षा जास्त वेळा एकाच व्यक्तीचे नांव येते ते प्रकार निदर्शनास आणू शकतात, त्यापेक्षा अधिक काही करु शकत नाही.

२. एकापेक्षा जास्त वेळा एकाच मतदाराचे नांव आल्याने त्या मतदाराच्या नांवे अन्य कोणी मतदार मतदान करण्याचा प्रयत्न करण्याची शक्यता असते. असे प्रकार टाळण्यासाठी राज्य निवडणूक आयोग पुढीलप्रमाणे आदेश देत आहेः-

(१) ज्या मतदाराचे नांव एकापेक्षा जास्त वेळा आले असेल तो मतदार एकच आहे याची खात्री करुन घ्यावी.

(२) एकापेक्षा जास्त प्रभागात अशा मतदाराचे नांव आले असल्यास त्या मतदाराला तो कोठे मतदान करणार आहे, हे विचारावे. त्याने तसे

D:\CORPORATION\aab१२१.doc

कळविल्यानंतर ज्या प्रभागात तो मतदान करणार नसेल तेथे तो कोणत्या प्रभागात मतदान करणार आहे त्याचे अभिप्राय मतदार यादीवर लिहिण्यात यावे.

(३) ज्या मतदारांचे नांव एकाच प्रभागात जास्त वेळा आले असेल तेथे तो नेमका कोणत्या मतदान केंद्रावर मतदान करणार आहे ते मतदाराला विचारुन घ्यावे व त्याप्रमाणे नोंद घेण्यात यावी.

(४) काहीवेळा ग्रामीण/शहरी भागातील मतदारांची नांवे शहरी/ग्रामीण भागातही आढळून येतात. त्यांनी जर ग्रामीण/शहरी भागातील निवडणुकीसाठी मतदान केले असेल तर त्यांना शहरी/ग्रामीण भागासाठी मतदान करु देण्यात येऊ नये. तसे मतदार यादीवर अभिप्राय लिहिण्यात यावे.

(नन्द लाल)
राज्य निवडणूक आयुक्त,
महाराष्ट्र

प्रति,
सर्व महानगरपालिका आयुक्त,
सर्व जिल्हाधिकारी,
सर्व नगर परिषदा/नगर पंचायतींचे मुख्याधिकारी
सर्व तहसिलदार/राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी

D:\CORPORATION\aab१२१.doc

स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या मतदार यादीतील मयत अथवा स्थानांतरीत मतदारांबाबत करावयाची कार्यवाही.

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

क्रमांक-रानिआ/मनपा-२०१०/प्र.क्र.४/का-५,
नवीन प्रशासकीय भवन, मंत्रालयासमोर,
मादाम कामा रोड, मुंबई:- ४०० ०३२.
दिनांक- ११ ऑक्टोबर, २०१०.

आदेश

महाराष्ट्रातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुका घेताना राज्य निवडणूक आयोगाने घोषित केलेल्या तारखेची अस्तित्वात असलेली विधानसभेची मतदार यादी घेऊन संबंधित प्रभागांमध्ये / मतदार गट / मतदार गणामध्ये विभागण्यात येते. राज्य निवडणूक आयोगाच्या असे निदर्शनास आले आहे की, या यादीमध्ये बरेच मतदार मयत अथवा स्थलांतरीत झालेले असतात. अशा ब-याच तक्रारी राज्य निवडणूक आयोगाकडे येतात तसेच संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या अधिका-यांकडून याबाबत कोणती कार्यवाही करावी याची विचारणा होत असते. लोकप्रतिनिधित्व अधिनियमामधील तरतुदीनुसार प्रसिध्द केलेल्या विधानसभेच्या मतदार यादीमध्ये कोणतेही बदल करण्याचे अधिकार राज्य निवडणूक आयोगास नाहीत.

मतदार यादीमध्ये ज्या मतदारांबाबत मयत अथवा स्थलांतरीत मतदार असल्याबाबतच्या तक्रारी प्राप्त झाल्या असतील त्या मतदारांच्या नावावर कोणत्याही प्रकारचे खोटे (Bogus) मतदान होऊ नये याकरिता राज्य निवडणूक आयोग पुढील प्रमाणे आदेश देत आहे.

१. मतदार यादीमध्ये ज्या मतदारांबाबत मयत अथवा स्थलांतरीत मतदार असल्याबाबतच्या तक्रारी प्राप्त झाल्या असतील त्या मतदारांच्या नावासमोर विशिष्ट खूण करण्यात यावी.

२. मतदान केंद्राध्यक्षांनी अशा मतदारांच्या नावावर मतदानास आलेल्या व्यक्तींचे ओळखीचे [illegible] निवडणूक आयोगाने विहित केलेल्या पुराव्यांपैकी) काटेकोरपणे तपासावेत.

२

३. याबाबत उमेदवारांनीही त्यांच्या मतदान प्रतिनिधीमार्फत अशा मतदारांच्या नावावर मतदानास आलेल्या व्यक्तींबाबत वेळीच हरकत घ्यावी असे आवाहन उमेदवारांच्या बैठकीमध्ये निवडणूक निर्णय अधिका-यांनी सर्व उमेदवारांना करावे.

४. मतदान केंद्राध्यक्षांनी अशा व्यक्तींची ओळख पटल्यानंतर त्यांना मतदान करु द्यावे.

राज्य निवडणूक आयुक्तांच्या आदेशानुसार,

आपला,

(मंगेश मोहिते)
सहायक आयुक्त,
राज्य निवडणूक आयोग

प्रत :-
सर्व महानगरपालिका आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी
राज्य निवडणूक आयोगातील सर्व अधिकारी

इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र वापरतांना घ्यावयाची दक्षता

काय करावे

१) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र वापरण्यापूर्वी प्रथम निदेश पुस्तिका लक्षपूर्वक वाचा.
२) त्यात दाखविल्याप्रमाणे पध्दतशीर व हळू बटणे दाबावीत.
३) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रास धूळ, उष्णता, पाउस, आग तसेच अन्य नैसर्गिक आपत्तीपासून सुरक्षित ठेवा.
४) निवडणूक आयोगामार्फत पुरविण्यात आलेल्या विशिष्ट प्रकारच्या बॅटरीचा वापर करा.
५) जर काही अडचण निर्माण झाल्यास निवडणूक आयोग किंवा ई.सी.आय.एल. यांच्याशी संपर्क साधावा.
६) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र अनिश्चित काळासाठी वापरावयाचे नसल्यास कंट्रोल युनिटपासून बॅटरी वेगळी करा.
७) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र उघडताना बॅलटींग युनिट आणि कंट्रोल युनिटचे भाग समान पातळीवर राहतील याची खातरजमा करावी.
८) बटणे दाबण्यापूर्वी एकमेकांस जोडणारे बॅलटींग युनिटचे केबल कलेक्शन व्यवस्थितपणे कंट्रोल युनिटच्या कनेक्शनशी जोडले आहे, याची खातरजमा करावी. हे केवळ एकाच दिशेला जोडले जाईल.

हे करु नये.

१) बटणे, खटके इत्यादींवर अतिरिक्त जोर देउु नये.
२) इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रास हीटर किंवा अन्य कुठल्याही गरम वस्तुजवळ ठेवू नये.
३) सील करतेवेळी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रावर वितळलेले मेण पडू देउ नये / पडता कामा नये.
४) निरनिराळ्या युनिटची झाकणे व दरवाजे जोर लावून उघडू नये.
५) कंट्रोल युनिटच्या वरील झाकण उघडू नये. (पेच/स्क्रू सैल करुन)
६) जोपर्यन्त बॅटरीचा वापर करण्याची आवश्यकता नाही तोपर्यन्त त्या बॅटरीचे सील उघडू नये.
७) एकमेकांस जोडणा-या केबलच्या टोकास जोडलेल्या कनेक्शनला कोणत्याही कठीण वस्तुचा घाव / धक्का लागता कामा नये.

निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्यासाठी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रासंबंधी महत्वाच्या सूचना

१. निवडणूक निर्णय अधिका-याने इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र प्राप्त झाल्यानंतर सर्व नियंत्रण युनिट, बॅलेट युनिट, काढता येणारी मेमरी व बॅटरी यांचे क्रमांक नोंदवहीत नोंदवून ती सुरक्षित ठेवण्याबाबत आवश्यक ती व्यवस्था करावी.

२. मतदान केंद्राध्यक्ष, क्षेत्रीय अधिकारी व इतर संबंधित अधिकारी यांना मतदान यंत्राच्या हाताळणीबाबत प्रशिक्षण देण्यासाठी किमान तीन प्रशिक्षण वर्ग आयोजित करावे.

३. निवडणूक निर्णय अधिकारी/सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या कार्यालयांत एक नमुना पोलिंग बूथ तयार करुन इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे प्रात्यक्षिक करावे.

४. निवडणुकीच्या क्षेत्रात किमान तीन दिवस अगोदर महत्वाच्या ठिकाणी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे प्रात्यक्षिक मतदारांच्या माहितीकरिता करावे.

५. मतदानाच्या साधारणपणे एक आठवडा अगोदर उमेदवार/प्रतिनिधी यांच्या उपस्थितीत मतदान यंत्र सेट व सील करणे. त्यानंतर मतदान यंत्राचा **पॉवर स्वीच बंद करणे.**

६. कोणत्या मतदान केंद्रावर कोणत्या क्रमांकाचे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र देण्यात येते याची नोंद नोंदवहीत घेणे.

७. मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान यंत्र स्वीकारताना ते यंत्र वापरुन ते सुयोग्य स्थितीत असल्याची खातरजमा करण्याच्या सूचना देणे व इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राबाबत आवश्यक ती काळजी घेण्याची माहिती देणे. कोणत्याही परिस्थितीत इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे **ऑन/ऑफ स्वीच चालू राहणार नाही** याची दक्षता घ्यावी.

८. मतदानाच्या दिवशी सकाळी क्षेत्राधिकारी यांनी सर्व मतदान केंद्रांना भेट देऊन इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र सुरु झाल्याचा अहवाल देणे.

९. मतदान संपल्यानंतर इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र स्वीकारताना सर्व सील व्यवस्थित आहेत की नाहीत याची खात्री करुन इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र सुरक्षितपणे ठेवणे.

१०. मतमोजणीच्यावेळी सर्व सील योग्य असल्याचे मतमोजणी प्रतिनिधींना दाखवून मतमोजणी सुरु करावी.

११. मतदान यंत्रावरील निकाल दाखवून झाल्यानंतर मतदान यंत्राचा **पॉवर स्वीच ऑफ करावा** व त्यानंतर त्यामधील काढता येणारी मेमरी (DMM) सर्व उपस्थित उमेदवार/मतमोजणी प्रतिनिधी यांच्यासमोर काढून त्यांची सही घेऊन सील करावी.

१२. निवडणुकीसाठी प्रत्यक्ष वापरलेली, प्रशिक्षणासाठी वापरलेली व राखून ठेवलेली अशी सर्व इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे सुस्थितीत ठेवण्यात यावीत व त्याबाबतचा अहवाल राज्य निवडणूक आयोगास पाठवावा.

मतदान यंत्र सेट करण्याबाबत महत्वाचे टप्पे

Cand.Set हे बटन दाबण्यात यावे.
हे बटन दाबल्यानंतर खालील प्रमाणे डिस्प्ले दिसेल व त्यावर पुढे दर्शविल्याप्रमाणे कार्यवाही करावी.

टप्पा क्र.	डिस्प्ले	कोणते बटन दाबावे
१	ENTER WARD NO -	याचा अर्थ कोणता प्रभाग क्र. या करीता प्रभागाचा क्र. बॅलेट युनिटच्या सहाय्याने दाबावा व नंतर 'End' बटन दाबून नोंद निश्चित करावी.
२	ENTER BOOTH NO -	याचा अर्थ कोणता बूथ क्र. या करीता प्रभागामधील बूथ क्र. बॅलेट युनिटच्या सहाय्याने दाबावा व नंतर 'End' बटन दाबून नोंद निश्चित करावी.
३	NUMBER OF BALLOTS - -	याचा अर्थ किती मतपत्रिका आहेत. आता बहुसदस्यीय पद्धत अस्तित्वात असल्यामुळे दोन बॅलट पेपर असतील व प्रत्येक बॅलट पेपरवर एका पदाची निवडणूक घेण्यात येईल त्यामुळे बॅलट पेपरच्या संख्येनुसार पहिल्या बॅलेट युनिटवरील, वरुन दुसरे बटन दाबावे.
४	BALLOT 1 1ST CAND - -	याचा अर्थ पहिल्या मतपत्रिकेवरील पहिला उमेदवार उदा. एकूण चार उमेदवार उभे असल्यास, त्या चार उमेदवारांपैकी पहिला उमेदवार ज्या बटनासमोर येईल ते बटन दाबावे.
५	BALLOT 1 LAST CAND - -	याचा अर्थ पहिल्या मतपत्रिकेवरील शेवटचा उमेदवार. उदा. एकूण चार उमेदवारांपैकी चौथा म्हणजे शेवटचा उमेदवार ज्या बटनासमोर येईल ते बटन दाबावे.
६	B1 CANDS 4 SEATS - -	याचा अर्थ पहिल्या मतपत्रिकेवरील उभ्या असलेल्या उमेदवारांमधून किती उमेदवार निवडून द्यायचे आहेत. उदा. उभ्या असलेल्या ४ उमेदवारांमधून १ उमेदवार निवडायचा असल्यामुळे त्या ४ उमेदवारांपैकी पहिल्या उमेदवाराच्या नावासमोरील बटन दाबावे.
७	BALLOT 2 1ST CAND - -	याचा अर्थ दुस-या मतपत्रिकेवरील पहिला उमेदवार उदा. एकूण तीान उमेदवार उभे असल्यास, त्या तीन उमेदवारांपैकी पहिला उमेदवार ज्या बटनासमोर येईल ते बटन दाबावे.
८	BALLOT 2 LAST CAND - -	याचा अर्थ दुस-या मतपत्रिकेवरील शेवटचा उमेदवार. उदा. एकूण तीन उमेदवारांपैकी तिसरा म्हणजे शेवटचा उमेदवार ज्या बटनासमोर येईल ते बटन दाबावे.
९	B2 CAND 3 SEATS - -	याचा अर्थ दुस-या मतपत्रिकेवरील उभ्या असलेल्या उमेदवारांमधून किती उमेदवार निवडून द्यायचे आहेत. उदा. उभ्या असलेल्या ३ उमेदवारांमधून १ उमेदवार निवडायचा असल्यामुळे त्या ३ उमेदवारांपैकी पहिल्या उमेदवाराच्या नावासमोरील बटन दाबावे.
यानंतर मतदान यंत्र आपण केलेले सेटींग दर्शवेल. दोन पदांची निवडणूक होत असून एकूण पहिल्या मतपत्रिकेवर चार उमेदवारांमधून एक उमेदवार निवडून द्यावयाचा आहे तर दुस-या मतपत्रिकेवर तीन उमेदवारांमधून एक उमेदवार निवडून द्यावयाचा आहे.		

टीप :-

जर **"Cand Set"** हे बटन दाबल्यानंतर **"no"** मेसेज दिसत असेल तर मतदान यंत्र पुढीलप्रमाणे क्लिअर करुन घ्यावे

१. **"Close"** बटन दाबावे

२. "Close" बटन दाबल्यानंतर **"Poll Closed" अक्षरे येईपर्यंत वाट पहावी.** ही अक्षरे विझल्यावर बिप आवाज येईल

३. त्यानंतर **"Result-I"** हे बटन दाबावे

४. "Result-I" बटन दाबल्यानंतर **"End" अक्षरे येईपर्यंत वाट पहावी. "End"** अक्षर विझल्यावर बिप आवाज येईल

५. त्यानंतर **"Clear" हे** बटन दाबावे.

६. "Clear" बटन दाबल्यानंतर **"End" अक्षरे येईपर्यंत वाट पहावी. "End"** अक्षरे विझल्यावर बिप आवाज येईल

यानंतर Cand.Set हे बटन दाबावे व वरील चौकटित दाखविलेल्या टप्प्यांनुसार कार्यवाही करावी.

राज्य निवडणूक आयोग, महाराष्ट्र

निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्यासाठी सूचना पुस्तिका

(जेथे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे वापरण्यात येतात तेथे वापरासाठी)

सप्टेंबर, २०१२

पहिला मजला, नवीन प्रशासकीय भवन,
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा रोड,
मुंबई ४०० ०३२

नगरपरिषद /नगरपंचायत निवडणुकांकरिता

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्रकरण क्रमांक व विषय	पृष्ठ क्र.
प्रकरण-१	**प्राथमिक**	१
१.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे करण्याबाबत निवडणूक कायदा व कार्यपध्दती	१
२.	निवडणूक निर्णय अधिकारी यांची भूमिका	१
३.	मतदान यंत्राची थोडक्यात ओळख	१-३
४.	निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना पार पाडावयाच्या कामाची थोडक्यात माहिती	३
५.	मतदानाची रंगीत तालीम व मतदान अधिकारी/कर्मचारी यांना मतदान यंत्राचा वापर करण्याबाबतचे प्रशिक्षण देणे	३-४
६.	मतदान यंत्राच्या प्रशिक्षण वर्गाच्या वेळी खालील बाबी ठळकपणे संबंधितांच्या निदर्शनास आणण्यात याव्यात	४
७.	मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणे	५
प्रकरण-२	**मतपत्रिका आणि मतदान यंत्रे**	६
१.	टपाली मतपत्रिकांची छपाई	६
२.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे व मतपत्रिका	६
३.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या बॅलट युनिटसाठी आवश्यक असणा-या मतपत्रिका	६-७
४.	मतपत्रिका छापताना घ्यावयाची दक्षता	७
५.	प्रदत्त मतपत्रिका	७
६.	मतपत्रिका किती छापाव्यात याचा अंदाज घेणे	८
७.	मतपत्रिका छापावयाची व्यवस्था	८
८.	न वापरलेल्या मतपत्रिकांची उपलब्धता	८
प्रकरण-३	**मतदानाची तयारी**	९
१.	मतदानाच्या तयारीबाबतची अंतिम कार्यवाही	९-१०
२.	मतदानाची तालिम	१०
३.	नकली (डमी) मतपत्रिका	१०
४.	नकली (डमी) बॅलटिंग युनिट	१०
५.	अनधिकृत ओळखपत्र चिठठी	१०
प्रकरण-४	**मतदानाची तयारी- इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे कार्यान्वित करणे**	११
१.	प्राथमिक	११
२.	अतिरिक्त मतदान यंत्रांची संख्या	११
३.	मतदान यंत्राची सखोल तपासणी	११
४.	मतदान यंत्रे कार्यान्वित करणे	११
५.	मतदान यंत्रे मतदानासाठी केव्हा (तारीख व वेळ) तयार करण्यात येणार आहेत, याबाबत उमेदवारांना सूचना देणे	११-१२
६.	बॅलटींग युनिटवर मतपत्रिका बसविण्याची पध्दत	१२
७.	बॅलटिंग युनिटवरील निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या १५ पेक्षा कमी असल्यास जी बटणे उपयोगात आणली जाणार नाहीत, ती झाकणे (मास्क करणे)	१३
८.	स्लाईड स्वीच सेट करणे	१३
९.	बॅलटिंग युनिट सील करणे	१४
१०.	बॅलटिंग युनिट आणि कंट्रोल युनिट एकमेकांस जोडणे	१४-१५

११.	कंट्रोल युनिट तयार करणे	१५
१२.	बॅटरी बसविणे	१५
१३.	यंत्रामधील माहिती क्लिअर करणे	१५
१४.	निवडणूक लढविणा-या उमेदवारांची संख्या सेट करणे	१६
१५.	बहुसदस्यीय पदध्तीनुसार निवडणूक निर्णय अधिकारी यांनी मतदान यंत्र सेट करणे	१६-२१
१६.	कॅन्डिडेंट सेट सेक्शन सील करणे	२१
१७.	मतदान यंत्राची तपासणी	२१
१८.	मतदानासाठी तयार करण्यात आलेली यंत्रे सुरक्षित ठेवणे	२१
१९.	मतदान यंत्राच्या नोंदी ठेवणे	२२
२०.	मतदान यंत्रे मतदान अधिकारी/कर्मचारी(पोलिंग पार्टी)यांना पुरविणे	२२-२३
२१.	मतदान यंत्रासाठी मतदान सााहित्य पुरविणे	२३
२२.	मतदार नोंदवही मुखपृष्ठ-व्हीएम-१ मतदान नोंदवही	२३
२३.	मतदार चिठ्ठ्ी (स्लीप)	२४
२४.	खूण चिठ्ठ्ी	२४
प्रकरण-५	**मतदान**	२५
१.	प्राथमिक	२५
२.	मतदान कर्मचारी (पोलिंग पार्टी)	२५
३.	मतदान साहित्य	२५
४.	निवडणुका निर्भय व मुक्त वातावरणात पार पाडण्यासाठी कायदा व सुव्यवस्थिेचे नियोजन	२५
५.	मतदान केंद्रावर मतदान कर्मचा-यांचे (पोलिंग पार्टी) आगमन	२५-२६
६.	मतदान केद्राध्यक्ष व मतदान कर्मचारी यांची कर्तव्ये	२६
७.	मतदान केद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी यांची बैठक व्यवस्था	२६
८.	मतदान प्रतिनिधीचे आगमन	२६
९.	मतदान प्रतिनिधीची बैठक व्यवस्था	२६
१०.	मतदानास सुरुवात करण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान यंत्राची तयारी करणे	२६-२७
११.	बॅलटींग युनिट तयार करणे	२७
१२.	कंट्रोल युनिट तयार करणे	२७
१३.	प्रतिरुप मतदान (मॉक पोल) पार पाडणे	२७-२८
१४.	कंट्रोल युनिट पेपरसीलने सीलबंद करणे	२८
१५.	पेपरसीलचा हिशोब ठेवणे	२९
१६.	कंट्रोल युनिटचा रिझल्ट सेक्शन बंद करुन सीलबंद करणे	२९-३०
१७.	ABCD पटटी सील वापरुन मतदान यंत्र सीलबंद करणे	३०-३४
१८.	प्रत्यक्ष मतदानासाठी मतदान यंत्र तयार असणे	३४
१९.	चिन्हांकित मतदार यादी व व्हीएम-१ या नमुन्यातील मतदान नोंदवही सर्वांना दाखविणे	३४
२०.	मतदान केंद्राध्यक्षांनी मतदान सुरु होण्यापूर्वी करावयाचे घोषणापत्र	३४
२१.	मतदान गुप्त ठेवण्याबाबत ताकीद	३४
२२.	मतदानास सुरुवात करणे	३४
२३.	आव्हानित मते	३४-३५
२४.	बोटांना शाई लावणे	३५
२५.	मतदार नोंदवहीत मतदाराचा अनुक्रमांक लिहिणे	३५

२६.	मतदान चिठ्ठी देणे	३५
२७.	मतदाराने मत नोंदविणे	३५-३६
२८.	नोंदविण्यात आलेल्या मतांचा वरचेवर ताळमेळ घालणे	३६
२९.	मतदानाबाबत गुप्तता बाळगणे	३६
३०.	अंध व अपंग मतदारांनी मतदान करणे	३६
३१.	मतदाराने मतदान करण्याचे नाकारणे	३६
३२.	प्रदत्त मते	३६-३७
३३.	मतदान सुरु असताना मतदान कक्षात मतदान केंद्राध्यक्षांचा प्रवेश	३७
३४.	मतदान बंद करणे	३७
३५.	नोंदविल्या गेलेल्या मतांचा हिशोब	३७
३६.	मतदान प्रतिनिधींना मतांच्या हिशोबाची प्रत पुरविणे	३७
३७.	मतदान बंद करताना करावयाची घोषणा	३८
३८.	मतदान संपल्यानंतर मतदान यंत्र सीलबंद करणे	३८
३९.	निवडणूक कागदपत्रे सीलबंद करणे	३८
४०.	मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या ताब्यात देणे	३८
४१.	मतदान पूर्ण झाल्यानंतर मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणे	३८-३९
४२.	पितळी सील व रबरी शिक्के इत्यादी सुरक्षित ठेवणे	३९
४३.	मतदान स्थगित करणे	३९
४४.	मतदान स्थगित करण्याची कार्यपध्दती	३९-४०
४५.	नव्याने पुनर्मतदान घेणे	४०
४६.	मतदानाबाबतचे वेळोवेळी अहवाल राज्य निवडणूक आयोगास पाठविणे	४०
प्रकरण-६	**मतमोजणी**	४१
१.	सर्वसाधारण सूचना	४१
२.	कायदेशीर तरतुदी	४१
३.	मतमोजणीची तारीख, ठिकाण व वेळ	४१
४.	मतमोजणीसाठी टेबल लावणे	४१-४२
५.	मतमोजणीसाठी आवश्यक असणारे साहित्य	४२
६.	मतमोजणी प्रतिनिधींची संख्या	४२
७.	मतमोजणी प्रतिनिधींच्या नेमणुकीची पत्रे देणे	४२
८.	मतमोजणीच्या हॉलमध्ये व्यक्तींना प्रवेश देण्यात यावा	४२
९.	निवडणूक कर्तव्यार्थ नेमलेले लोकसेवक	४३
१०.	मतमोजणीचे ठिकाणी शिस्त व सुव्यवस्था ठेवणे	४३
११.	मतमोजणीच्या ठिकाणी पत्रकार व इलेक्ट्रॉनिक मिडीया यांना प्रवेश	४३
१२.	मतमोजणीची माहिती गुप्त ठेवण्याबाबतची ताकीद	४३
१३.	टपाली मतपत्रिकांची मतमोजणी	४३-४४
१४.	मतदान यंत्राद्वारे नोंदविलेल्या मतांची मतमोजणी	४४-४५
१५.	कंट्रोल युनिटचे सील सुरक्षित आहे किंवा कसे हे पाहणे	४५
१६.	कंट्रोल युनिट ठेवलेल्या बॅगेचे सील उघडणे	४५
१७.	कागदी मोहरेचा अनुक्रमांक तपासून पाहणे	४५-४६
१८.	कंट्रोल युनिटला इजा पोचविलेली आढळल्यास ते बाजूला ठेवणे	४६

१९.	मतदान यंत्रातील मतमोजणी	४६-४८
२०.	मतमोजणीचा निकाल नमुना व्हीएम-४ मध्ये लिहिणे	४८
२१.	पुनर्मतमोजणी	४८-४९
२२.	मतमोजणी स्थगित करणे	४९
२३.	मतमोजणीच्या ठिकाणी मतमोजणी केंद्र ताब्यात घेण्याची घटना	४९
२४.	मतमोजणीनंतर काढता येणारी मेमरी सीलबंद करणे	४९-५०
२५.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणुकीशी संबंधित कागदपत्रांचा ताबा	५०
२६.	इलेक्ट्रॉनिक मतदार यंत्रातील काढता येणारी मेमरी व निवडणुकीसंबंधी अन्य कागदपत्रे सादर करणे अथवा त्यांचे निरीक्षण	५०-५१
२७.	मतदान यंत्रे सुरक्षित ठेवणे	५१
२८.	कार्यवृत्त तयार करणे	५१
२९.	मतदान यंत्रे व निवडणूक कागदपत्रे महानगरपालिका, आयुक्त / जिल्हाधिकारी/ राज्य निवडणूक आयोगाने प्राधिकृत केलेला अधिकारी यांचे सुपूर्द करणे	५१
जोडपत्र-१	टपाली मतपत्रिकेचा नमुना	५२
जोडपत्र-२	मतपत्रिकेचा नमुना (बॅलेटींग युनिटवरील)	५३
जोडपत्र-३	मतमोजणीची अंतिम स्थिती दर्शविणारे प्रपत्र	५४
जोडपत्र-४	निवडणूक निकाल	५५
जोडपत्र-५	मतदान केंद्रासाठी मतदान साहित्याची यादी	५६-५७
जोडपत्र-६	मतदानास प्रारंभ होण्यापूर्वी मतदान केंद्राध्यक्षाने करावयाचे घोषणापत्र	५८
जोडपत्र-६अ	मागाहून दुसरे मतदान यंत्राचा वापर करताना मतदान केंद्राध्यक्षाने करावयाचे प्रतिज्ञापन	५९
जोडपत्र-७	मतदान समाप्तीचे प्रतिज्ञापन	६०
जोडपत्र-८	मतदान यंत्र मोहोरबंद केल्यानंतर करावयाचे प्रतिज्ञापन	६१
जोडपत्र-९	मतदान यंत्राबाबतच्या नोंदी ठेवण्याचे रजिस्टर	६२
जोडपत्र-१०	मतदान यंत्राबाबतच्या नोंदीचा गोषवारा	६३
जोडपत्र-११	मतदाराची ओळख पटविण्याकरिता आवश्यक पुरावे बाबतचे दि.०८/११/२०११, व दि.०६/०२/२०१२ चे आदेश	६४-६६
जोडपत्र-१२	नगर परिषदा व नगर पंचायतींच्या बाबतीत इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे मतदान करण्याबाबतचे आदेश, दिनांक १३/०४/२००४	६७-८०
जोडपत्र-१३	अपंग मतदारांच्या तळमजल्यावर मतदान केंद्राची / रॅम्पची सुविधा करण्यासंदर्भातील आदेश	८१
जोडपत्र-१४	आक्षेपित आव्हानित मतांच्या यादीचा नमुना (नगर परिषदा)	८२-८३
जोडपत्र-१५	मतदान यंत्राची बॅटरी संपल्यास करावयाच्या कार्यवाहीबाबतचे आदेश	८४-८५
जोडपत्र-१६	**End** बटनाच्या वापरामुळे येणा-या फरकाबाबतचे आदेश दि.३१/०१/२०१२	८६
जोडपत्र-१७	तोतयेगिरीबाबत मतदान केंद्राध्यक्षांनी करावयाची कार्यवाही दि.२२/१०/२०१०	८७-८८
जोडपत्र-१८	End बटनाच्या वापराबाबत करावयाची कार्यवाही दि.०५/१२/२०११	८९-९०
जोडपत्र-१९	शाईऐवजी मार्कर पेनच्या वापराबाबतचे सूचनापत्र दिनांक १९/११/२०११	९१-९२
जोडपत्र-२०	जेष्ठ नागरीक, अंध व अपंग मतदार तसेच गरोदर अथवा तान्या मुलासह असणा-या स्त्रिया यांना प्राधान्याने मतदान करु देण्याबाबत दि.०५/१२/२०११ चे आदेश	९३
जोडपत्र-२१	मतदार यादीतील दुबार नावांबाबत करावयाची कार्यवाही दि.२४/०४/२००७ चे आदेश	९४-९५
जोडपत्र-२२	मतदार यादीतील मयत अथवा स्थानांतरीत मतदारांबाबतचे दि.११/१०/२०१० चे आदेश	९६-९७